Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Başkanlığı
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

Turkish Supreme Council For Culture, Language and History
ATATÜRK RESEARCH CENTER

ISSN 1011-727X

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi

Journal Of Atatürk Research Center

CİLT/VOLUME: XXVIII | MART/MARCH: 2012 | SAYI/NUMBER: 82

Mart, Temmuz ve Kasım Aylarında Yayımlanan Hakemli Dergi
Peer Reviewed Journal Published in March, July and November

Levent Şahverdi Arşivi

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi

Journal Of Atatürk Research Center

ISSN 1011-727X

CİLT/VOLUME: XXVIII | MART/MARCH: 2012 | SAYI/NUMBER: 82

Mart, Temmuz ve Kasım Aylarında Yayımlanan Hakemli Dergi

Peer Reviewed Journal Published in March, July and November

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

ATATÜRK SUPREME COUNCIL FOR CULTURE, LANGUAGE AND HISTORY

ATATÜRK RESEARCH CENTER

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi

Journal Of Atatürk Research Center

CİLT/VOLUME XXVIII | MART/MARCH 2012 | SAYI/NUMBER 82

Sahibi / *Owner on behalf of Atatürk Research Center* — Atatürk Araştırma Merkezi Adına Başkan **Prof. Dr. Mehmet Ali BEYHAN**

Yayın Kurulu / *Editorial Board*

Prof. Dr. Ali ARSLAN
(İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Süleyman BEYOĞLU
(Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. İhsan GÜNEŞ
(Anadolu Üniversitesi)
Prof. Dr. Nuri KÖSTÜKLÜ
(Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. Neşe ÖZDEN
(Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa TURAN
(Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa YILMAZ
(Hacettepe Üniversitesi)
Doç. Dr. Kenan OLGUN
(Sakarya Üniversitesi)
Doç. Dr. Nevin ÜNAL ÖZKORKUT
(Ankara Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Nesrin AKINCI ÇÖTOK
(Sakarya Üniversitesi)

Yazı İşleri Müdürü /*Journal Administrator* — Selçuk ÇOBAN

Yönetim Yeri / *Managing Office* — Ziyabey Caddesi No: 19
06520 Balgat / ANKARA

Telefonlar / *Telephones* — 0 (312) 285 65 11 - 285 55 12

e-mail - web — dergi@atam.gov.tr - http://www.atam.gov.tr
e-magaza@atam.gov.tr

ISSN — 1011-727X

Baskı Yeri ve Tarihi / *Press House and Date* — ÜÇ S Basım Ltd. Şti. ANKARA
0 312 448 13 67
Kasım 2012

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

BU SAYININ HAKEMLERİ / ABRITRALS FOR THIS ISSUE

Prof. Dr. İhsan GÜNEŞ
Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi

Prof. Dr. Nuri KÖSTÜKLÜ
Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi

Prof. Dr. Neşe ÖZDEN
Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi

Prof. Dr. Erdinç TOKGÖZ
Ufuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Prof. Dr. Abdullah UÇMAN
Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi

Prof. Dr. Selma YEL
Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi

Prof. Dr. Mustafa YILMAZ
Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü

Doç. Dr. Derviş KILINÇKAYA
Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü

Yrd. Doç. Dr. Fatih Mehmet SANCAKTAR
İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

İÇİNDEKİLER / *CONTENTS*

Kenan OLGUN — Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda Ara Seçimler (1908-1912 Dönemi)
By-Elections in the Ottoman Parliament, 1908-1912.....1

Hüsnü ÖZLÜ — Harp Raporlarına Göre Birinci İnönü Muharebesi'nin Analizi
Analysis Of First İnönü War According to the War Reports.....25

Mehmet KARAYAMAN — Atatürk Döneminde Şeker Sanayi ve İzlenen Politikalar
The Sugar Industry and its Policies During Atatürk's Era.....53

Abdullah İLGAZİ
Mustafa BIYIKLI — Mehmet Vehip (Kaçi) Paşa'nın Çanakkale Muharebelerindeki Yeri ve Önemi
The Position and Importance of Mehmet Vehip (Kaçi) Pasha in the Gallipoli Wars.....97

Natalia CHERNICHENKINA — The Ottoman Public Debt in the Economic History of Russian Turkology
Rus Ekonomi Tarihçilerinin Eserlerinde Osmanlı Dış Borçları.....129

Turhan ADA — II. Meşrutiyet Dönemi'nin İlk Evresindeki Politik Etkinlikleriyle Rıza Tevfik
Rıza Tevfik with his Political Approaches in the First Phase of Second Constitutional Era.....151

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi
2011 Yılı Dizini.....175

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi
Yayın İlkeleri.....177

Journal of Atatürk Research Center
Editorial Principles.....183

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda Ara Seçimler (1908-1912 Dönemi)

Kenan OLGUN*

ÖZET

Çok renkli bir parlamento hayatına sahne olan 1908 Meclisi, 17 Aralık 1908 tarihinde görkemli bir törenle açılmıştır. 1908 Meclisinde yaşananlar Türkiye'nin demokrasi serüveni açısından ilkleri meydana getirirken, yapılan ya da yapılmak istenen uygulamalar daha sonra Türkiye Cumhuriyeti'ne de örnek teşkil etmiştir. İlk güvenoyu, ilk güvensizlik oyu, anayasa düzenlemeleri, hakimiyet-i milliye kavramının sıklıkla kullanılması bu dönemin belli başlı ilkleridir.

1908-1912 Meclis-i Mebusan'ına 281 milletvekili sayısı belirlenmiş, 4 dönem devam eden çalışma süresince bu sandalyelere farklı 324 milletvekili oturmuştur. Bu dönem içinde 44 sandalye boşalmış, bu sandalyelerden 43'ü için ara seçim yapılmıştır. Yapılan ara seçimlerle sayıları 324'ü bulan bu mebusların nasıl, ne zaman, hangi usullerle ve ne kadar oy alarak seçildikleri bu çalışmanın konusudur. Bu dönemde yapılan 43 ara seçim istatistiki bilgiler ışığında ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Seçim, Ara Seçim, Meclis-i Mebusan, Milletvekili, 1908, II. Meşrutiyet.

* Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.
e-posta: kolgun@sakarya.edu.tr

Levent Şahverdi Arşivi

By-Elections in the Ottoman Parliament, 1908 -1912

ABSTRACT

The 1908 Assembly of Deputies (Meclis-i Mebusan), which opened on December 17th 1908 after the proclamation of the second Constitutional Monarchy, witnessed a colorful parliamentary life. While the things happened in this assembly created the first examples in terms of the democracy adventure of Turkey, the applications to be performed or the ongoing ones later served as a model for the Turkish Republic. Particularly the things that happened in the assembly after 1910 have the characteristics of setting an example for the following periods.

The Assembly of Deputies in the Ottoman State, which opened in 1908 after a long period of thirty years, had a solemn opening ceremony on December 17th. The opening ceremony was prepared days before by considering even the smallest details, and the ones who would attend the ceremony, the places where the invitees would stand and the marches to be sung were all determined. Many domestic and foreign viewers came to the opening ceremony to which Sultan Abdulhamid II also attended and due to the crowd, there were no vacancies left in the hotels and inns in Istanbul. Therefore, many mosques and schools were assigned to the visitors as places to stay. 230 deputies were present at the opening ceremony of the 1908 Assembly of Deputies, where 281 deputies were elected.

281 deputies were elected as members of the 1908-1912 Assembly of Deputies and about 324 different deputies took part in the Assembly during the four working periods. In this study, within the scope of the statistical information, we will lay emphasis on the 43 deputies that differed. Before proceeding to the by-elections, it would be beneficial to emphasize the election system in the Ottoman State and the working period of the Assembly of Deputies in this period in order to better understand the subject matter.

Key Words: Selection, By-elections, Ottoman Parliament, deputy, 1908, II. Constitution.

Levent Şahverdi Arşivi

Giriş

II. Meşrutiyetin ilanı sonrası 17 Aralık 1908 tarihinde açılan 1908 Meclis-i Mebusan'ı çok renkli bir parlamento hayatına sahne olmuştur. Bu mecliste yaşananlar Türkiye'nin demokrasi serüveni açısından ilkleri meydana getirirken, yapılan ya da yapılmak istenen uygulamalar daha sonra Türkiye Cumhuriyeti'ne örnek teşkil etmiştir. Özellikle 1910 yılı sonrası mecliste yaşananlar sonraki dönemler için örnek teşkil etme özelliğine sahiptir.

Osmanlı Devleti'nde otuz yıl gibi uzun bir süreden sonra 1908 yılında yeniden açılan Meclis-i Mebusan'ın, 17 Aralık günü yapılan açılış töreni görkemli olmuştur. Açılış töreni günler öncesinden en küçük ayrıntısı bile düşünülerek hazırlanmış, törene kimlerin katılacağı, davetlilerin nerede duracağı, okunacak marşlar tespit edilmiştir[1]. Padişah II. Abdülhamit'in de katıldığı açılış törenine yurt içinden ve yurt dışından çok sayıda izleyici gelmiş, gelenlerin çokluğu nedeniyle İstanbul'daki otel ve hanlarda yer kalmamıştır. Bu nedenle birçok cami ve okul gelenlerin kalmasına tahsis edilmiştir. 281 milletvekilinin seçildiği 1908 Meclis-i Mebusan'ının açılışında 230 milletvekili hazır bulunmuştur. Ara seçimlere geçmeden önce konunun daha iyi anlaşılması açısından Osmanlı Devleti'ndeki seçim sistemi ve Meclis-i Mebusan'ın bu dönemdeki çalışma süresi üzerinde durulmasında fayda vardır.

Osmanlı Devleti'nde Seçim Sistemi

Osmanlı Devleti'nde uygulanan seçim sistemi iki dereceli seçim sistemidir. Bu sistem Cumhuriyet döneminde de 1946 seçimlerine kadar kullanılmıştır.

1908 seçimleri mevcut iki kanun ve bir talimata göre yapılmıştır. Bunlar, 1876 Anayasası ve Seçim kanunu ile 2 Ağustos 1908 (20 Temmuz 1324) tarihli Seçim kanununun tatbikine dair talimattır. Anayasanın seçimler ile ilgili hükümleri 65, 66, 67, 68. 69. ve 70. maddelerinde yer almaktadır.

---

1 Kenan Olgun, **1908-1912 Osmanlı Meclis-i Mebusan'ının Faaliyetleri ve Demokrasi Tarihimizdeki Yeri,** ATAM Yay., Ankara, 2008, s.85.

Levent Şahverdi Arşivi

65. madde, her 50.000 erkek nüfusa bir mebus seçileceğini; 66. madde seçimlerin gizli olacağını bildirmektedir. 67. madde ise, mebusluk ile hükümet memuriyetinin bir şahısta birleşemeyeceği, mebus olunduğu takdirde kabul edip etmemenin kişinin kendi iktidarında olduğu, mebusluğun kabulü halinde ise, memuriyetten istifa etmesi gerektiğini hükme bağlamaktadır.

Anayasanın 68. maddesinde kimlerin mebus seçilemeyeceği yazılmıştır. Buna göre; Osmanlı vatandaşı olmayanlar, yabancı devlet imtiyazına sahip olanlar, Türkçe bilmeyenler[2], 30 yaşını bitirmemiş olanlar, seçim esnasında bir kimsenin hizmetinde bulunanlar, iflas ile mahkum olup itibarları iade edilmemiş olanlar, kötü ahlak ile tanınanlar, suçuna karar verilmiş olup bu karar kaldırılmamış olanlar, medeni haklardan mahrum olanlar, yabancı devlet vatandaşlığı iddiasında bulunanlar mebus olamayacaklardır. Ayrıca bu şartlara dört yıl sonra yapılacak seçimlerde Türkçe bilmenin yanı sıra "Türkçe okumak ve mümkün mertebe yazmak" şartı da eklenmiştir. Anayasanın 69. maddesi mebus seçimlerinin 4 yılda bir yapılacağını, 70. maddesi ise seçimlere meclisin açılış tarihi olan Teşrin-i Saniden (Kasım) en az 4 ay önce başlanılacağını hükme bağlamaktadır.

Bu maddelerde dikkat edilirse, askerlikle ilgili hiçbir bir hükmün olmadığı görülecektir. Ancak o devrin hukukçuları, subayların da anayasa hükmü gereğince asker sayıldığı ve mebus olabilmek için mutlaka askerlikten istifa etmeleri gerektiği görüşünü savunmuşlardır. Bu görüşlerine delil olarak da, Meclis-i Mebusan'ın ilk toplantı yılında asker mebuslarla ilgili çıkardığı kanunu göstermişlerdir[3].

Seçimler iki dereceli olacaktı. Seçmen olabilme şartlarını taşıyan Osmanlı vatandaşlarının hepsi birinci derecede seçmenlerdi. Birinci seçmen olamayacak kişiler de kanunun 11. maddesinde belirtilmiştir. Buna göre 25 yaşını bitirmeyen, medeni haklarından yoksun bulunan, yabancı devlet tabiiyetinde olan ya da bu iddiada bulunan, geçici olarak yabancı devlet im-

2 Bu hüküm 1961 Anayasasının 8. maddesinde de yer almaktadır. Servet Armağan "Memleketimizde İlk Parlamento Seçimleri" **Kanun-i Esasinin 100. Yılı Armağan**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., Ankara 1978, s.152.

3 Armağan, **a.g.m.,** s.153.

Levent Şahverdi Arşivi

tiyazına sahip olan, iflas ile mahkûm olup iade-i itibar etmemiş, siyasi haklarının kısıtlanmasına karar verilip de bu karar kalkmamış olanlar, doğrudan doğruya devlete az çok vergi vermeyenler, seçmen olamayacaklardır. Bir de defterlere yazılmak için bu şartlara ilaveten bulunduğu yerde bir yıl oturmak (Madde 5) şartı da eklenmelidir. Kaide olarak her 500 birinci seçmenin bir ikinci seçmen belirlemesi esas alınmıştı.

Uygulama: Müntehib-i sani (ikinci seçmen) seçimleri kaza ve nahiye merkezlerinde yapılacaktır. Seçim daireleri büyüklüğüne göre birbirine uzak köy veya mahallelerin bir araya getirilmesi ile oluşturulacaktı.

Oy verme işlemi en uzak köylerden başlatılarak, her gün 300 birinci seçmen oy kullanacaktı. Seçmenler mahalle veya köy esasına göre davet edilecek, başlarında imam, papaz, haham veya muhtar bulunacaktı. Sandık kurulu, sandık başına gelen seçmenlere sayıları kadar arkası mühürlenmiş pusula verecek, bir iki saat sonra yeniden gelmesini isteyecektir. Seçmenler isimleri yazdıktan sonra yine topluca sandık başına belirtilen zamanda gelecek, imam ve papaz tarafından padişaha dua edildikten sonra oy pusulaları sandığa atılacaktı (Madde 34). Oy kullanma işlemi bu şekilde devam edecek, kendi köyü oyunu kullandıktan sonra gelen seçmen oy kullanamayacaktı (Madde 37).

İstanbul seçimleri için aynen 1877 yılında olduğu gibi özel bir madde hazırlanmış, Şehremaneti vilayet merkezi sayılmış, her belediye birer şube, belediye hudutları içinde bulunan yerler de bir seçim dairesi kabul edilmişti. Diğer usuller sancaklar için uygulananlar ile aynı olacaktı (Madde 83).

Seçim yasası seçimlerin kaza ve nahiye merkezlerinde yapılmasını öngörmüştür. Oysa devletin birçok yerinde nahiye örgütü henüz kurulamamıştı. Hükümet bu nedenle yayınladığı "Seçim Kanununun uygulanmasına dair talimat"[4] ile bu eksiklikleri gidermeye çalışmıştır. Nahiyelerin kurulmadığı yerlerde yakınlığı göz önünde bulundurularak dört beş köyden oluşan geçici seçim şubeleri oluşturulacaktır.

4 **Düstur** 2 C.I, s.14.

Levent Şahverdi Arşivi

Seçim kanununun uygulanması esnasında gerek yasadaki belirsizlikler, gerekse yasanın iyi anlaşılamamasından kaynaklanan birçok sorunla karşılaşılmıştır. Seçmen olabilmek için az çok vergi vermek şartı belirsiz ve yoruma açıktır. Bu nedenle İçişleri Bakanlığı konu hakkında pek çok açıklama yapmak zorunda kalmıştır. Hıristiyan ve Musevi vatandaşlar "bedelat-ı askeriye" ve "tarik" yani askerlik ve yol vergisi verenlerin seçmen olabilmek için aranan vergi verme şartını yerine getirip getirmediğini sormuşlardır. Bakanlar Kurulu askerlik vergisinin seçmen olmak için istenen vergi şartı yerine sayılamayacağına karar vermiştir. Ayrıca, yol "tarik" bedelinin ise bir vergi olmadığını bildirmiştir[5]. Asker ve memur vergi verdiklerini ispatlayacak belgeler göstermek şartıyla görev yaptıkları yerlerde oy kullanabileceklerdir[6]. Hür olmayanlarla, yaralama ve cinayetten mahkûm olanların mebus seçme ve seçilme hakkı olmadığı[7], mebus olabilmek için o vilayet ahalisinden olmanın şart olduğu fakat seçim zamanında orada oturmanın şart olmadığı bildirilmiştir[8]. Nitekim Serfice Mebusu Halil Bey'e bu nedenle "nakl-i mekân" muamelesinin uygulanmasına karar verilmiştir[9].

Rum Patrikhanesi "Türkçe bilmek" şartına itirazla Türkçe bilmeyenlerin de mebus seçilebilmelerini istemiş fakat Bakanlar Kurulu Türkçe bilmenin şart olduğunu bildirmiştir[10]. Kudüs Mutasarrıflığı da sur dâhilinde bulunanların padişah iradesi ile vergiden muaf tutulduklarını bu durumda ne yapılması gerektiğini sormuş, hükümette vergi vermekten maksadın emlak sahibi olmak olduğunu belirterek bunların da seçime katılabileceğine karar verilmiştir[11].

Bu seçim yasası ve diğer düzenlemeler doğrultusunda 1908 Meclis-i Mebusan seçimleri 121 sancakta yapılmıştır. Ayrıcalıklı konumu olan

5 **Meclis-i Vükela Mazbataları (MV),** 120/90 27 Şaban(Ş) 1326 ve 120/52 11Ş. 1326.

6 **MV,** 120/56 14 Ş. 1326 ve 121/49 23 Şevval 1326.

7 **MV,** 120/41 6 Ş. 1326.

8 **MV,** 120/73 25 Ş. 1326.

9 **İkdam**, No:5190 (6 Kasım 1908), s.3.

10 **MV,** 120/59 17 Ş. 1326.

11 **MV,** 120/62 20 Ş. 1326-3 Eylül 1324.

Levent Şahverdi Arşivi

Sisam ve Cebel-i Lübnan'da ise seçim yapılmamıştır[12]. Seçimlerde geçici olarak bazı idarî düzenlemelere gidilmiştir. Limni Sancağı nüfusu 25.000'den az olduğu için Taşoz Adası ile birleştirilmiş ve bir seçim dairesi sayılmıştır[13].

Ayrıca Romanya sınırları içinde Tuna Nehri üzerinde bulunan ancak, Romanya ile yapılan anlaşmada adı zikredilmediğinden dolayı Romanya topraklarından kabul edilmeyen Adakale'nin, Osmanlı Devleti ile hiçbir yerde sınırı bulunmadığından İstanbul seçimlerine bağlanması ve bir tane, ikinci seçmen çıkarmasına karar verilmiştir[14]. Bu uygulama Osmanlı Devleti'nin sınırları dışında yaşayan vatandaşlarının bulunduğu yerlerde de seçim yaptığına dair güzel bir örnektir.

Meclisin Çalışma Dönemi

1908-1912 Meclis-i Mebusan'ının süresi 4 toplantı yılından oluşmaktadır. 17 Aralık 1908 tarihinde başlayan 1. toplantı yılı 1876 Anayasasının bu süreyi 4 ay olarak belirlemesine rağmen sürekli uzatmalarla 21 Ağustos 1909 tarihinde sona ermiştir. Yaklaşık 8,5 ay süren bu toplantı yılında 1876 Anayasasında önemli değişikliklere gidilmiş, Meclis dolayısıyla yasama yürütmenin önüne geçmiştir. Bu düzenlemelerle meclisin çalışma süresi 6 aya çıkarılmıştır. Meclisin ikinci toplantı yılı 14 Kasım 1909-28 Haziran 1910, üçüncü toplantı yılı 14 Kasım 1910-3 Haziran 1911, dördüncü ve son toplantı yılı 14 Ekim 1911-18 Ocak 1912 tarihleri arasında olmuştur. 1908 Meclis-i Mebusan'ının çalışma dönemi 18 Ocak 1912 tarihinde feshedilmesiyle birlikte sona ermiştir[15].

---

12 Olgun, **a.g.e.**, s.61.

13 **MV,** 120/45 8 Ş. 1326.

14 **MV,** 120/81 27 Ş. 1326. Adakale'de genel nüfusun 530 kişi olduğu ve 125 kişinin katılabileceği, buna rağmen seçime 94 kişinin katıldığı belirtilerek bu durumun "suret-i istisnaiye" kabul edilerek işlemin ona göre yapılması bildirilmiştir. **MV,** 4 Zilkade 1326.

15 Kenan Olgun, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Seçim Kültürü (1840-1950)", **Sine-i Millet Sergisi Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Seçim (1840-1950),** İstanbul 2008, s.25.

Levent Şahverdi Arşivi

1908-1912 Osmanlı Meclis-i Mebusan Dönemi Ara Seçimleri

Yapılan ara seçimlerde milletvekillerini belirleyenler ikinci seçmenlerdir. Genel seçimler sonucunda seçilen ikinci seçmenlerin de görev süresi 4 yıldır. Bu dönem içinde yapılacak ara seçimlerde milletvekillerini bu ikinci seçmenler belirleyecektir. 4 yıllık süre içinde ikinci seçmen sayısında meydana gelebilecek bir azalma o yöredeki toplam ikinci seçmen sayısının 8/10 oranının altına düşmediği takdirde yeniden ikinci seçmen belirlemeye gerek yoktur[16].

Boşalan milletvekilinin yerine yeni seçim yapılabilmesi için bu durumun Meclis-i Mebusan Başkanlığı tarafından İçişleri Bakanlığı'na bildirilmesi gerekmektedir. Seçime başlamanın ilk aşamalarını oluşturan bu uygulamaya uyulmaması durumunda yapılan seçim geçersiz sayılmaktadır. Nitekim Taaz Milletvekili Ali Mücahid Efendi'nin ölümü üzerine Taaz'da yeni seçim yapılmış, sonuçta seçimi Şeyh Salih Sindar Efendi kazanmıştır[17]. Ancak, seçim Meclis-i Mebusan tarafından karar verilmediği, İçişleri Bakanlığı'nın da yeni seçim yapılmasını Taaz'a bildirmediği gerekçesiyle iptal edilmiştir[18]. Sonuçta Taaz'da seçim yenilenmiş, Şeyh Salih Sindar Efendi 5 Mart 1911 tarihinde yeniden seçilmiştir[19].

Bu dönem içinde boşalan 44 milletvekillikten 43'ünde seçim yapılmış, sadece 30 Temmuz 1911 tarihinde istifa eden San'a Milletvekili Seyit Ali Mut'a Efendi'nin yerine herhangi birisi seçilmemiştir. Mecliste meydana gelen 44 milletvekilliğindeki değişikliğin sebepleri 1'i 31 Mart olayları esnasında öldürülme olmak üzere 21'i ölüm, 10'u istifa, 11'i başka bir gö-

16 Nitekim Trabzon'da yapılacak ara seçimlerde böyle bir durum olmuş, ikinci seçmenlerden bazılarının ölümü üzerine ara seçimlerde ne yapılacağı İçişleri Bakanlığı'ndan sorulmuştur. İçişleri Bakanlığı da "ölenlerin oranının toplam sayının 8/10'unun altında olmadığından yeni bir ikinci seçmen belirlemeye gerek olmadığını Trabzon'a bildirmiştir. **Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dahiliye Nezareti Siyasi Evrak Kısmı (DH-SYS),** 49/4, 28.10.1328.

17 **DH-SYS,** 50/1, 03.11.1328.

18 **DH-SYS,** 49/24, 05.02.1329.

19 **Meclis-i Mebusan Levayih ve Tekalif-i Kanuniye ve Encümen Mazbataları 1326-1327,** TBMM Yay., Ankara 1992, s.292.

Levent Şahverdi Arşivi

reve tayin nedeniyle istifa, 2'si de meclis görüşmelerine katılmamaktan dolayı milletvekilliğinin düşmesinden kaynaklanmaktadır.

Ölüm nedeniyle milletvekilliği düşenler ölüm yıllarına göre şöyledir: Birinci yıl: Manyasizade Refik Bey (İstanbul), Asım Bey (Edirne), Pirinççizade Arif Bey (Diyarbakır), Mehmet Arslan Bey (Lazkiye-Beyrut, 31 Mart olayında öldürülmüştür), İsmail Bey (Debre-Manastır), Agop Babikyan Efendi (Tekfurdağı-Edirne), Şakir Bey (İşkodra), Mustafa Hamdi Efendi (Priştine-Kosova), Abdullah Mahir Efendi (Elbasan-Manastır). İkinci yıl: Ali Rıza Efendi (Biga), Seyit Ali bin Hüseyin Efendi (San'a-Yemen), Rıfat Bey (Halep), Kadı Ali Mücahid Efendi (Taaz-Yemen), Şeyh Ahmet Efendi (Asir). Üçüncü yıl: Arif Hikmet Bey (Mersin-Adana), Mahmut İmadedin Efendi (Trabzon), Zehirzade Ahmet Paşa (Basra), Mehmet Aclani Efendi (Şam-Suriye), Arif İsmet Bey (Biga) ve Ahmet Hamdi Efendi (Malatya-Mamüratülaziz). Dördüncü yıl: Refet Senevi Efendi (Müntefik-Basra).

İstifa nedeniyle milletvekilliğinden ayrılan 10 Milletvekili ayrılış dönemlerine göre şunlardır: Süleyman Efendi (Aydın), Mustafa Saffet Paşa (Kütahya-Hüdavendigar), Yusuf Kemal Bey (Kastamonu), Koço Efendi (Serfice-Manastır), Hüseyin El Hilali Efendi (San'a-Yemen), Süleyman Efendi (Şam-Suriye), Tahir Recep Efendi (Hudeyde-Yemen), Mehmet Abdurrahman Efendi (Hudeyde-Yemen), Yusuf Naşit Bey (Siroz-Selanik), Seyit Ali Mut'a Efendi (San'a-Yemen).

Başka bir göreve tayin suretiyle istifa eden 11 milletvekili ise şunlardır: Azmi Bey (Preveze-Yanya), Mer'i Paşa (Halep), Mustafa Efendi (Halep), Abdullah Efendi (Canik), Şefik Efendi (Karesi), Mehmet Emin Efendi (Prizren-Kosova), Ali Münif Bey (Adana), Nail Bey (Canik), Süleyman El Bostani Efendi (Beyrut), Aristidi Paşa (İzmir) ve Rıfat Paşa (İstanbul). Meclise iki seneden fazla bir süredir devam etmemelerinden dolayı milletvekilliği düşenler ise; Ammare-Basra milletvekilleri Hüseyin El Ulvan Efendi ve Mehmet Selim Efendi'dir.

Levent Şahverdi Arşivi

Ara Seçimlere Bir Örnek: 1911 İstanbul Ara Seçimleri

İttihat ve Terakki ile Hürriyet ve İtilaf Fırkası arasındaki ilk ciddi siyasi mücadele 11 Aralık 1911 tarihinde İstanbul'da yapılan ara seçimlerde yaşanmıştır. Bu ara seçim, 1909 yılındaki ara seçimin bir benzeri mahiyettedir. 1909 tarihinde İstanbul Milletvekili Manyasizade Refik Bey'in (18 nolu) ölümü üzerine[20] İstanbul'da ara seçim yapılması gündeme gelmişti. İttihat ve Terakki ve Ahrar Fırkası arasında geçen bu seçimde, İttihat ve Terakki'nin adayı Dışişleri Bakanı Rıfat Paşa'ydı[21]. Ahrar Fırkası ise, İkdam Gazetesi başyazarı Ali Kemal Bey'i aday göstermiş ve Dışişleri Bakanının işlerinin yoğunluğu nedeniyle milletvekilliği yapamayacağı iddiasında bulunmuştu[22]. Ahrar'ın bu iddiasına rağmen 5 Nisan'da yapılan seçimleri 281 oyla Dışişleri Bakanı Rıfat Paşa kazanmış, Ali Kemal Bey ise sadece 129 oy alabilmişti[23].

1911 yılında yapılan ara seçim ise, 1909 ara seçiminde İstanbul Milletvekili olan Rıfat Paşa'nın Paris Büyükelçiliği'ne atanması üzerine (19 Nolu) yapılmıştır. Yapılacak bu seçim için Hürriyet ve İtilaf Fırkası, 25 Kasım 1911'de toplanarak, Şehrah Gazetesi yazı işleri müdürü Tahir Hayrettin Bey'i aday göstermiştir. İttihat ve Terakki'nin adayı ise Adalet Bakanı Mehmet Memduh Bey'dir. Hürriyet ve İtilaf Fırkası bu seçime, gücünü göstermek amacıyla büyük önem vermiştir. Seçimler 11 Aralık 1911 tarihinde yapılmış, Hürriyet ve İtilaf Fırkası kuruluşundan 20 gün sonra yapılan seçimi bir oy farkla da olsa kazanmasını bilmiştir. Seçimlerde Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın adayı Tahir Hayrettin Bey 196 oy alırken İttihat ve Terakki'nin adayı Mehmet Memduh Bey 195 oy almıştır. Seçim sonucu Hürriyet ve İtilaf Fırkası tarafından büyük bir sevinçle karşılanırken, İttihat ve Terakki için "kendilerini uyaran ağır bir tehlike çanı" olmuştur[24]. Seçimleri kazanan Tahir Hayrettin Bey, gazetelere verdiği

20 Refik Bey, 4 Mart 1909 tarihinde vefat etmiştir. (**Tanin**, No:214, 21 Şubat 1324, s.1).

21 **Tanin**, No:242, 21 Mart 1325, s.1.

22 **İkdam**, No:5337 (22 Mart 1325-4 Nisan 1909), s.1.

23 **Tanin,** No:245 (24Mart 1325-6 Nisan 1909), s.3.

24 Kemal Zeki Gençosman, "1. Meşrutiyetten Günümüze 23 Seçim ve Siyasi Partiler", **Dünya,** Sayı:10158 (18 Kasım 1980), s.6.

Levent Şahverdi Arşivi

ilanlarda seçmenlerine teşekkür ederek, milletvekilliğine layık olacağını beyan etmiştir[25].

Seçim sonuçları Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nda büyük bir sevinçle karşılanırken İttihat ve Terakki seçimleri "tavşan ile kaplumbağanın hikayesi" olarak değerlendirmiştir. İttihat ve Terakki çoğunluğuna güvenmiş, seçimlerde fazla bir çaba harcamamıştır. Oysa Hürriyet ve İtilaf Fırkası, daha akılca bir davranışla, siyasette çalışmak gerektiğini, daima propaganda, devamlı hareket ve gayret edilmesi gerektiği düşüncesi ile hareket etmiş ve seçimleri kazanmıştır[26]. Seçimler muhalefete, İttihat ve Terakki'nin mağlup edilebileceğini göstermiştir[27]. İttihatçılar da bu gerçeği gördüğünden mevkiini korumak için daha fazla bekleme gereği görmemişlerdir. Aslında ara seçimlerdeki Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın başarısı uzun vadede geri tepen bir zafer olmuştur[28].

1911 İstanbul ara seçimini İtilafçıların alması iktidarı kesinlikle kaybetmek istemeyen İttihat ve Terakki'yi oldukça ürkütmüştür. Bu seçim, İttihat ve Terakki'nin, iktidarda kalmayı sağlamaya yönelik bir çok önlem almasına sebep olmuştur[29]. İttihat ve Terakki çevrelerinde seçim sonuçları yalnızca, tavşan ile kaplumbağanın hikayesi olarak görülmemiş, adeta bir panik havası meydana getirmiştir. İttihat ve Terakki yeni kurulan bir partinin kendisinin en güçlü olduğu İstanbul'da seçimi kazanmasını, Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın teşkilatını tamamladıktan sonra gireceği genel seçimlerde iktidara gelmesini, kuvvetli bir ihtimal olarak değerlendirmiştir. Böyle bir ihtimalden çekinen İttihat ve Terakki, Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın hazırlanmasına fırsat vermemek amacıyla meclisi feshettirip seçimleri öne alma çalışmalarını başlatmıştır.

---

25 Tahir Hayrettin, "Muhterem İstanbullular", **Meslek**, No:214-8 (19 Aralık 1911), s.1.

26 Hüseyin Cahit, "Tavşan ile Kaplumbağanın Hikayesi", **Tanin**, No:1178 (14 Aralık 1911), s.1.

27 Ayşe Azman, "Türk Basınında Siyasi bir Gazeteci Hüseyin Cahit Yalçın", **Basılmamış Doktora Tezi**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1994, s.66.

28 Ali Birinci, **Hürriyet ve İtilaf Fırkası,** İstanbul 1990,, s.104.

29 Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi,** C.II, Kısım I, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1943, s.236.

Levent Şahverdi Arşivi

Meclisin feshedilmesi yeni seçimlerin zamanından önce yapılmasını zorunlu kılacağından İttihat ve Terakki, muhalefeti hazırlıksız yakalayarak seçimi rahat kazanacağını hesaplamaktadır. Cemiyet, merkezdeki etkinliğini önemli ölçüde kaybetmekle beraber, taşradaki idari mekanizmayı henüz elinde tutmaktaydı. Cemiyetin devlet çapında bir örgütü ve yönetimle ilgili bir hayli de tecrübesi vardı[30]. İttihatçıların meclisi dağıtmak istemesindeki bir başka neden de, Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa hükümetini Divan-ı Aliye yollamak için meclise verilmiş olan takririn işlemlerini durdurmak ve geciktirmek idi. Zira Hakkı Paşa hükümetinin yargılanması kendisinin de yargılanması olacaktı[31]. Bu durumdan kurtulmak için İttihat ve Terakki, Anayasanın 35. maddesini araç olarak kullanmıştır. İttihat ve Terakki, bu tavrı ile benimsemiş olduğu parlamenter hükümet düzenini kendisi bozmuş[32], meclisi dağıtmak için padişahı bir "sopa" gibi kullanmak istemişti. Anayasanın 35. maddesi değiştirildiği takdirde padişah meclisi gerekli gördüğü zaman açıp kapayabilme yetkisine sahip olacaktı. İttihatçıların muhalefeti susturmak amacıyla buldukları bu çare Meşrutiyet rejimi için tehlikeli bir silahtı[33].

1908-1912 Meclis-i Mebusan Dönemi Ara Seçimlerinin Ayrıntılı Dökümü

Bu dönemde yapılan seçimler Adana vilayetinden başlamak suretiyle ayrılan milletvekili, ayrılış sebebi, o bölgede yeni seçim yapılma yazısı ve

30 Feroz Ahmad, **İttihat ve Terakki 1908-1914,** (Çev. Nuran Yavuz), 2. Baskı, İstanbul 1986, s.174.

31 Bayur, **a.g.e.**, s.237; Bingazi ve Trablus mebusları, İtalyan Savaşı nedeniyle Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa'yı sorumlu tutmuşlar ve Yüce Divana gitmesi için meclise bir teklif vermişlerdir. İttihat ve Terakki bu teklifin mecliste reddini sağlamıştır. Hüseyin Cahit, bu meselede İttihat ve Terakki'yi, itirazları "yumrukla susturmak"la suçlamaktadır. Bkz. Hüseyin Cahit Yalçın, "Büyükler ve Sorumluluk", **Yakın Tarihimiz,** C.II, Sayı 21 (19 Temmuz 1962), s.234.

32 Zafer Toprak, "Hürriyet-Müsavat-Uhuvvet, Her Tarafta Bir Politika Tufanı Var", **Manastır'da İlan-ı Hürriyet 1908-1909,** (Yay. Haz. Roni Margulies), İstanbul 1997, s.10.

33 Yakup Kadri Karaosmanoğlu, **Hüküm Gecesi,** Ankara 1966, s.142.

Levent Şahverdi Arşivi

boşalan milletvekilliğine kimin nasıl seçildiği şeklinde bir sıralamayla verilmiştir. Bu çalışma yapılırken 1908-1912 dönemini kapsayan ve toplam 21 cilt olan Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri (MMZC) tamamen taranmıştır. Bunun yanı sıra Osmanlı Arşivinde Dahiliye Nezareti Siyasi Evrak dosyaları da incelenmiştir. Ayrıca, "Meclis-i Mebusan 1. Devre-i İçtimaiye 4 Kanun-ı Evvel 1324-5 Kanun-ı Sani 1327, Matbaa-i Amire, Meclis-i Mebusan Baş Kitabeti tarafından tertip edilmiştir, 1 Mart 1328", isimli eser de incelenmiş, milletvekili dökümü içinde "**Albüm**" şeklinde kısaltma olarak verilmiştir. 1908-1912 Meclis-i Mebusan dönemi ara seçimlerinin ayrıntılı dökümü şöyledir:

Adana

1. Ali Münif Bey, Ankara Valiliği'ne Tayin, 14 Eylül 1910 (MMZC, 3. Sene, C.I, 3. Toplantı, 4 Teşrin-i Sani 1326, s.22)

-Ankara Valiliği'ne tayinden dolayı yerine kimlerin seçileceği sorulmuş (DH-SYS, 49/1, 17.9.1328), Meclis Başkanlığı tarafından yeni seçim yapılması İçişleri Bakanlığı'na bildirilmiştir (DH-SYS, 49/7, 17.11.1328).

-Yerine Karaisalı Müftüsü Abdullah Faik Efendi seçilmiş (DH-SYS, 49/11, 28.11.1328), 16 Kasım 1910 tarihinde 25 oyla seçilen Abdullah Efendi'nin seçim mazbatası Mecliste 26 Aralık 1910 tarihinde onaylanmıştır (MMZC, 3. Sene, C.I, 18. Toplantı, 13 Kanun-ı Evvel 1326).

2. **Mersin**: Arif Hikmet Bey, ölüm,

-Yeni seçim yapılması Meclis Başkanlığı tarafından 19 Kasım 1910 tarihinde İçişleri Bakanlığı'na bildirilmiş, İçişleri Bakanlığı da 20 Kasım 1910'da Adana'ya tebliğ etmiştir (DH-SYS, 49/7, 17.11.1329).

-Yerine Abdülhalim Bey 17 Aralık 1910 tarihinde 18 oyla seçilmiş (DH-SYS, 49/21, 18.1.1329), seçim mazbatası 8 Şubat 1911 tarihinde onaylanmıştır (Albüm; MMZC, 3. Sene, C.II, 37. Toplantı, 26 Kanun-ı Sani 1327, s.598).

Aydın

3. Süleyman Efendi, 21 Mart 1909, İstifa,

-Yerine İsmail Sıtkı Bey, 1 Haziran 1909 tarihinde 60 oy alarak seçilmiş, 12 Haziran'da seçim mazbatası onaylanmıştır (Albüm).

Levent Şahverdi Arşivi

4. İzmir: Aristidi Paşa, Ayan Üyeliğine Tayin, 31 Ocak 1911.

-Yeni seçim yapılması 28 Aralık 1910 tarihinde Meclis Başkanlığından İçişleri Bakanlığı'na bildirilmiştir (DH-SYS, 49/23, 29.1.1329)

-Aristidi Paşa'nın yerine 177 oy ile Emanuel Emanuelidi Efendi 11 Mart 1911 tarihinde seçilmiş (Albüm), seçim mazbatası 20 Mart 1911 tarihinde Meclise gönderilmiştir (DH-SYS, 49/33, 19.3.1329). Emanuel Emanuelidi'nin seçim mazbatası 20 Mart 1911 tarihinde onaylanmıştır (MMZC, 3. Sene, C.IV, 61. Toplantı, 7 Mart 1327, s.153).

Basra

5. Ammare: Hüseyin El Ulvan Efendi, iki yıl meclise devamsızlıktan milletvekilliği düştü.

-Yerine Abdülmecit Efendi, 27 Şubat 1911 tarihinde 65 oy ile seçilmiş (DH-SYS, 49/40, 15.4.1329), mazbatası 15 Mayıs 1911 tarihinde Meclisçe onaylanmıştır (TBMM Albüm; MMZC, 3. Sene, C.VI, 98. Toplantı, 2 Mayıs 1327, s.488-489).

6. Ammare: Mehmet Selim Efendi, iki yıl meclise devamsızlıktan milletvekilliği düştü.

-Yerine Mehmet Kureyş Efendi, 27 Şubat 1911 tarihinde 78 oy ile seçilmiş (DH-SYS, 49/40, 15.4.1329), mazbatası 15 Mayıs 1911 tarihinde Meclisçe onaylanmıştır (Albüm; MMZC, 3. Sene, C.VI, 98. Toplantı, 2 Mayıs 1327, s.488-489).

7. Basra: Zehirzade Ahmet Paşa, ölüm, 14 Aralık 1910 (MMZC, 3. Sene, C.I, 15. Toplantı, 6 Kanun-ı Evvel 1326, s.511.

-Yeni seçim yapılması Meclis Başkanlığı tarafından 26 Aralık 1910 tarihinde İçişleri Bakanlığı'na bildirilmiş, Bakanlık ise, Basra Vilayetine 29 Aralık'ta bunu tebliğ etmiştir (DH-SYS, 49/16, 26.12.1329).

-Yerine Abdülvahap Paşa, 20 Şubat 1911 tarihinde 50 oy ile seçilmiş (DH-SYS, 49/28, 27.2.1329), mazbatası 3 Nisan 1911 tarihinde onaylanmıştır (Albüm; MMZC, 3. Sene, C.IV, 71. Toplantı, 21 Mart 1327, s.557).

Levent Şahverdi Arşivi

8. Müntefik: Refet Senevi Efendi, ölüm, 26 Aralık 1910 (MMZC, 3. Sene, C.I, 18. Toplantı, 13 Kanun-ı Evvel 1326, s.626).

-Yeni seçim yapılması isteği Meclis Başkanlığı'nca 26 Aralık 1910 tarihinde İçişleri Bakanlığı'na yazılmış, Bakanlıkta 29 Aralık'ta vilayete durumu bildirmiştir (DH-SYS, 49/16, 26.12.1328).

-Yerine Abdülmuhsin Bey, 8 Mayıs 1911 tarihinde 83 oyla seçilmiş (DH-SYS, 49/44, 14.5. 1329), 18 Mayıs 1911 tarihinde de mazbatası onaylanmıştır (Albüm; MMZC, 3. Sene, C.VI, 101. Toplantı, 5 Mayıs 1327, s.640-641).

Beyrut

9. Süleyman El Bostani Efendi, ayan üyeliğeni tayin, 31 Ocak 1911.

-Meclis Başkanlığı seçim yapılmasını 28 Aralık 1910 tarihinde İçişleri Bakanlığı'na yazmış, İçişleri Bakanlığı 30 Aralık'ta vilayete durumu bildirilmiştir (DH-SYS, 49/23, 29.1.1329)

-Seçimlerde bazı suiistimaller olduğu ve araştırılması gerektiği hususu Beyrut Vilayetinden istenmiştir (DH-SYS, 49/41, 17.4.1329, 49/35-36, 8.4.1329).

-Yerine Kamil El Esat Bey'in seçildiği ve mazbatasının gönderildiği 23 Ekim 1911 tarihinde İçişleri Bakanlığı'nca Meclise bildirilmiştir (DH-SYS, 49/51, 28.10.1329).

-Kamil El Esat Bey, 4 Ekim 1911 tarihinde 74 oy ile seçilmiş, mazbatası 9 Kasım 1911 tarihinde onaylanmıştır (Albüm; MMZC, 4. Sene, C.I, 12. Toplantı, 26 Teşrin-i Evvel 1327, s.284).

10. Lazkiye: Mehmet Arslan Bey, 31 Mart olayında öldürüldü.

-Yerine Emin Arslan Bey, 29 Haziran 1909 tarihinde 60 oy ile seçilmiş, mazbatası 18 Ağustos'ta onaylanmıştır (Albüm).

Diyarbakır

11. Pirinççizade Arif Bey, ölüm, 15 Mart 1909 (Tanin, NO.224, 3 Mart 1325, s.3; Başbakanlık Osmanlı Arşivi Dosya Usulü İradeler **(DUİT)**, 5/17, 22 Safer 1327).

Levent Şahverdi Arşivi

-Yerine Pirinççizade Feyzi Bey, 19 Mart 1909 tarihinde 27 oy ile seçilmiş, mazbatası 23 Haziran 1909 tarihinde onaylanmıştır (Albüm; MMZC, 1. Sene, C.IV, 99. Toplantı, 10 Haziran 1325, s.609).

Edirne

12. Asım Bey, ölüm, 15 Mart 1909, (Tanin, No.231, 10 Mart 1325, s.4).

-Yerine Faik Bey, 26 Mart 1909 tarihinde 87 oy ile seçilmiş, mazbatası 1 Haziran 1909 tarihinde onaylanmıştır (Albüm).

13. Tekfurdağı (Tekirdağ): Agop Babikyan Efendi, ölüm, 28 Temmuz 1909 (MMZC, 1. Sene, C.VI, 137. Toplantı, 5 Ağustos 1325, s.515).

-Yerine Agop Boyacıyan Efendi, 13 Ekim 1909 tarihinde 45 oy alarak seçilmiş, mazbatası 20 Kasım 1909 tarihinde onaylanmıştır (MMZC, 2. Sene, C.I, 4. Toplantı, 7 Teşrin-i Sani 1325, s.27).

Halep

14. Mer'i Paşa, Halep Evkaf Muhasebeciliğine Tayin, 14 Ağustos 1909.

-Yerine Emirizade Mehmet Bahaettin Bey, 24 Kasım 1909 tarihinde 54 oyla seçilmiş, mazbatası 6 Aralık 1909 tarihinde onaylanmıştır (MMZC, 2. Sene, C.I, 11. Toplantı, 23 Teşrin-i Sani 1325, s.213-215).

15. Mustafa Efendi, Şura-yı Devlet üyeliğine Tayin, 15 Eylül 1909.

-Yerine Artin Boşgezenyan Efendi, 24 Kasım 1909 tarihinde 52 oyla seçilmiş, mazbatası 6 Aralık 1909 tarihinde onaylanmıştır (MMZC, 2. Sene, C.I, 11. Toplantı, 23 Teşrin-i Sani 1325, s.213-215).

16. Rıfat Bey, 22 Şubat 1910, ölüm, (MMZC, 2. Sene, C.II, 45. Toplantı, 9 Şubat 1325, s.444; DUİT, 5/17, 14 Safer 1328).

-Yerine Beşir Efendi, 28 Haziran 1910 tarihinde 26 oyla seçilmiş (DH-SYS, 50/1, 3.11.1328), mazbatası 21 Kasım 1910 tarihinde onaylanmıştır (MMZC, 3. Sene, C.I, 5. Toplantı, 8 Teşrin-i Sani 1326, s.78).

Levent Şahverdi Arşivi

Hüdavendigar

17. Kütahya: Mustafa Saffet Paşa, 16 Haziran 1909, "Rahatsızlık" nedeniyle İSTİFA (MMZC, 1. Sene, C.V, 101. Toplantı, 13 Haziran 1325, s.2-3).

-Yerine Ahmet Ferit Bey, 18 Kasım 1909 tarihinde (Yeni Gazete, No.415, s.3) 63 oy ile seçilmiş, mazbatası 29 Kasım 1909 tarihinde onaylanmıştır (Albüm).

İstanbul

18. Manyasizade Refik Bey, ölüm, 4 Mart 1909 (Tanin, No.214, 21 Şubat 1324, s.1; MMZC, 1. Sene, C.II, 38. Toplantı, 23 Şubat 1324, s.167).

-Yerine Rıfat Paşa, 5 Nisan 1909 tarihinde 281 oyla seçilmiş (Tanin, No.245, 24 Mart 1325, s.3), mazbatası 7 Nisan'da onaylanmıştır (Albüm).

19. Rıfat Paşa, Dışişleri Bakanı olması nedeniyle Tayin, 22 Ağustos 1911 (MMZC, 4. Sene, C.I, 2. Toplantı, 3 Teşrin-i Evvel 1327, s.12).

-Yerine Tahir Hayrettin Bey seçilmiş, mazbatası 23 Aralık 1911 tarihinde onaylanmıştır (MMZC, 4. Sene, C.II, 28. Toplantı, 10 Kanun-ı Evvel 1327, s.263).

İşkodra

20. Şakir Bey, ölüm, 18 Ağustos 1909, Cenazesi 19 Ağustos 1909 tarihinde kaldırılmıştır (MMZC, 1. Sene, C.VI, 138. Toplantı, 6 Ağustos 1325, s.547).

-Yerine Rıza Bey, 25 Ekim 1909 tarihinde 24 oy ile seçilmiş, mazbatası 20 Kasım 1909 tarihinde onaylanmıştır (Albüm).

Kastamonu

21. Yusuf Kemal Bey, İstifa.

-Yerine Necmettin Molla Bey, 3 Kasım 1909 tarihinde 34 oyla seçilmiş, mazbatası 4 Aralık 1909 tarihinde onaylanmıştır (Albüm).

Kosova

22. Priştine: Mustafa Hamdi Efendi, ölüm, 28 Ağustos 1909.

Levent Şahverdi Arşivi

-Yerine Şaban Paşa, 3 Kasım 1909 tarihinde 76 oyla seçilmiş, mazbatası 24 Kasım 1909 tarihinde onaylanmıştır (Albüm).

23. Prizren: Mehmet Emin Efendi, Prizren Müftülüğüne Tayin, 26 Aralık 1909 (MMZC, 2. Sene, C.II, 39. Toplantı, 30 Kanun-ı Sani 1325, s.253-254).

-Yerine Vehbi Efendi, 21 Kasım 1910 tarihinde 58 oyla seçilmiş, mazbatası 2 Aralık 1910 tarihinde onaylanmıştır (Albüm; MMZC, 3. Sene, C.I, 13. Toplantı, 25 Teşrin-i Sani 1326, s.426-427).

Mamuretülaziz

24. Malatya: Ahmet Hamdi Efendi, ölüm, 12 Eylül 1911.

-Yerine Keşşaf Efendi 23 Aralık 1911 tarihinde 41 oyla seçilmiş, mazbatası 17 Ocak 1912 tarihinde onaylanmıştır (Albüm; MMZC, 4. Sene, C.II, 39. Toplantı, 4 Kanun-ı Sani 1327, s.538).

Manastır

25. Debre: İsmail Bey, ölüm, 23 Temmuz 1910 (Tanin, No. 606, s.3)

-Yerine Neşetzade Şevket Bey, 22 Ekim 1910 tarihinde 63 oyla seçilmiş (DH-SYS, 49/5, 29.10.1328), 21 Kasım 1910 tarihinde mazbatası onaylanmıştır (MMZC, 3. Sene, C.I, 5. Toplantı, 8 Teşrin-i Sani 1326, s.79).

26. Elbasan: Abdullah Mahir Efendi, ölüm.

-Yerine Hacı Ali Efendi, 11 Aralık 1909 tarihinde 42 oyla seçilmiş, mazbatası 10 Ocak 1910 tarihinde onaylanmıştır (Albüm; MMZC, 2. Sene, C.II, 23. Toplantı, 28 Kanun-ı Evvel 1325, s.473).

27. Serfice: Koço Efendi, hastalık nedeniyle 20 Kasım 1909 tarihinde İSTİFA (MMZC, 2. Sene, C.I, 4. Toplantı, 7 Teşrin-i Sani 1325, s.27).

-Yerine Hariş Vamvaka Efendi, 19 Ocak 1910 tarihinde 50 oy ile seçilmiş, mazbatası 1 Mart 1910 tarihinde onaylanmıştır (Albüm; MMZC, 2. Sene, C.I, 48. Toplantı, 16 Şubat 1325, s.545-546).

Selanik

28. Siroz (Serez): Yusuf Naşit Bey, sağlık nedeniyle 14 Kasım 1910 tarihinde istifa, (MMZC, 3. Sene, C.I, 3. Toplantı, 4 Teşrin-i Sani 1326, s.16).

Levent Şahverdi Arşivi

-Yeni seçim yapılması Meclis tarafından 19 Kasım 1920 tarihinde İçişleri Bakanlığı'na bildirilmiş, Bakanlık 20 Kasım'da vilayete tebliğ etmiştir (DH-SYS, 49/7, 17.11.1328).

-Yerine Derviş Ragıp Bey, 17 Aralık 1910 tarihinde 111 oyla seçilmiş, mazbatası 26 Aralık'ta onaylanmıştır (Albüm; MMZC, 3. Sene, C.I, 18. Toplantı, 13 Kanun-ı Evvel 1326, s.626).

Suriye

29. Şam: Mehmet Aclani Efendi, ölüm, 24 Aralık 1910 (DUİT, 5/17, 24 Zilhicce 1328; MMZC, 3. Sene, C.I, 18. Toplantı, 3 Kanun-ı Evvel 1326, s.626).

-Yerine Alizade Şükrü Bey, 28 Ocak 1911 tarihinde 28 oyla seçilmiş (DH-SYS, 49/26, 16.2.1329), mazbatası 4 Mart 1911 tarihinde onaylanmıştır (MMZC, 3. Sene, C.III, 51. Toplantı, 19 Şubat 1326, s.385).

30. Şam: Süleyman Efendi, İSTİFA, 14 Aralık 1909.

-Yerine Abdurrahman Bey, 21 Aralık 1909 tarihinde 132 oyla seçilmiş, mazbatası 31 Ocak 1910 tarihinde onaylanmıştır (Albüm).

Trabzon

31. Mahmut İmadeddin Efendi, Kasım 1910 ölüm.

-Yeni seçim yapılması Meclis tarafından 19 Kasım 1910 tarihinde Bakanlığa yazılmış, Bakanlık 20 Kasım'da Trabzon'a durumu bildirmiştir (DH-SYS, 49/7, 17.11.1328).

-Yerine Mahmut Bey, 26 Aralık 1910 tarihinde 139 oyla seçilmiş, mazbatası 21 Ocak 1911 tarihinde onaylanmıştır (Albüm; MMZC, 3. Sene, C.II, 27. Toplantı, 8 Kanun-ı Sani 1326, s.217).

Yanya

32. Preveze: Azmi Bey, 14 Ocak 1909 Hüdavendigar (Bursa) Valiliği'ne Tayin.

-Yerine Hamdi Bey, 26 Nisan 1909 tarihinde 16 oy ile seçilmiş, mazbatası 8 Mayıs 1909 tarihinde onaylanmıştır (Albüm).

Levent Şahverdi Arşivi

Yemen

33. Hudeyde: Tahir Recep Efendi, 3 Ocak 1910 tarihinde "aşiretlerin isyanının durdurulamaması" nedeniyle istifa, (MMZC, 2. Sene, C.I, 20. Toplantı, 21 Kanun-ı Evvel 1325, s.409).

-Yerine Mahmut Nedim Bey, 25 Ocak 1910 tarihinde 200 oyla seçilmiş, mazbatası 1 Mart 1910 tarihinde onaylanmıştır (Albüm; MMZC, 2. Sene, C.II, 48. Toplantı, 16 Şubat 1325, s.545).

34. Hudeyde: Mehmet Abdurrahman Efendi, 10 Ocak 1910 istifa (MMZC, 2. Sene, C.I, 23. Toplantı, 28 Kanun-ı Evvel 1325, s.473).

-Yerine Zühtü Bey, 25 Ocak 1910 tarihinde 185 oyla seçilmiş, mazbatası 1 Mart 1910 tarihinde onaylanmıştır (Albüm; MMZC, 2. Sene, C.II, 48. Toplantı, 16 Şubat 1325, s.545).

35. San'a: Hüseyin El Halali Efendi, 2 Aralık 1909 tarihinde istifa.

-Yerine Seyit Ahmet Cenani Bey, 19 Şubat 1910 tarihinde 119 oyla seçilmiş, mazbatası 26 Mart 1910 tarihinde onaylanmıştır (Albüm).

36. San'a: Seyit Ali Mut'a Efendi, 30 Temmuz 1911 tarihinde İSTİFA.

-Yerine seçim yapılmamıştır.

37. San'a: Seyit Ali Bin Hüseyin Efendi, ölüm.

-Yerine Hüseyin bin Ali Efendi, 20 Aralık 1909 tarihinde 125 oyla seçilmiş, mazbatası 7 Şubat 1910 tarihinde onaylanmıştır (Albüm; MMZC, 2. Sene, C.II, 25 Kanun-ı Sani 1325, s.165-166).

38. Taaz: Kadı Ali Mücahid Efendi, ölüm

-Yeni seçim yapılması 10 Nisan 1910 tarihinde İçişleri Bakanlığı'na bildirilmiştir (DH-SYS, 50/1, 3.11.1328).

-Yerine Salih Sindar Efendi Mart 1911'de seçilmiş, mazbatası 18 Mayıs 1911 tarihinde onaylanmıştır (DH-SYS, 50/1, 3.11.1328; MMZC, 3. Sene, C.VI, 101. Toplantı, 5 Mayıs 1327, s.640).

39- Asir: Şeyh Ahmet Efendi, 18 Haziran 1910, ölüm, (MMZC, 2. Sene, C.VI, 116. Toplantı, 5 Haziran 1326, s.361).

Levent Şahverdi Arşivi

-Yerine Ferac Efendi, 4 Kasım 1910 tarihinde seçilmiş, mazbatası 25 Şubat 1911 tarihinde onaylanmıştır (DH-SYS, 49/27, 20.2.1329; MMZC, 3. Sene, C.III, 47. Toplantı, 12 Şubat 1326, s.229).

Biga

40. Arif İsmet Bey, 18 Ocak 1911, ölüm (MMZC, 3. Sene, C.III, 26. Toplantı, 5 Kanun-ı Sani 1326, s.214).

-Yerine Atıf Bey, Mart 1911'de 50 oyla seçilmiş, mazbatası aynı ay içinde onaylanmıştır (DH-SYS, 49/32, 14.3.1329; MMZC, 3. Sene, C.III, 55. Toplantı, 24 Şubat 1326, s.538).

41. Ali Rıza Efendi, 3 Kasım 1909 tarihinde ölüm, (MMZC, 2. Sene, 4. Toplantı, 7 Teşrin-i Sani 1325, s.150).

-Yerine Mustafa Bey, 10 Nisan 1910 tarihinde 53 oyla seçilmiş, mazbatası 8 Haziran 1910 tarihinde onaylanmıştır (Albüm).

Canik

42. Abdullah Efendi, Temyiz Mahkemesi üyeliğine 23 Eylül 1909 tarihinde tayin.

-Yerine Süleyman Necmi Bey, 7 Aralık 1909 tarihinde 113 oyla seçilmiş, mazbatası 3 Ocak 1910 tarihinde onaylanmıştır (Albüm).

43. Nail Bey, Ayan Meclisi üyeliğine 21 Ocak 1911 tarihinde tayin.

-Yeni seçim yapılması 28 Aralık 1910 tarihinde İçişleri Bakanlığı'na bildirilmiştir (DH-SYS, 49/23, 29.1.1329).

-Yerine Sait Efendi, 65 oyla seçilmiş, mazbatası 25 Mayıs 1911 tarihinde onaylanmıştır (Albüm; MMZC, 3. Sene, C.VII, 107. Toplantı, 12 Mayıs 1327, s.171).

Karesi

44- Şefik Efendi, Temyiz Mahkemesi üyeliğine 23 Eylül 1909 tarihinde tayin.

-Yerine Kostantin Savapulos Efendi, 25 Ocak 1910 tarihinde 43 oyla seçilmiş, mazbatası 31 Ocak 1910 tarihinde onaylanmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

Kaynaklar

a. Arşiv Belgeleri

Dahiliye Nezareti Siyasi Evrak Kısmı (DH-SYS)

Düstur 2, C.I.

Meclis-i Vükela Mazbataları (MV)

Meclis-i Mebusan 1. Devre-i İçtimaiye 4 Kanun-ı Evvel 1324-5 Kanun-ı Sani 1327, Matbaa-i Amire, Meclis-i Mebusan Baş Kitabeti tarafından tertip edilmiştir, 1 Mart 1328.

Meclis-i Mebusan Levayih ve Tekalif-i Kanuniye ve Encümen Mazbataları 1326-1327, Ankara, TBMM Yay., 1992.

Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri 1908-1912, 21 Cilt (MMZC)

b. Kitap ve Makaleler

Ahmad, Feroz, İttihat ve Terakki 1908-1914, (Çev. Nuran Yavuz), 2. Baskı, İstanbul 1986.

Armağan, Servet, "Memleketimizde İlk Parlamento Seçimleri" Kanun-i Esasinin 100. Yılı Armağan, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., Ankara 1978.

Azman, Ayşe, "Türk Basınında Siyasi Bir Gazeteci Hüseyin Cahit Yalçın", Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1994.

Birinci, Ali, Hürriyet ve İtilaf Fırkası, İstanbul 1990.

Bayur, Yusuf Hikmet, Türk İnkılabı Tarihi, C.II, Kısım I, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1943.

Gençosman, Kemal Zeki, "1. Meşrutiyetten Günümüze 23 Seçim ve Siyasi Partiler", Dünya, Sayı:10158 (18 Kasım 1980).

Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, Hüküm Gecesi, Ankara 1966.

Olgun, Kenan, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Seçim Kültürü (1840-1950)", Sine-i Millet Sergisi Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Seçim (1840-1950), İstanbul 2008.

Olgun, Kenan, 1908-1912 Osmanlı Meclis-i Mebusan'ının Faaliyetleri ve Demokrasi Tarihimizdeki Yeri, ATAM Yay., Ankara 2008

Levent Şahverdi Arşivi

Toprak, Zafer, "Hürriyet-Müsavat-Uhuvvet, Her Tarafta Bir Politika Tufanı Var", **Manastır'da İlan-ı Hürriyet 1908-1909,** (Yay. Haz. Roni Margulies), İstanbul 1997.

Yalçın, Hüseyin Cahit, "Büyükler ve Sorumluluk", **Yakın Tarihimiz,** C.II, Sayı 21 (19 Temmuz 1962), s.233-234.

c. Gazeteler

İkdam

Meslek

Tanin.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

Harp Raporlarına Göre Birinci İnönü Muharebesi'nin Analizi

Hüsnü ÖZLÜ*

ÖZET

Birinci Dünya Savaşı'nın ardından imzalanan 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Ateşkes Antlaşması ile Türk ordusu terhis edilerek ortadan kaldırılmak istenmiştir. Amaç daha sonra başlayacak olan ve Anadolu'nun işgalini tamamlayacak hamlelere zemin hazırlamaktır. Ancak işgal güçleri bu hesabı tam yapamamış ve Anadolu'da yeniden bir oluşumla ve dirençle karşılaşmıştır. Bu oluşum Mustafa Kemal'in liderliğinde başlayan ve yeni bir devletin kuruluşunu ortaya koyan mücadeledir. İşte bu mücadeleler içerisinde Birinci İnönü Muharebesi önemli bir yere sahiptir. Çünkü bu muharebe yeni kurulacak devletin oluşturduğu düzenli ordunun kazandığı ilk muharebedir. Bu makalede Birinci İnönü Muharebesi'ne ait harp raporları analiz edilerek gün gün muharebenin oluşumu ve sonuçları ele alınmış, Batı Cephesi Komutanı Albay İsmet Bey'in muharebeyi ve muharebeye katılan tümenleri nasıl yönettiği ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Millî Mücadele, Batı Cephesi, harp raporu, işgal, düzenli ordu.

* Dr., Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı-Ankara.
e-posta:husnuozlu@hotmail.com

Levent Şahverdi Arşivi

Analysis Of First İnönü War According to the War Reports

ABSTRACT

Turkish Army was intended to be annihilated by discharging it upon the 30 October 1918 dated Armistice of Moudros which was signed after the First World War. The goal for doing so is to pave the way for the next moves which shall conclude the occupation of Anatolia. However, occupying forces couldn't make a precise calculation of it and met a re-formation and resistance in Anatolia. This formation is the struggle starting with the leadership of Mustafa Kemal and presenting the foundation of a new country. First İnönü War has an important place among these struggles. Because, this war is the first victory of the regular army which was formed by the new state to be founded. In this essay the war reports of the First İnönü War are reviewed and the formation and results of the war are discussed day by day and further it is presented how the Western Front Commander Colonel İsmet Bey commanded the war and the participating divisions.

Key Words: National Struggle, Western Front, war report, occupation, regular army.

Levent Şahverdi Arşivi

Giriş

Yunanlılar büyük ideallerini gerçekleştirmek adına Birinci Dünya Savaşı sonrasında imzalanan Paris Barış Konferansı'nda aldıkları icazet gereği 15 Mayıs 1919 da çıktıkları İzmir'le yetinmeyip Batı Anadolu topraklarını işgale başlamışlardır. Bu işgaller karşısında Anadolu insanı Kuva-yı Milliye teşkilatlanması etrafında bütünleşerek karşı koymaya çalışmış ancak düşmanın ilerlemesi durdurulamamış, 12 Haziran 1919 tarihine kadar İzmir Körfezi'nin tamamı Yunanlıların eline geçmiştir. Yunan ordusunun hızla ilerlemesi karşısında Paris Barış Konferansı'nda durum tekrar ele alınmış ve 18 Temmuz 1919 tarihi itibarı ile Yunanlılar ile Kuva-yı Milliye birlikleri arasında bir hat çekilmesine karar verilmiştir. Bu çerçevede, General Sir George Milne görevlendirilmiş ve 15 km derinliğinde olan ve Milne Hattı olarak tarihe geçen sınır çizilmiştir. Kuşadası-Aydın-Ödemiş-Turgutlu-Manisa-Bergama sınırının ötesinden geçen bu hat 12 Aralık 1919 tarihinden itibaren geçerlilik kazanmıştır[1]. Ancak Yunan ordusu 22 Haziran 1920 tarihinden itibaren bu hattı da aşarak genel taarruza geçmiş ve hızla Batı Anadolu'nun işgaline başlamıştır.

Yunan ordusu 30 Haziran 1920 tarihinde Balıkesir'i ve 2 Temmuz'da da Bursa yöresini ele geçirmiş ve Bursa-Uşak hattına hakim olmuştur. Bu saldırıyı önleyemeyen Kuva-yı Milliye ile Ali Fuat Paşa emrindeki güçler, 24 Ekim'de başlayan Gediz taarruzunda da başarı elde edememiş ve Dumlupınar'a kadar geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Bu dönemde düzenli ordu güçlerinin oluşturulması ve Kuva-yı Milliye'nin de bu güçlere bağlanması tartışması sonuçlandırılmış, Batı Cephesi Komutanlığı, Batı ve Güney Cephesi olmak üzere ikiye ayrılmış, Batı cephesi Komutanlığına İsmet (İnönü) Bey, Güney Cephesi Komutanlığına da Refet (Bele) Bey getirilmiştir. Bu iki komutandan vakit geçirilmeden düzenli ordu birliklerinin oluşturulması istenmiştir. Millî Müdafaa Vekili Fevzi Paşa 10 Aralık 1920'de, Büyük Millet Meclisi'nin gizli oturumunda gelişmeler hakkında bilgi vermiştir. 25 Aralık tarihinde ise Büyük Millet Meclisi, gelişi güzel

1 Mustafa Turan, "İstiklâl Harbi'nde Milne Hattı", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, sayı 21, Ankara 1991, s.569.

Levent Şahverdi Arşivi

asker toplanmasını yasaklamış, ardından 2 Ocak 1921 tarihinde Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi, Kuva-yı Milliye müfrezelerinin kaldırıldığı emrini yayınlamıştır[2]. Bu arada Yunanistan'da da önemli siyasi gelişmeler yaşanmış ve Venizelos tahtı bırakıp ülkeyi terk ederken ülkenin başına Kral Constantine geçmiştir[3]. Yeni kral, İngilizler ile ortak hareket etme ve tacını güçlendirmek adına Anadolu'daki işgal hareketini hızlandırmış ve Türk ordusunu imha ederek amacına ulaşmayı hedeflemiştir.

Düzenli ordunun kurulması ve Kuva-yı Milliye'nin düzenli ordu kadrolarına katılması Kütahya bölgesinde bulunan Çerkez Ethem'i ve kardeşlerini memnun etmemişti. Oysa, Ethem Bey 1'inci Seyyar Kuvvetler Komutanı sıfatıyla kendi birliğinin başında bırakılmıştı. Ethem Beyin, özellikle yeni kurulan Batı Cephesi Komutanlığına karşı cephe alması, Batı Cephesi Komutanını dinlememesi, ona rapor vermemesi, yapılan atamaları kabul etmemesi, Güney Cephesi Komutanı Refet Bey ve 12'nci Kolordu Komutanı Fahrettin Bey'in değiştirilmelerini istemesi ve sürekli asker ve iaşe toplamaya devam etmesi İsmet Bey ile ilişkilerinin bozulmasına yol açmış ve bu durum Ethem Bey'in isyanı ile noktalanmıştır[4].

Çerkez Ethem'in başlatmış olduğu hareket karşısında Mustafa Kemal Paşa 27 Aralık 1920 tarihinde Albay İsmet Bey'e ve Albay Refet Bey'e ayaklanmanın bastırılması için gerekli talimatı vermiştir. Bu arada 61'inci Tümen Kütahya'da sıkıyönetim ilan etmiştir[5]. Yaklaşık 4650 kişilik insan

---

2 Adnan Sofuoğlu, **Kuva-yı Milliye Döneminde Kuzeybatı Anadolu, 1919-1921**, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1944, s.443.

3 Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C.IV, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Yayını, Ankara 1974,s.21.

4Birinci İnönü Muharebesi'nde Süvari Yüzbaşısı olarak görev yapan Midillili Ahmet'in daha sonra yazdığı eserinde, Yunan ordusunun Çerkez Ethem'in kuvvetleri ile sürekli temas halinde olduğu ve keşif uçaklarından Kütahya yakınlarında Afşar bölgesinde attığı beyannamelerle (Zabitler geliyorum…. Ha) Ethem kuvvetlerine dayanmaları ve yardıma geleceklerini bildirdiklerini ifade etmektedir. Ahmet (Midillili), **Birinci İnönü Muharebesi'nin İç Yüzü**, Ankara 1930, s.22.

5 Zeki Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü, (TBMM'den Sakarya Savaşı'na, 23 Nisan 1920 – 22 Ağustos 1921)**, C.III, Ankara 1986, s.354.

Levent Şahverdi Arşivi

gücü ve 12 otomatik tüfek, 6 ağır makineli tüfek ve 4 top'dan oluşan Kuva-yı Seyyare birlikleri, düzenli ordu birlikleri tarafından Gediz bölgesinde bastırılmak üzere harekete geçilmiştir. Başarılı olamayacaklarını anlayan Ethem güçleri 24 Ocak 1921 tarihi itibarı ile bölgeyi terk ederek Simav bölgesine çekilmek ve Yunan güçlerine sığınmak zorunda kalmıştır[6]. Ayrıca, bu dönemde Yunan ordusu, Kuva-yı Seyyare birliklerini destekleyerek kendi amaçları doğrultusunda asilerden yararlanmaya çalışmıştır.

Birinci İnönü Muharebesi'nin Başlangıcı ve Gelişmeler

İnönü Muharebesi'nin gerçekleştiği bölge Marmara Denizi'nin güneyi ve doğusunu kapsamaktadır. Bu bölgede, özellikle İzmit Sancağı, Bursa Vilayeti ve Eskişehir Mutasarrıflığı önemli merkezler olup, Güney'de Bursa-İnegöl-Eskişehir hattı, Kuzey'de Gemlik-İznik-Bilecik-Sakarya hattına kadar uzanmaktadır.

Birinci İnönü Muharebesi öncesinde, Batı Cephesi Komutanlığı Albay İsmet Bey'in komutasında; karargâhı Küplü'de bulunan Yenişehir, İnegöl ve Bilecik havalisinden sorumlu olan 24'üncü Tümen, merkezi Yunuslar'da bulunan 11'inci Tümen ve merkezi Gediz'de bulunan 61'inci Tümen bulunmaktadır. Ayrıca 1'inci Süvari Tugayı da Gediz'de tertiplenmiştir. Batı Cephesi Komutanlığının muharebenin başlangıcında mevcudu 417 subay, 8.500 er, 6.000 çeşitli tüfek, 18 hafif ve 47 ağır makineli tüfek, 28 top'dan ibarettir[7]. Batı cephesinin diğer kolu olan Güney Cephesi'nde ise Albay Refet Bey'in komutası altında, merkezi Afyon olan 12'nci Kolordu, Çukurcivan'da 23'üncü Tümen, Sarayköy'de 57'nci Tümen, Dumlupınar'ın batısında 8'inci Tümen, Pozantı'da 41'inci Tümen, Altıntaş'da da 2'nci Süvari Tümen'i konuşlanmıştır.

Muharebe öncesinde Yunan Ordusu; Korgeneral Papulas'ın komutası altında bulunuyordu. Bu ordunun merkezi İzmir'di. Karargâhı Uşak'ta

6 **Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi**, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Resmi Yayını, C.2, Kısım 3, Ankara 1966, s.144.

7 **A.g.e.**, s.196.

Levent Şahverdi Arşivi

olan 1'inci Kolordu, Bursa'da bulunan 3'üncü Kolordu, İzmit ve Sapanca bölgesinde bulunan Manisa Tümen'i, Orhangazi ve Gemlik bölgesinde bulunan İzmir Tümen'i, Kestel bölgesinde bulunan Akdeniz Tümen'i bu orduya bağlı bulunuyordu. Yunan Ordusu'nun mevcudu, 427 subay, 15.816 er, 12.500 tüfek, 270 makineli tüfek,120 ağır makineli tüfek ve 72 top'dan oluşmaktadır[8].

Ethem Bey ile İsmet Bey arasında gerginliğin çatışmaya dönüşmesinden yararlanmak isteyen Yunan güçleri mevzilerinden çıkarak, 6 Ocak 1921'de Anadolu'nun içlerine doğru saldırıya geçerek muharebeyi başlatmıştır. Muharebenin başlangıcına ait olan ve 24'üncü Tümen Komutanı Atıf Beyin 6 Ocak 1921 tarihinde Batı Cephesi Komutanlığına ve Ankara'da Genelkurmay Başkanlığına yazdığı harp raporunda (EK-1); Yunanlıların 6 Ocak 1921 günü Yenişehir ve İnegöl bölgesine dört koldan taarruza başlayarak doğuya doğru ilerledikleri ve Umran çiftliği civarında durduruldukları belirtilmiştir. Ayrıca Yunan ordusu İnegöl civarında bir piyade ve süvari alayı ile ilerlemiş ancak Türk topçularının karşılık vermesi üzerine daha ileri gidememiş, Kurşunlu'nun doğusuna geçememiştir. Türk birliklerinden 32'nci Alay ise Pelitözü'nden Osmaniye'ye doğru yola çıkarılmış ayrıca Mekece'deki 2'nci Alay da bu bölgeye hareket ederek birlikler güçlendirilmiştir[9]. Bu rapor üzerine, Genelkurmay Başkanı Vekili Korgeneral Fevzi Paşa, Batı Cephesi Komutanlığına yazdığı şifreli telgrafta Yunanlıların bölgeye girişini doğrulamış ancak bu taarruzun amaç ve hedefinin tam olarak belli olmadığını belirtmiştir. Ayrıca, düşmanın ilerlemesi karşısında öncelikle nakledilecek birliklerin derhal bildirilmesini istemiştir. Rapordan anlaşıldığı üzere bölgedeki gelişmeler çok yakından takip edilmekte ve birlikler düşmanın hareket tarzına göre yer değiştirmektedir. Bu arada Kuva-yı Seyyare birliklerinde çözülme başlamış ve düzenli ordu birliklerine katılım hızlanmıştır[10].

---

8 **A.g.e.**, s.198.

9 Genelkurmay Askerî Tarih Dairesi Arşivi, (ATASE) İstiklal Harbi Kataloğu, Kutu.691, Gömlek.24, Belge.024aa.

10 İSH., K.691, G.36, B.036a.

Levent Şahverdi Arşivi

Batı Cephesi Komutanı Albay İsmet Bey tarafından Tümen Komutanlıklarına, Genelkurmay Başkanlığına ve Güney Cephesi Komutanlığına 7 Ocak 1921 tarihinde gönderdiği emirde; 8 Ocak 1921 tarihinde kendisinin Kütahya'da olacağını ifade ederek, Köprühisar bölgesine taarruz eden düşmanın, birliklerimizin üstün kahramanlığı karşısında geri püskürtüldüğünü, Nazifpaşa mevzisini savunan 126'ncı Alay'ın ise Pazarcık'a doğru çekilmeye mecbur olduğunu belirtmiştir. Bu durum karşısında İnegöl Müfrezesine Pazarcık'ın 1 km batısındaki mevziyi savunma emrini vermiştir. Bu emirde cephe komutanı Albay İsmet Bey, Tümenlerin harekât tarzlarını şu şekilde belirlemiştir[11].

24'üncü Tümen İncirli mevzisinde bir miktar artçı bıraktıktan sonra bir kısım piyade ve topçusu ile Gökpınar-Köprüler hattını ele geçirecektir. Düşmanın Nazifpaşa veya Pazarcıktan Yenişehir Müfrezesinin gerisine yapacağı muhtemel bir taarruza karşı Bilecik civarında bir ihtiyat bulunduracaktır.

4'üncü Tümen, Akpınar civarında mevziye sokulmalıdır. Obüsler 4'üncü Tümen emrine verilmiştir.

11'inci Tümen 8 Ocak 1921 tarihinde Alayunt etrafında toplanacak ve demiryoluyla Eskişehir istikametine nakledilecektir.

61'inci Tümen ve Süvari Tugayı 7/8 Ocak 1921 gecesi Gediz Havalisini bırakarak Susuzkaya köyünün Viran, Yalnızsaray, Karadiken bölgesine çekilecek ve son emre kadar bu mıntıkada kalacaktır.

Batı Cephesi Kurmay Başkanı Muzaffer Bey'in raporuna göre; Yunanlılar, 7 Ocak 1921 tarihinde Bursa'dan hareket ederek taarruza başlamış ancak Yenişehir civarında bu taarruz geri püskürtülmüş, birliklerimiz Pazarcık'ın doğusundaki mevzilere çekilmiştir. Ayrıca Mezit Vadisi'nde gizleme ve keşif yapılması için bir süvari bölüğü görevlendirilmiştir. Bu arada 4'üncü Tümen birliklerine, İnönü'ye çıkarma yapma, gerektiğinde

11 İSH., K.914, G.104, B.104ab.

Levent Şahverdi Arşivi

derhal harekete geçecek şeklide konaklama yapma ve tümenin iaşesinin İnönü Nokta Komutanlığı tarafından karşılanması emri verilmiştir[12].

4'üncü Tümen Komutanı Albay Nazım Bey'in 8 Ocak 1921 tarihinde yayınladığı Tümen emri ile Tümenin harekât planı belirlenmiş ve bölgede İnönü istasyonu karargâh olmak üzere tedbir alınmıştır. Buna göre; Tümen birlikleri İnönü istasyonuna inecek ve bu havalideki konaklara girecekler-dir. Tümene bağlı 58'inci Alay, Akpınar ve Kovalca köylerinde kalacak ve bu bölgeye yapılacak olası taarruza karşı koyacaklardır. Tümenin tüm ikmal malzemeleri istasyonda bırakılacak ve burada tek bir muharip asker dahi bırakılmayacaktır. Bu hizmetleri Binbaşı Şevki Bey idare edecek ve birlik komutanları artık geri hizmetler ile meşgul olmayacaktır[13]. Bu emir-den de anlaşıldığı üzere Tümen tamamen muharebeye odaklanmış ve bu maksatla teşkilatlanmıştır. Ayrıca, Batı Cephesi Komutanı Albay İsmet Bey'in 8 Ocak 1921 tarihli emrine göre; 4'üncü Tümen İnönü mevzisinin sol tarafını savunacak, 11'inci Tümen ise trenle bölgeye intikal ederek destek verecektir[14].

24'üncü Tümen Komutanı Yarbay Atıf Bey, 8 Ocak 1921 tarihinde kendi komutası altındaki 32'nci Alay, 143'üncü Alay, 2'nci Alay 1'inci Tabur, Söğüt Taburu ve İstihkam Bölüğüne yayınladığı emirle harekât planlarını detaylı olarak bildirmiş ve birlikler arasındaki koordineyi sa-ğlamıştır. Buna göre; 24'üncü Tümen, Bilecik'in doğusunda zayıf bir artçı bırakıp Söğüt istikametine ilerleyerek Savcıbey civarındaki mevziyi işgal edecektir. 2'nci Alay 1'inci Taburu Yeniköy'de kalarak artçı görevini ye-rine getirecek, aynı zamanda bu bölük düşman hakkındaki önemli rapor-ları tümen karargâhına bildirecektir. 32'nci Alay, 143'üncü Alaylar Söğüt istikametine ilerleyerek bölgeyi kontrol altına alacaklardır. Söğüt Taburu ve İstihkam Bölüğü de hızla Söğüt istikametine hareket edecektir. Emir-den de anlaşıldığı üzere 24'üncü Tümen tamamen Söğüt bölgesini kont-

12 İSH., K.914, G.104, B.104a.

13 İSH., K.914, G.105, B.105a.

14 İSH., K.694, G.156, B.156a.

Levent Şahverdi Arşivi

rol altına almaya yönelik taktik plan hazırlamıştır[15]. Yine 24'üncü Tümen Komutanı Atıf, 8 Ocak 1921 tarihinde Batı Cephesi Komutanlığına yazdığı harp raporunda, söz konusu birliklerin Yeniköy'den Söğüt'e intikallerinin devam ettiğini, 2'nci Alay 1'inci Taburun Yeniköy'ün batısında artçı olarak bırakıldığını ve düşmanın bir hareketi olmaz ise 10 Ocak 1921 tarihinde Söğüt'e çekileceğini bildirmiştir[16]. 24'üncü Tümen'in bu teşkilatlı hareketi üzerine Batı Cephesi Komutanı Albay İsmet Bey, 8 Ocak 1921 tarihinde bir telgraf ile kendilerini kutlamış ve şu ifadeleri kullanmıştır. *"Birliklerinizin bir iki günden beri muharebede ve yürüyüşte büyük başarı gösterdiğini iftiharla takdir ediyorum. Düşman Karaköy'de bulunduğuna göre yarın sabaha kadar Söğüt'e varmış olmanız çok önemlidir. Bugün Karabayır'a keşif kolu gönderdim. İnegöl Müfrezesi ile Bozüyük'ten temas kurmaktayız."*[17]

Muharebenin ikinci günü çok zor ve çetin geçmiş, Batı Cephesi Komutanı Albay İsmet Bey bu durumu 8 Ocak 1921 tarihinde bir harp raporu hazırlayarak Genelkurmay Başkanlığına bildirmiştir. Bu rapora göre; Bursa bölgesinde 7/8 Ocak gecesinin sakin geçtiği, ancak, düşmanın üç kol halinde Pazarcık istikametine taarruz ettiği ve Karaköy'ün düşman tarafından işgal edildiği bildirilmektedir. Bu durum karşısında 24'üncü Tümen'in Bozüyük'ün doğusunda Çepni mıntıkasına çekilme emri verilmiştir. Bu arada 11'inci Tümen birlikleri, Alayunt'a taarruz etmek için hazırlanmakta, 61'inci Tümen de geceyi Yalnızsaray, Karadiken, Pazarcık, Ortaca mıntıkasında geçirerek hazırlıklarını yapmaktadır[18].

Batı Cephesi Askerî Polis Teşkilatı Bilecik Şubesinden, Batı Cephesi Komutanlığına yazılan raporda; düşmanın 7 Ocak 1921 sabahı iki piyade alayı, bir süvari alayı ve üç top bataryası ile Köprühisar ve İnegöl'e taarruz ettiği, Köprühisar'a yapılan taarruzun geri püskürtüldüğü, İnegöl'ün de zor da olsa korunduğu bildirilmiştir[19]. Yine aynı teşkilat tarafından bu kez 8

15 İSH., K.988, G.123, B.123a.
16 İSH., K.691, G.172, B.172a.
17 İSH., K.692, G.75, B.75a.
18 İSH., K.593, G.70, B.070a.
19 İSH., K.692, G.61, B.61a.

Levent Şahverdi Arşivi

Ocak tarihinde yazılan bir başka raporda da düşmanın 126'ncı alayın taburlarını kuşattığı ve ancak geri püskürtüldüğü, Bozüyük'e gelen askerlerin cepheye sevk edildiği, Karaköy ile Bozüyük istasyonu arasındaki hattın düşman tarafından işgal edildiği bilgisi verilmektedir[20].

Batı Cephesi Komutanı Albay İsmet Bey, Gökbayrak Tabur Komutanlığına 9 Ocak 1921 tarihinde yolladığı telgrafta, bölgenin kurtuluşu için özverili olmalarını ve kısa sürede başarıya ulaşılacağını şu sözlerle dile getirmiştir. *"Düşman bugün Yenişehir cephesinde durmuş ve üstün kuvvetiyle Pazarcık üzerinden Karaköy'e kadar ilerlemiştir. Bu kola kesin bir darbe vurmak için geçici olarak bütün kuvvetleri topluyorum. 24'üncü Tümen'in büyük kısmının alınması bu nedenledir. Bu süre içinde arkanızı Lefke'ye vererek Lefke-Köprühisar yolu üzerine bir bölük yerleştiriniz. Orhangazi ve İznik havalisindeki kuvvetlerinizi çekmeyiniz ve güneye cephe alarak düşmanın yanında kalınız. Bir iki gün sonra düşman Allah'ın yardımıyla geri çekilmeye mecbur edileceğinden taarruzi bir şekilde düşmanın yanında elinizden gelen gayreti gösteriniz*[21].

4'üncü Tümen Komutanı Nazım, kendi emri altındaki Alay ve Bölük Komutanlıklarına 9 Ocak tarihinde yazdığı emir ile birliklerin emrindeki büyük ağırlıkların İnönü'ye gönderilmesini ve burada 4'üncü Tümen Komutanının emrine girmelerini bildirmiştir. Bu arada, telgraf takımının karargâhla birlikte hareket ederek cephe ile telefon irtibatının kurulması emri verilmiş, ayrıca cephe emrine giren tüm birliklerde firar olaylarına engel olunması istenmiştir[22].

Batı Cephesi Kurmay Başkanı Muzaffer'in, 9 Ocak tarihinde Batı Cephesi Komutanlığına yazdığı bir başka rapora göre; Eskişehir'den kalkan bir tayyarenin Karaköy istikametinde bir keşif uçuşu yaptığı, bu bölgede dü-

20 İSH., K.692, G.61, B.61aa.

21 İSH., K.692, G.96, B.96ab.

22 İSH., K.914, G.108, B.108a. 9 Ocak 1921 tarihinde 4'üncü Tümen'in muharebe meydanındaki vaziyeti EK-2'deki krokide verilmiştir. bkz. İSH., K.914, G.114, B.114a

Levent Şahverdi Arşivi

şmanla henüz bir temasın yaşanmadığı, askerlerin morallerinin yükseltilmesi için Bozüyük yolu üzerinde obüslerle atış yaptırıldığı ve ordumuzun moral durumunun çok iyi olduğu bilgisi verilmiştir[23]. Bahsi geçen tayyaremizin keşif raporuna göre; 9 Ocak günü iki bölük düşman süvarisinin Bozüyük istikametine doğru yürüyüşe geçtiği, tayyaremizin ilerleyen süvari ve piyadelere bomba ve makineli tüfek atışı yaptığı ve düşmanın yürüyüş kollarını dağıttığı görülmektedir[24].

Gökbayrak Tabur Komutanı Cemal'in verdiği bir başka rapora göre de düşmanın Ebe Köy'üne saldırarak köyü yaktığı ve düşmanın Yenişehir'den Köprühisar'a doğru büyük bir nakliyat başlattığı bilgisine ulaşılmıştır[25]. Bu rapordan da anlaşıldığı üzere Yunan ordusu bir taraftan ilerlerken diğer taraftan da masum insanlara ve köylere saldırarak büyük bir kıyım yapmaktadır.

Batı Cephesi Komutanı Albay İsmet Bey, 4'üncü, 11'inci ve 24'üncü Tümen Komutanlıklarına çektiği telgraf ile 10 Ocak günü sabahında muharebe meydanında olacağını bildirmiştir[26]. Aynı gün Milli Savunma Bakanına yazdığı akşam raporunda ise, 8/9 Ocak gecesinin sakin geçtiğini, düşmanın, Karaköy'den daha güneye ilerleyemediğini 24'üncü Tümenin Söğüt'e ulaştığını ve Gündüzbey-Savcıbey-Teke mevzisine çekildiğini belirtmiştir. Bu arada 300 kadar oldukları tahmin edilen asilerin Susuzkaya bölgesinde 14'üncü Süvari Alayına taarruz ettiklerini, Alayın Ortaca bölgesine çekildiğini, başka bir asi grubunun da Derbentköy'ü civarında bir piyade bölüğüne taarruz ettiğini ve 174'üncü Alayın İnönü'ye naklini geciktirdiğini yazmıştır[27]. Batı Cephesi Kurmay Başkanlığından, 4'üncü, 11'inci ve 24'üncü Tümen Komutanlıklarına verilen emir ile İnönü İstasyonu'nda bir seyyar cephane deposu, bir nokta komutanlığı, erzak ambarı ve üç sıhhiye vagonundan oluşan bir seyyar yaralı sevk merkezi kurulmu-

23 İSH., K.694, G.166, B.166a.
24 İSH., K.693, G.55, B.055a.
25 İSH., K.914, G.109, B.109a.
26 İSH., K.990, G.166, B.166a.
27 İSH., K.693, G.76, B.076a.

Levent Şahverdi Arşivi

ştur. Bu merkezin iaşe ihtiyaçlarını nokta komutanlığından, cephanelerini ise seyyar cephane deposundan almaları, hasta ve yaralılarını da sıhhiye vagonlarına sevk etmeleri bildirilmiştir[28].

10 Ocak tarihinden itibaren bizzat muharebe merkezi olan İnönü'den muharebeyi sevk ve komuta eden İsmet Bey, Tümenlere yolladığı emirler ile bölgeyi tamamen kontrol altına almıştır. Tümenleri ve bağlı birliklerini demiryolu hattı başta olmak üzere düşmanın hareket noktalarının karşısına mevzilendirmiştir. Birlikler için gerekli olan tüm erzak ve cephane ihtiyacı İnönü istasyonundaki depolardan karşılanmıştır. Tümenler 10 Ocak tarihinden itibaren hızla İnönü bölgesine intikal etmeye başlamışlar ve kendi mevzilerini güçlendirmişledir. Bu arada İsmet Bey'in 24'üncü Tümen'e verdiği yazılı emirle Eskişehir istikametini örtmeleri, 4 ve 11'inci Tümenlerin de İnönü sırtlarındaki tepelere çekilerek tertibat almalarını istemiştir[29]. Ayrıca 11'inci Tümen'e verdiği emirle de düşmanın Poyra istikametinden ilerleyerek kısa süre sonra (10 Ocak, saat 13.10) İnönü istasyonunu işgal edebileceğini ve tedbir olarak Oklubalı ile İnönü arasını savunmasını emretmiştir[30]. Bu arada 11'inci Tümen daha önce yaptığı uzun yürüyüşlerden ayrı olarak, Efendi köprüsünden Kütahya'nın Alayunt İstasyonuna kadar 80 kilometrelik bir yürüyüş yaptıktan sonra 9/10 Ocak gecesi trenle Alayunt'tan Eskişehir üzerinden İnönü istasyonuna nakledilmiş ve dört saatlik bir uykudan sonra 10 kilometre ilerideki mevzilere yerleşmiştir[31].

Genelkurmay Başkanı Vekili Fevzi Paşa tarafından, Batı Cephesi Komutanlığına 10 Ocak 1921 tarihinde çekilen telgraf, savaşın belki de en önemli kırılma noktasına gelindiğini işaret etmektedir. Bu telgrafta; Batı Cephesi'nde bulunan birliklerin düşmanı ne dereceye kadar durdurmayı başarabileceğinin kestirilemediği belirtilmektedir. Bu çerçevede, durum

28 İSH., K.704, G.126, B.126a.

29 İSH., K.990, G.187, B.187aa.

30 İSH., K.949, G.114, B.114a.

31 Rahmi Apak, **İstiklal Savaşı'nda Garp Cephesi Nasıl Kuruldu**, İstanbul 1942, s.181.

Levent Şahverdi Arşivi

Eskişehir'in başarıyla korunmasına uygun değilse Batı Cephesi, özellikle topçu ve makineli tüfek malzemelerini kayba uğratmayacak ve birliklerin büsbütün elden çıkmasına meydan vermeyecek şekilde birliklerini Eskişehir'in doğusuna almaları, ayrıca Seyitgazi, Sivrihisar ve Ankara istikametinin Ethem kuvvetlerine karşı da kapatılması ve savunulması istenmiştir. Batı Cephesi emrindeki malzemelerin düşman eline geçmemesi, İmalat-ı Harbiye malzemelerinin ve mühimmatın geriye alınması, demiryolu hattının tahrip edilmesi gereği de bildirilmiştir. Düşmanın ciddi taarruzu karşısında Güney Cephesi'nin de demiryolu hattını tahrip ederek Afyon ve Konya istikametine çekilmesi emredilmiştir[32].

Batı Cephesi Komutanı Albay İsmet Bey; İnönü'nün doğusundaki sırttan 10 Ocak 1921 günü saat 15.20'de 2'nci Süvari Grubu Komutanlığına çektiği telgrafda; düşmanın saat 10'dan itibaren bütün cephede taarruza başladığı ve Poyra istikametinden ilerleyerek İnönü'nün kuzeyindeki sırtları işgal etmek üzere olduğu, kendisinin bizzat İnönü'den doğuya doğru çekilecek tümenler ile beraber olacağı belirtildikten sonra, 24'üncü Tümen'in Eskişehir istikametini örterek Yunan güçlerine zaman kaybettirmesini emretmiştir[33]. Bu arada 10 Ocak günü Eskişehir'de bulunan Kazım Beyin (Özalp'in) anlatımına göre, muharebe çok şiddetli geçmektedir. Dönemin milletvekillerinden Abdullah Azmi ve Rasih Bey'ler kendisini ziyaret ettiğinde düşmanın ani bir hareketle geri çekilmesinin muhtemel olduğunu belirtmiş ve muharebenin kazanılacağını öngörmüştür[34].

Batı Cephesi Komutanı Albay İsmet Bey'in Oklubalı'dan 10 Ocak 1921 günü saat 21.30'da, 11 Ocak 1921 günü için yazdığı cephe emrinde; ordunun 11 Ocak günü Beşkardeş Dağı ve Zemzemiye'nin batısındaki sırtlar, Oklubalı'nın batısındaki sırtlar hattında savunma yapacağını, 24'üncü Tümen'in 174'üncü Alayı ile 132'inci Alayın iki taburunun demiryolu hattının kuzey kısmını,11'inci Tümen'in Oklubalı'nın batısındaki

32 İSH., K.692, G.137, B.137ab.

33 İSH., K.693, G.110, B.110a.

34 Kazım Özalp, **Millî Mücadele (1919-1922)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1985, s.170.

Levent Şahverdi Arşivi

sırtları savunmasını ve depo alayına emir komuta etmesini, 4'üncü Tümen'in de Kaynarca'nın batısında ihtiyatta beklemesini emretmiştir[35]. İşte bu emir üzerine Genelkurmay Başkanı Vekili Fevzi Paşa tarafından, Batı Cephesi Komutanlığına 11 Ocak 1921 tarihinde çekilen telgrafta, 10 Ocak 1921'de İnönü mevzisinde meydana gelen muharebeye ait bilgiler şu şekilde belirtilmiştir: Muharebeye iki piyade tümeni ve bir süvari tugayının katıldığı, 24'üncü Tümen birliklerinin Beşkardeş Dağına kadar geri çekildiği, 4'üncü ve 11'inci Tümenlerin ise Karaağaç bölgesinde düşmana başarıyla karşı koyduğu rapor edilmiştir. Ayrıca takviye olarak Kütahya bölgesinde yer alan 61'inci Tümen'in de bölgeye kaydırılabileceği, ancak 2'nci Süvari Tümeni'nin muharebeye kadar bölgeye intikalin zor olduğu bildirilmiştir. Bu arada Kütahya bölgesinde asilerin hareketinden dolayı bir süvari tugayı, bir piyade alayı ve 12 top'dan muharebede yararlanılamadığı da rapor edilmiştir[36].

Batı Cephesi Komutanı Albay İsmet Bey'in, 11 Ocak 1921 tarihli raporuna göre; 9-10 Ocak tarihlerinde şiddetli geçen muharebelerde düşmanın önemli bir kayba uğradığı ve geri çekilmeye başladığı, düşmanın hareketi hakkında keşif çalışmalarının sürdürüldüğü ve bölgede birliklerin savunma tertibatını devam ettirdiği anlaşılmaktadır[37].

Batı Cephesi Kurmay Başkanı Muzaffer, Genelkurmay İkinci Başkanlığına çektiği 11 Ocak 1921 tarihli telgrafta; sabahtan beri sükûnet olduğu, düşmanın kuzeybatı istikametinde çekildiğinin anlaşıldığı, İnönü'de kalan cephane ve erzak vagonlarının kurtarıldığı bildirilmiştir. Bu arada ileri hareket için hazırlık yapıldığı ve 2'nci Tümen'in beklendiği ifade edilmektedir[38]. Düşmanın geri çekilirken elindeki bazı eşya ve cephane sandıklarını yollarda bırakarak kaçtığı keşif raporlarından anlaşılmaktadır. Ayrıca Söğüt ve Gündüzbey'e giren düşman birlikleri Gündüzbey'de köyün gençlerini toplayıp götürmüş ve sorguya çekmiştir. Köylülere "Çetelerin ne kadar

35 İSH., K.914, G.111, B.111a.

36 İSH., K.693, G.2, B.002a.

37 İSH., K.692, G.143, B.143ab.

38 İSH., K.693, G.6, B.006ab.

Levent Şahverdi Arşivi

topu var? diye sormuş, köylülerde "İki topu var" deyince "Siz yalan söylüyorsunuz. Bu sefer ki asker çete değil düzenli asker, bunların topu da çok" demişlerdir[39]. Düşman birlikleri 12 Ocak günü Gündüzbey'i terk ederek Söğüt istikametine doğru çok sayıda yaralı ile birlikte geri çekilmiştir. Yine, alınan keşif raporlarına göre düşmanın Bilecik istasyonunu yaktığı anlaşılmaktadır. Bir başka keşif raporunda ise düşmanın son kuvvetinin Karaköy'den Pazarcık istikametine doğru çekildiği ve Karaköy istasyonunu yaktığı belirtilmektedir[40].

Batı Cephesi Komutanı Albay İsmet Bey'in 12 Ocak 1921 tarihinde kendisine bağlı tümenlere 13 Ocak 1921 günü için yayınladığı cephe emrinde, tümenlerin yerinde kalmaları, bunun yanında süvari birlikleri tarafından keşif yapılması ve düşmanın taciz edilmesi emredilmiştir. Bu emir doğrultusunda, 2'nci Süvari Grubu Pazarcık istikametinde keşif faaliyeti ve Nazifpaşa istikametinde ise baskın düzenlemiştir. Bu arada tümenler, birliklerini tekrar düzenlemiş, malzemelerini toplamış, silahlarını temizletmiş, asker ve hayvanlarını bulundukları yerlerde istirahat etmelerini sağlamıştır[41].

Genelkurmay Başkanı Vekili Fevzi Paşa tarafından, Büyük Millet Meclisi Başkanlığına ve bütün Vekâletlere gönderilen 11 Ocak 1921 tarihli telgrafta muharebe ile ilgili şu bilgiler verilmiştir. (EK-3) "6 Ocak 1921'de Yenişehir ve İnegöl istikametinden başlayarak çeşitli şiddet ve aşamalarla İnönü mevzilerimize kadar uzanan düşman taarruzu, 9 ve 10 Ocak 1921'de Savcıbey-Akpınar-Karaağaç genel hattında meydana gelen çok şiddetli ve devamlı meydan muharebesinden sonra birliklerimizin kahramanca karşı koymaları ve müdafaaları karşısında durmuş ve 10/11 Ocak 1921 gecesi düşman taarruzdan vazgeçerek hızla geri çekilmeye başlamıştır"[42]. (EK-4)

39 İSH., K.692, G.143, B.143aa.

40 İSH., K.694, G.26, B.026a.

41 İSH., K.949, G.127, B.127a.

42 İSH., K.604, G.11, B.011a.

Levent Şahverdi Arşivi

Genelkurmay Başkanı Vekili Fevzi Paşa, Batı Cephesi Komutanı Albay İsmet Bey'e 11 Ocak 1921 tarihinde çektiği telgraf ile; "Büyük komutanların şerefli komutası altında tam bir kahramanlıkla harp eden Batı Ordusunun, İnönü Meydan Muharebesi'yle kazanılan son başarılarından dolayı sizi ve Batı Ordusu subay ve erlerini tebrik eder, başarılarının devamını Allah'tan dilerim"[43] diyerek tebriklerini iletmiştir.

Bu arada Batı Cephesi Komutanı Albay İsmet Bey, 12 Ocak 1921 tarihinde İnönü ve Bozüyük Nahiye Müdürlerine yazdığı yazıda muharebe meydanında şehit olan askerler için şehitlik talebinde bulunmuş ve onlara şu mesajı yazmıştır. *"İnönü Meydan Muharebesi'nde din ve memleket uğruna canlarını feda ederek şehit düşen kardeşlerimizin muharebe meydanlarındaki mübarek cesetlerini toplatarak muntazam bir şehitlik yapılmasını sizin gibi gayretli ve çalışkan vatanseverlerden beklerim"*[44].

Büyük Millet Başkanı Mustafa Kemal, Genelkurmay Başkanı ve Batı Cephesi Komutanı İsmet Bey'e 12 Ocak tarihinde yolladığı tebrik mesajında şöyle dememiştir:

> *"İnönü Meydan Muharebesi'nde Batı Cephesi birliklerinin uğurlu ve üstün komutanız altında kazandıkları kesin zaferden dolayı size ve kahraman ordumuzun bütün komutanlarıyla subay ve erlerine Büyük Millet Meclisi'nin en içten tebriklerini sunar ve bu zaferin, kutsal topraklarımızı düşman istilasından tamamen kurtaracak olan kesin zafere hayırlı bir başlangıç olmasını Allah'tan dilerim. Bu tebriklerimin ordunun bütün er ve subaylarına tebliğini rica ederim."* Mustafa Kemal'in bu mesajına İsmet Bey şu karşılığı vermiştir. *"Allah'ın yardımıyla İnönü Meydan Muharebesi'nin kazanılmasından dolayı Büyük Millet Meclisi'nin kalbi tebrik ve temennileri ordunun bütün er ve subaylarını şereflendirmiştir. Tam bağımsızlığın kazanılması vazifesini üstlenmiş olan Büyük Millet Meclisi'ne kayıtsız şartsız bağlılıktan aldığı manevi güç ile kutsal topraklarımızın kurtarılması görevini yerine getireceğine ordunun tam olarak inandığını arz ederim"*[45].

43 İSH., K.696, G.7, B.007ah.

44 İSH., K.693, G.30, B.030aa.

45 İSH., K.693, G.26, B.026ac.

Levent Şahverdi Arşivi

12'inci Kolordu Komutanı Albay Fahrettin, Batı Cephesi Komutanlığına yazdığı telgrafta Birinci İnönü Muharebesi'nin zaferle sonuçlanmasının Afyonkarahisar'da sevinçle karşılandığını ve kutlamalar yapıldığını şöyle duyurmuştur.

> *"Batı ordumuzun mert ve kahramanca muharebeleri karşısında düşmanın yenildiği müjdesini alan Afyonkarahisar halkının, bugün bütün şehri bayraklarla donatarak, asker, halk ve öğrencilerden oluşan büyük bir insan kalabalığı ile hükûmet ve kolordu dairesine geldiği, milletin yüce ruhu ve büyük azmine tercüman olacak güzel konuşmalar yaparak ordumuza selam gönderip hükûmete tebrik ve teşekkürlerini sunduklarını arz ederim"*[46].

Batı Cephesi Komutanı İsmet Bey, bu telgrafa şöyle cevap vermiştir[47]:

12'nci Kolordu Komutanlığına *13 Ocak 1921*

Tebriklerinize teşekkür ederim.

Sevgili Anadolu'muzun bu defa da böğrüne hançer saplamak üzere gözü dönmüş bir şekilde saldıran düşman iyi bir ibret dersi alarak perişan bir halde kaçmak zorunda kaldı. Yakın gelecekteki şanlı zaferlere bir başlangıç olan İnönü Meydan Muharebesi, millet ve ordumuzun millî gayret ve kahramanlığını bütün parlaklığıyla ispat etmiştir. Bundan dolayı, millî gayenin elde edilmesi uğrunda orduya yardımcı olan sevgili milletimize şimdiden güçlü teminat vadetmekle iftihar etmekteyiz.

12'nci Kolordunun ve Afyonkarahisar'daki sevgili kardeşlerimizin tebrikleri ve samimi yardımları bütün Batı Cephesi subay ve askerleri için kuvvet ve övünç kaynağı olmuştur. Tebriklerinizi bütün orduya tebliğ ediyorum. Afyonkarahisar'ın vatansever muhitini savunan 12'nci Kolordunun İzmir'de Büyük Millet Meclisi ordusunun varlığını temsil etmesi en başta gelen temennimizdir.

Moskova Büyükelçisi Ali Fuat Bey muharebe sonrasında Batı Cephesi Komutanlığına şu telgrafı yollayarak tebriklerini iletmiştir. *"Ocak ayının*

46 İSH., K.696, G.7, B.007af.

47 İSH., K.696, G.7, B.007ae.

Levent Şahverdi Arşivi

9 ve 10'uncu günleri Batı Cephesi'nde meydana gelen ve düşmanın asıl ordusunun bozguna uğramasıyla sonuçlanan muharebelerden dolayı en içten tebriklerimi sunar, bu sebeple de başta siz olmak üzere bütün cephe arkadaşlarımızın sürekli zafer kazanmalarını saygılarımla ilave olarak dilerim." Bu tebrik telgrafına Batı Cephesi Komutanı Albay İsmet Bey şu şekilde karşılık vermiştir:

> *"Olağanüstü azim ve metanet ile bizzat kurduğunuz ve komuta etmiş olduğunuz kahraman kitlenin, düşman taarruzunu kırmayı başarmasından dolayı duyulan şeref, ordunun kendisine ve onu yetiştirmiş olan şahsınıza aittir. Bununla beraber bizden esirgemediğiniz iltifat ve tebriklerinize minnet ve şükranlarımızı takdim ederim."*[48]

Doğu Cephesi Komutanı Kazım Karabekir Paşa da çektiği telgrafta; "Kazanılan son başarıdan dolayı sizi ve Batı Cephesi'nin bütün mensuplarını içtenlik ve iftiharla tebrik eder ve başarılarının devamını dilerim", diyerek zaferi tebrik etmiştir[49].

Muharebe sonrasında, Hamdullah Suphi Bey, Adnan Bey ve Halide Edip Hanım tarafından Genelkurmay Başkanı ve Batı Cephesi Komutanı İsmet Bey'e çekilen telgrafta kendisi ve silah arkadaşları şu sözlerle onurlandırılmaktadır:

> *"Mütarekeden beri bir çok defa ölümle karşı karşıya gelen milletimizi her zamankinden daha büyük bir tehlikeye uğratan düşmanın son taarruzunu, genç ve büyük komutanımızın harp sanatı ile azim ve imandan oluşan kuvveti, püskürterek perişan etti. Mağrur bir kalp minnettar gözlerle muzaffer yürüyüşünüzü takip eden kardeşleriniz, mazlum halkımızı kurtaran kahramanımızı yanındaki silah arkadaşlarıyla beraber kutlarlar"*[50].
>
> *İsmet Bey bu telgrafa cevaben Halide Edip Hanımefendiye yazdığı 14 Ocak 1921 tarihli telgrafta teşekkürlerini şu sözler ile iletmiştir: "İltifatınız bize güç verdi. Sevgili kardeşlerime ayrı ayrı minnet ve şükranlarımızı, size de en içten saygılarımızı sunuyorum.*

48 İSH., K.686, G.96, B.96ab.

49 İSH., K.1018, G.105, B.105a.

50 İSH., K.694, G.75, B.075a.

Levent Şahverdi Arşivi

Milletimizin şerefi ve yüz akı olan Halide Hanımefendi"[51].

Sonuç

15 Mayıs 1919 tarihinde İzmir'de başlayan ve Anadolu'nun işgaline yönelik devam eden süreç İnönü'de kısa sürelide olsa durdurulmuş, bu durum bütün yurtta sevinçle karşılanmış, zafere susamış olan halkın moralı yükselmiş, yurdun her köşesinde gösteriler yapılmaya başlanmıştır[52]. TBMM Hükûmetinin kurduğu düzenli ordunun kazandığı bu ilk zafer Anadolu'da başlayan uyanış ve direnişin yurt içinde ve yurt dışında yankılanmasına neden olmuş ve TBMM'nin saygınlığını artırmıştır. Türk Milleti'nin kendine ve ordusuna güveni tekrar pekişmeye başlamış ve moral değerleri artmıştır. Özellikle işgal güçlerinin dikkatini çeken bu zafer sonucunda 21 Şubat 1921 tarihinde Londra'da toplanan konferansa Osmanlı Devleti temsilcisinin yanında Ankara Hükûmetinden de katılımcı bulundurması teklif edilmiş ve bu durum TBMM'nin uluslararası alanda aldığı önemli başarı olarak tarihe geçmiştir. Bu süreç müttefikler arasında ilk ayrılıkların ortaya çıkmasına zemin hazırlamış, Fransa ve İtalya Anadolu'daki durumlarını bir kez daha değerlendirmek zorunda kalmışlardır. Aynı şekilde Sovyetlerle olan ilişkilerde de olumlu gelişmelerin ilk adımları bu zaferden sonra başlamıştır.

Birinci İnönü Zaferi'nin yaşandığı o sıkıntılı günlerde Ankara'da önemli siyasi gelişmeler yaşanmış ve kurulacak olan devletin ilk siyasi adımları atılmıştır. 20 Ocak 1921 tarihinde TBMM'de Teşkilat-ı Esasiye Kanunu kabul edilmiş ve egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait olduğu belgelenmiştir. Bu belge Cumhuriyet yolunda atılan en önemli adımlardan biridir.

Mustafa Kemal, 10 Ocak 1924 tarihinde Hâkimiyet-i Millîye gazetesine İnönü Zaferi'nin yıldönümü nedeniyle verdiği demeçte bu zaferin önemini şu sözlerle dile getirmiştir.

51 İSH., K.696, G.7, B.007ad.

52 Sarıhan, **a.g.e.**, s.354.

Levent Şahverdi Arşivi

"Yaşamak ve bağımsızlık amacımız, ülkemizi zorla ele geçirme ve taarruz isteği ile çarpışıyordu. Sonunda ayın on birinci günü sabahı savaş alanı kanunî amacın, zaferinin doğduğu bir yer oldu. Yeni Türkiye Devleti'nin küçük ancak millî ülkülü genç ordusu, en dar bir hesapla üç kat düşmanı İnönü Meydan Savaşı'nda yendi. Savaş stratejisi sanatının en ince gereklerini yerinde uyguladı. İç sınırların kullanılmasında savaş tarihine parlak bir örnek yazdı. Yeni Türkiye Devleti'nin bağımsızlık düşkünlüğü gösterişsiz bir varlık içinde sürdürülemez bir ateşin yok edici alevleriyle kendisini ve yeni devletin içindeki yüce hasreti Birinci İnönü Meydan Savaşı'nda dünyaya kanıtladı"[53].

6 Ocak 1921 tarihinden 12 Ocak 1921 tarihine kadar devam eden bu muharebedeki Türk ordusuna ait kayıplar; 4 subay, 117 er şehit, 12 subay, 85 er yaralı, 5 subay 29 er esir olmak üzere 252'dir[54]. Yunan ordusunda ise; 8 subay, 49 er ölü, 9 subay, 145 er yaralı olmak üzere toplam 211 kayıp tespit edilmiştir[55].

Türkiye Büyük Millet Meclisi ordularının başarısını perdelemek, küçük göstermek isteyen İstanbul'da yayınlanan bir kısım Rum gazeteleri, Birinci İnönü Muharebesi'nde güdülen amacın, Kralcıların önemli ölçüde Anadolu'da ilerlemek ve Avrupa'ya karşı güçlerini kanıtlamak olduğunu ve bu başarısızlığın geçici bir durum olduğunu yazmışlardır. Ayrıca, Atina'da yayınlanan bir kısım gazeteler de Türk kuvvetlerinin hayali ve tarihi bir gölgeden ibaret olduğunu ileri sürerek kendilerinin Anadolu'da başarı kazandıkları iddialarına yer vermişlerdir[56].

İnönü Muharebesi'nden sonra Yunan Küçük Asya ordusunun, Kral Constantine 25 Şubat 1921 tarihinde yazdığı bir raporda; askerî bakımdan Yunan ordusunun o günkü haliyle büyük ölçüde bir taarruz harbi ya-

53 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (Bugünkü Dille)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2006, s.584.

54 **Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi,** s.247.

55 **Yunan Ansiklopedisinden 1920-1922 Harekâtı**, Çev. Harp Tarihi Dairesi, C.2, Ankara 1957, s.436.

56 İzzet Öztoprak, **Kurtuluş Savaşı'nda Türk Basını, (Mayıs 1919-Temmuz 1921),** Türkiye İş Bankası Kültür Yayını, Ankara 1981, s.258.

Levent Şahverdi Arşivi

pacak güçte olmadığı, sayıca yetersiz olduğu, nakliye ve çıkarma hizmetleri bakımından başında bir kumandan olmadığı için yetersiz olduğu, bu durumda muharebe edilecek olursa sonucun korkunç olacağı belirtilmiş ve Yunan ordusunun Sevr muahedesin de gösterilen yeni işgal sınırlarına çekilmesi teklif edilmiştir[57]. Bu rapor ile Yunan basınında çıkan haberlerin tam bir çelişki içinde olduğu görülmektedir.

Çeşitli zorluklar aşılarak kurulan düzenli ordu birlikleri Birinci İnönü Muharebesi'ndeki başarısıyla Türk milletinin esareti kabul etmeyeceğini, işgalci güçleri yurdundan kovabileceğini çok net bir şekilde ortaya koymuş, o güne değin tanınmayan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin tanınmasına giden yolu açmıştır. Anadolu'da yazılacak ve tüm dünyaya özellikle de Uzakdoğu ülkelerinin bağımsızlaşmasına örnek olacak Türk Kurtuluş Savaşı destanının ilk halkası olarak tarihteki yerini almıştır.

57 Viktor Dumanis, **Küçük Asya Harbinin İçyüzü**, C.I, Atina 1928, s.30.

Levent Şahverdi Arşivi

Kaynaklar

a. Arşiv Belgeleri

Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Dairesi Arşivi, (ATASE) İstiklal Harbi Kataloğu,

Kutu.691, Gömlek.24, Belge.024aa.

İSH., K.691, G.36, B.036a.

İSH., K.914, G.104, B.104ab.

İSH., K.914, G.104, B.104a.

İSH., K.914, G.105, B.105a.

İSH., K.694, G.156, B.156a.

İSH., K.988, G.123, B.123a.

İSH., K.691, G.172, B.172a.

İSH., K.692, G.75, B.75a.

İSH., K.593, G.70, B.070a.

İSH., K.692, G.61, B.61a.

İSH., K.692, G.61, B.61aa.

İSH., K.692, G.96, B.96ab.

İSH., K.914, G.108, B.108a.

İSH., K.694, G.166, B.166a.

İSH., K.693, G.55, B.055a.

İSH., K.914, G.109, B.109a.

İSH., K.990, G.166, B.166a.

İSH., K.693, G.76, B.076a.

İSH., K.704, G.126, B.126a.

İSH., K.990, G.187, B.187aa.

İSH., K.949, G.114, B.114a.

İSH., K.692, G.137, B.137ab.

İSH., K.693, G.110, B.110a.

İSH., K.914, G.111, B.111a.

İSH., K.693, G.2, B.002a.

İSH., K.692, G.143, B.143ab.

İSH., K.693, G.6, B.006ab.

İSH., K.692, G.143, B.143aa.

İSH., K.694, G.26, B.026a.

Levent Şahverdi Arşivi

İSH., K.949, G.127, B.127a.
İSH., K.604, G.11, B.011a.
İSH., K.696, G.7, B.007ah.
İSH., K.693, G.30, B.030aa.
İSH., K.693, G.26, B.026ac.
İSH., K.696, G.7, B.007af.
İSH., K.696, G.7, B.007ae.
İSH., K.694, G.75, B.075a.
İSH., K.696, G.7, B.007ad.
İSH., K.686, G.96, B.96ab.
İSH., K.1018, G.105, B.105a.

b. Kitap ve Makaleler

Ahmet (Midillili), **Birinci İnönü Muharebesi'nin İç Yüzü**, Ankara 1930.

APAK Rahmi, **İstiklal Savaşı'nda Garp Cephesi Nasıl Kuruldu**, İstanbul 1942.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (Bugünkü Dille), Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2006.

Dumanis Viktor, **Küçük Asya Harbinin İçyüzü**, C.I, Atina 1928.

Özalp Kazım, **Millî Mücadele,1919-1922**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1985.

Öztoprak İzzet, **Kurtuluş Savaşı'nda Türk Basını, (Mayıs 1919-Temmuz 1921),** Türkiye İş Bankası Kültür Yayını, Ankara 1981.

Sarıhan Zeki, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü, (TBMM'den Sakarya Savaşı'na, 23 Nisan 1920 – 22 Ağustos 1921)**, C.III, Ankara 1986.

Selışık Selahaddin, Türk İstiklal Harbi'nde Birinci İnönü Muharebesi, **Askerî mecmua (Tarih Kısmı)**, İstanbul 1 Haziran 1933, s.30.

Sofuoğlu Adnan, **Kuva-yı Milliye Döneminde Kuzeybatı Anadolu, (1919-1921)**, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1944.

Tansel Selahattin, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C.IV, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Yayını, Ankara 1974.

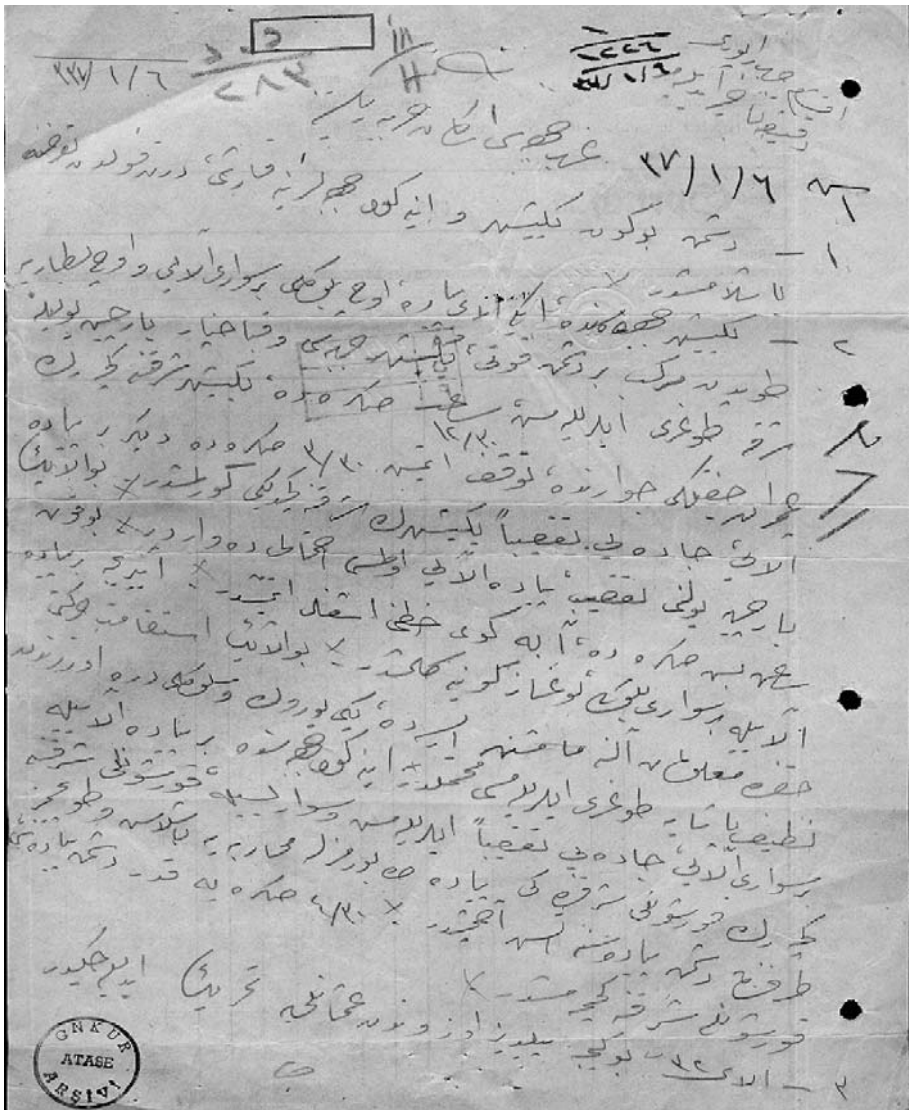
Turan Mustafa, "İstiklâl Harbi'nde Milne Hattı", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C.VII, sayı 21, Ankara 1991 s.567-579.

Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Resmi Yayını, C.2, Kısım 3, Ankara 1966.

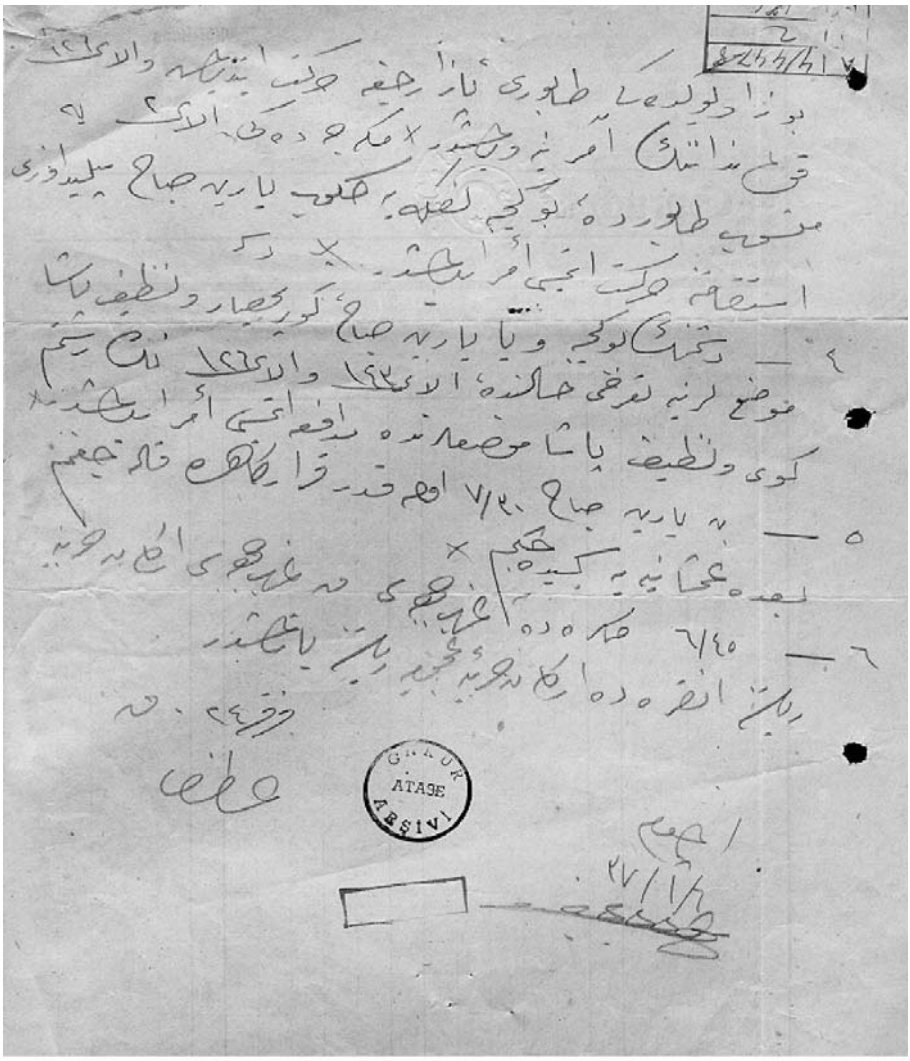
Yunan Ansiklopedisinden 1920-1922 Harekâtı, Çev. Harp Tarihi Dairesi, C.2, Ankara 1957.

Levent Şahverdi Arşivi

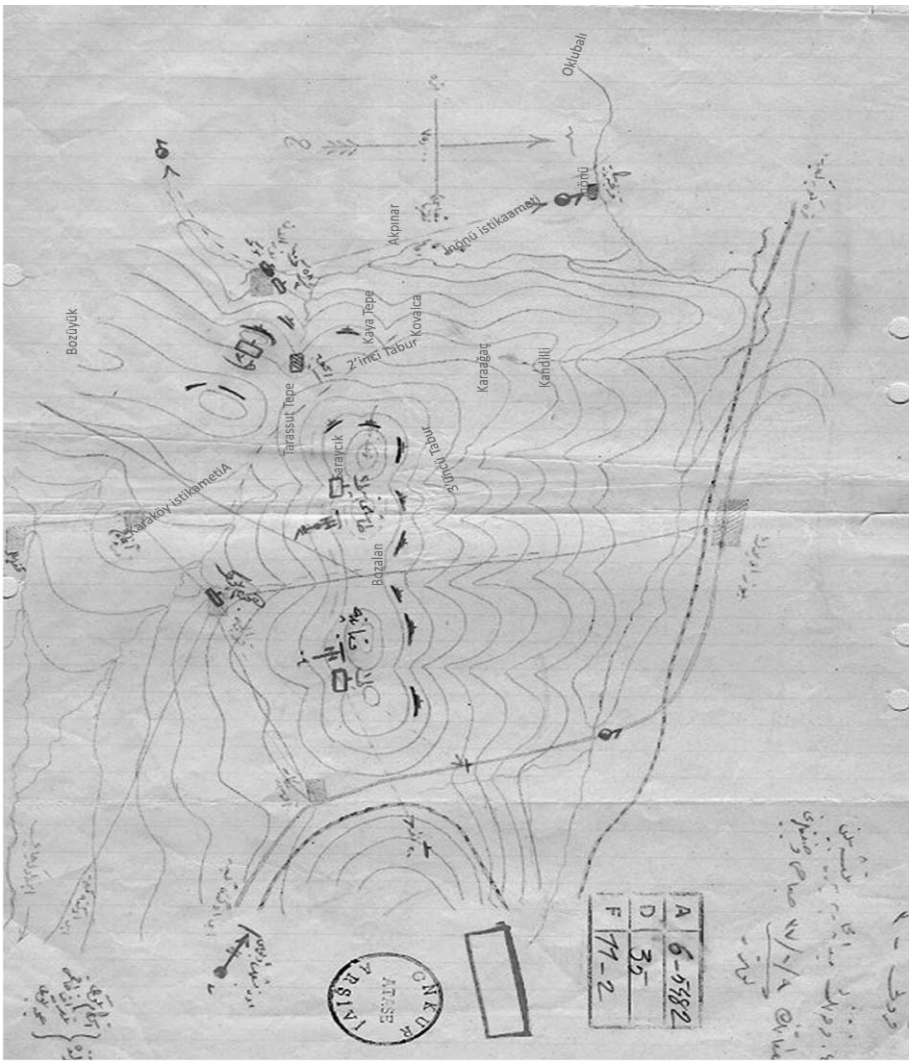
EK-1

EK-1

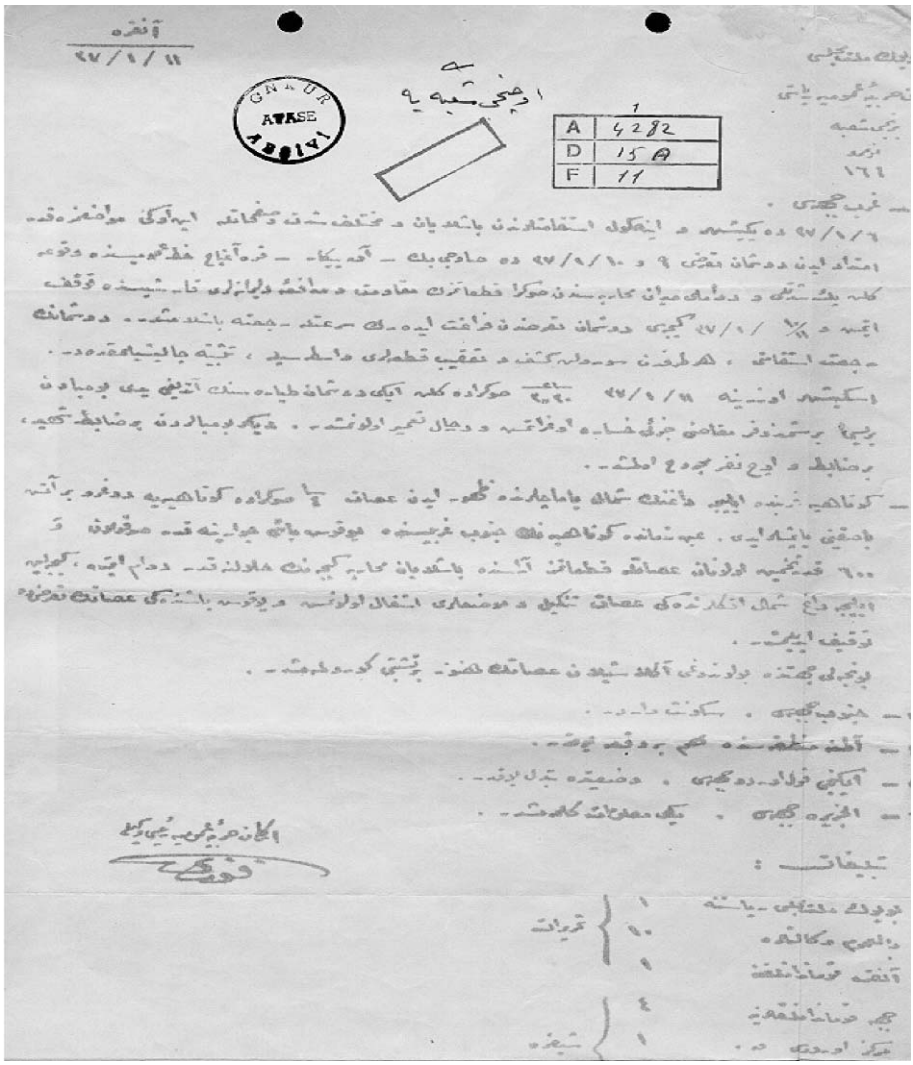
EK-2

Birinci İnönü Muharebesi'nde 9 Ocak 1921 günü muharebe sahasında 4'üncü Tümen'in tertibini gösteren kroki.

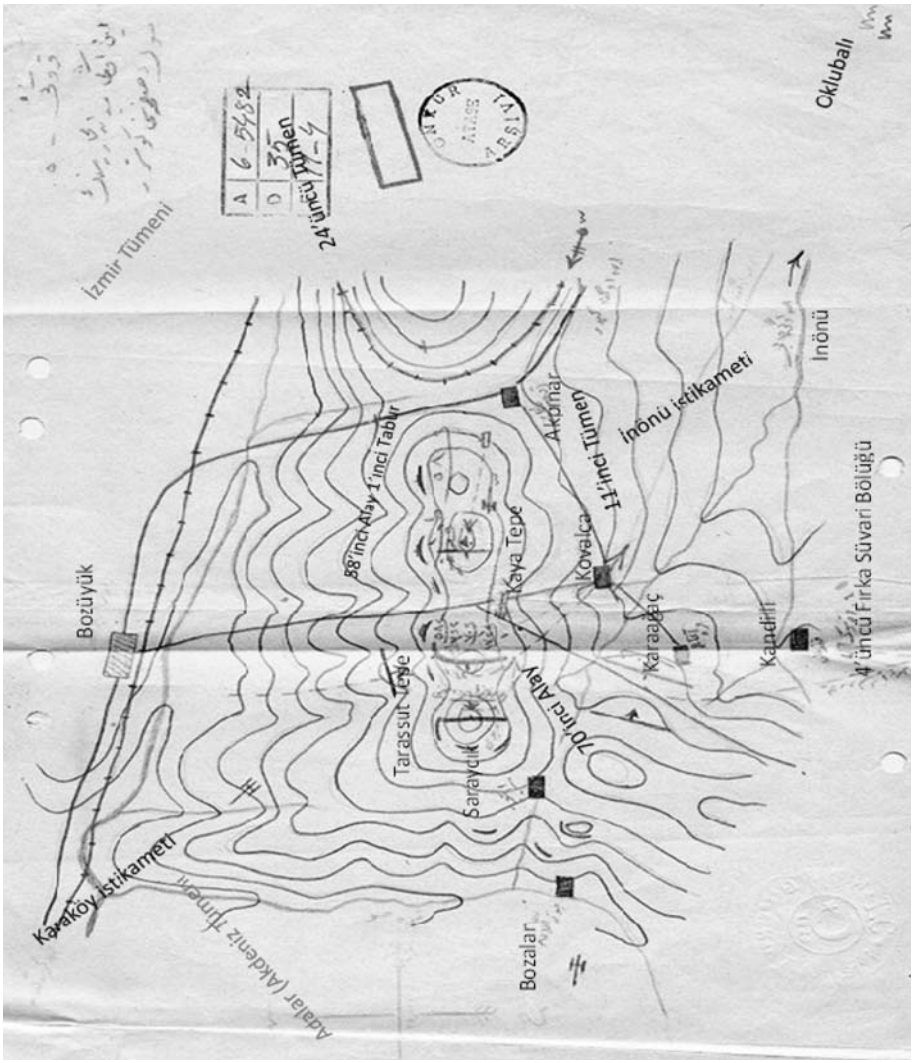
Levent Şahverdi Arşivi

EK-3

Levent Şahverdi Arşivi

EK-4

Birinci İnönü Muharebesi'nin Son Durumunu Gösteren Kroki, 11 Ocak 1921

Levent Şahverdi Arşivi

Atatürk Döneminde Şeker Sanayi ve İzlenen Politikalar

Mehmet KARAYAMAN*

ÖZET

19. yüzyıldan itibaren endüstriyel bir ürüne dönüşen şeker, halkın temel tüketim maddelerinden biri haline gelmiştir. Şeker, Osmanlı Devleti'nin en çok ithal ettiği ürünler arasında yer almıştır. Devlet tarafından sağlanan teşviklere rağmen, Osmanlı Devleti'nde şeker endüstrisi gelişememiştir.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti, ülke kalkınmasında tarıma ve tarımsal ürünlere dayılı endüstriye öncelik vermiştir. Çıkarılan teşvik yasaları ile 1926 yılında Uşak ve Alpullu'da şeker fabrikaları kurulmuştur. Daha sonra kurulan Eskişehir ve Turhal Şeker Fabrikaları ile Türkiye, ihtiyaç duyduğu şekeri kendi imkânları ile üretir hale gelmiştir. 1926 yılında Şeker İnhisarı İdaresi kurularak, şeker üretimi ve tüketimi üzerinde devletin kontrolü sağlanmıştır. 1930'lü yıllarda dünya piyasalarında şekerin ucuzlamasına rağmen, Türkiye'de şeker fiyatlarının yükselmesi halkın tepkisine neden olmuştur. Hükümet, Viyana Beynelmilel Şeker İstatistik Birliği Şefi Doktor Gustav Mikusch'ı Türkiye'ye davet ederek, şeker üretimi ve sorunları hakkında bir rapor yazmasını istemiştir. 1935 yılında yapılan düzenleme ile Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. kurularak, ülkedeki bütün şeker fabrikaları devletin kontrolüne geçmiştir.

Bu çalışmada, Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye'nin izlemiş olduğu şeker politikası ve şeker üretimi, Şeker İnhisar İdaresi, şeker fiyatlarındaki iniş-çıkışlar, Gustav Mikusch Raporu ve Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. hakkında bilgi verilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Atatürk Dönemi, Şeker, Şeker İnhisar İdaresi, Gustav Mikusch Raporu, Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş., Şeker Fabrikaları.

* Doç. Dr., Uşak Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Uşak.
e-posta:mkarayaman@hotmail.com

Levent Şahverdi Arşivi

The Sugar Industry and its Policies During Atatürk's Era

ABSTRACT

Sugar, which has turned into an industrial product beginning from the 19th century, has also become a basic consumer item. Sugar was among the most imported products of the Ottoman State. In spite of government promotions, the sugar industry could not develop in the Ottoman State.

The Republic of Turkey prioritised agriculture and agricultural products industry in state economic development. In 1926 sugar factories in Uşak and Alpullu was founded by promotion laws. With later founded sugar factories of Eskişehir and Turhal, Turkey became able to produce the needed sugar. In 1926 Sugar Monopoly Administration was founded, thus state monopoly over sugar was established. In 1930s the fact that sugar prices decreased in world markets, but increased in Turkey, caused public reactions. Government invited Doctor Gustav Mikusch, the chief of Vienna International Sugar Statistics Union, and asked him to write a report on sugar production and its problems. With the regulation made in 1935, Turkish Sugar Industries Inc. Co. was founded and all sugar factories in the country became state-controlled.

In this article we tried to give information about sugar policies followed by Turkey in the early years of the Republic and sugar production, Sugar Monopoly Administration, increases and decreases in sugar prices, Gustav Mikusch Report and Turkish Sugar Industries Inc. Co.

Key Words: Atatürk Era, Sugar, Sugar Monopoly Administration, Gustav Mikusch Report, Turkish Sugar Industries Inc. Co., Sugar Factories.

Levent Şahverdi Arşivi

19. yüzyılda şeker fabrikalarının kurulması ile endüstriyel bir ürüne dönüşen şeker, uluslararası ticarette önemli bir ürün haline gelmiştir. Şeker fabrikalarının artması beraberinde şeker üretiminin artmasına neden olmuş, üretimdeki artış şeker talebinden daha hızlı olduğu için, uluslararası ticari rekabeti artırmıştır.

Şeker kamışı ve şeker pancarı üretimi için uygun iklim ve toprak özelliklerine sahip olan Osmanlı Devleti, şeker sanayinin gelişmesi için pek çok kişiye şeker fabrikası kurma imtiyazı vermişse de netice alınamamıştır. Osmanlı Devleti, tükettiği şekerin tamamını ithal etmek zorunda kalmış, şeker üreten devletler Osmanlı pazarına hakim olmak için kıyasıya bir mücadelenin içine girmişlerdir.

1914 yılında başlayan I.Dünya Savaşı, uluslararası ticaretin kesintiye uğramasına neden olmuş, özellikle gıda maddelerinin temininde zorluklar yaşanmıştır. Savaş boyunca en çok sıkıntısı çekilen gıda maddelerinden biri de şeker olmuştur. Güneydoğu Avrupa devletlerinin uluslararası ticaretten tecrit edilmesi, savaş yıllarında pancar ziraatı ve şeker sanayinde çalışan işçilerin silâhaltına alınması ve pancar tarlaları ile şeker fabrikalarının kısmen harp sahaları içinde kalması nedeniyle, şeker üretiminde büyük bir düşüş yaşanmıştır. 1910-1911 ve 1913-1914 kampanyaları döneminde dünyada üretilen şeker miktarı 17,5 milyon tona ulaşmışken, 1919-1920'de üretim 15,5 milyon ton civarına inmiştir[1]. Bu durum şeker imalatında, şeker kamışının tekrar ön plana çıkmasına neden olmuştur. 1919 yılında şeker pancarından 3.5 milyon ton şeker elde edilirken, şeker kamışından elde edilen şekerin miktarı 11 milyon tona çıkmıştır[2].

Osmanlı Devleti, I.Dünya Savaşı sırasında ülkenin ihtiyacı olan şekeri temin etmek için, Rusya'dan toz şeker, Avusturya ve Hollanda'dan kesme şeker ithal etmeye başlamıştır. Savaş nedeniyle şeker fiyatları yükselmiş ve bir okka şekerin fiyatı dört liraya kadar çıkmıştır. Hükümet tarafından, şeker temininde çekilen sıkıntıları sona erdirmek amacıyla, 19 Haziran 1918 ta-

1 **BCA.**, 30.10/181.248.7.

2 Refii Şükrü Suvla, **Bugünkü Harp Karşısında Dünyada ve Türkiye'de Şeker Meselesi**, İstanbul 1941, s.6.

Levent Şahverdi Arşivi

rihinde üç maddelik bir kararname yayınlanmıştır. Kararname ile şekerin, İaşe Müdüriyet-i Umumiyesi tarafından ithal edilmesine karar verilerek, şeker ithalatı ve şeker fiyatında devlet kontrolü sağlanmaya çalışılmıştır[3].

Cumhuriyet Döneminde Şeker Sanayi

I.Dünya Savaşı ve Milli Mücadele döneminde şeker temininde yaşanan sıkıntılar, şekerde dış devletlere olan bağımlılığı sona erdirmeye yönelik adımların atılmasına neden olmuştur. Cumhuriyetin ilanı ile birlikte başlayan ekonomik seferberlikte, şeker sanayinin gelişmesi ve buna bağlı olarak şeker kamışı ve şeker pancarı tarımının yaygınlaştırılması, öncelik verilen konuların başında gelmiştir. Atatürk, şeker sanayinin gelişmesi yolunda atılacak adımların önemini şu sözlerle ifade etmiştir; *"Memleketimizin her müsait mıntıkasında şeker ihtiyacının temini mühim hedeflerimiz arasında tanınmalıdır"*[4].

Cumhuriyetin ilk yıllarında şeker sanayinin kuruluşuna verilen önem hakkında Türkiye Şeker Fabrikaları Anonim Şirketinin ilk genel müdürü Kazım Taşkent şu bilgileri vermektedir;

> *"Şeker sanayinin kuruluşuna başlandığı zaman, Cumhuriyetin ilanından iki yıl geçmişti. Cumhuriyetin kuruluşunda memleketimizde iktisadi varlık diyebileceğimiz bir şeylerimiz de yoktu. Büyük Atamız, Cumhuriyetin ilanından bir yıl sonra Türkiye İş Bankasının meydana gelme şartlarını saptamakla ve kurulmasını temin etmekle, iktisadi hayatımızın temeline ilk taşı yerleştirmiş bulundular.*

İktisadi gelişmelerle ilgili düşünceler, çalışmalar ve tartışmalar yoğunlaşıyordu. Hammaddesi memlekette bol olan yerli tüketimle ilgili endüstri branşlarına büyük önem verilmesi lazım geldiği belirtiliyordu.

3 **BOA.**, MV., 249/118.

4 İlhan Tarus, **Uzun Atlama**, Ankara 1957, s.10.

Levent Şahverdi Arşivi

"Üç beyazlar" ve "Üç karalar" sloganı bu sıralarda ortaya atıldı. Şeker sanayinin kurulması mevzuu üzerinde de ehemmiyetle duruluyordu. Birbirini takip eden iki büyük harpte (Birinci Dünya Harbi ve İstiklal Savaşı) şeker yokluğundan çekilen sıkıntı çok büyüktü. Bu sebeple, her şeyden evvel, memlekette şeker üretiminin gerçekleşmesi lazımdı. Bunu herkes istiyordu. Çok geçmeden Atatürk tarafından şeker fabrikalarının kurulması kararı verildi. 1925 yılında çıkan bu karar, memleketin artık şekersiz kalmayacağı müjdesiydi"[5].

17 Şubat- 4 Mart 1923 tarihleri arasında İzmir'de düzenlenen İktisat Kongresinde ülke ekonomisine yeni bir yön verilmeye çalışılmış, çeşitli meslek guruplarının temsilcilerinin katılımı ile toplanan Kongrede, ülke sorunlarına yönelik yeni çözüm önerileri tartışılmıştır. Kongre sonunda alınan kararlar arasında yer alan 16. Maddede, *"Memleketimizde pancar yetiştirilerek, şeker fabrikaları tesis ve ziraatta münavebe usulünün tevsii ve bu suretle hayvanatımızın ve hububatımızın ıslah ve çoğaltılması"*,[6] gerektiği ifade edilmiştir.

İktisat Kongresi'nde alınan kararlar ilk meyvelerini vermeye başlamış, şeker fabrikalarının kuruluşunu teşvik etmek amacıyla bazı yasal düzenlemeler yapılmıştır. 25 Ocak 1925 tarihinde, Bakanlar Kurulu tarafından *"601 Sayılı Şeker Fabrikalarının Tesisinin Teşvikine Dair Kanun"* teklifi hazırlanarak TBMM'ne sunulmuştur[7]. 5 Nisan 1925 tarihinde yürürlüğe giren *"Şeker Fabrikalarına Bahşolunan İmtiyaz ve Muafiyet Kanunu"* ile şeker fabrikası kuracak olanlara bazı kolaylıklar sağlanmıştır[8].

---

5 Kazım Taşkent, "İlk Genel Müdürümüz Sayın Kazım Taşkent'in Cumhuriyetin 50.Yılında Şeker Sanayimize Dair Hatırları", **Pancar, Cumhuriyetin 50. Yılı Özel Sayısı**, Aralık 1973, s.20.

6 A. Afetinan, **İzmir İktisat Kongresi**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1989, s.30; A.Gündüz Ökçün, **Türkiye İktisat Kongresi 1923-İzmir**, Dördüncü Baskı, Ankara 1997, s.336.

7 **BCA.**, 30.18.1.1./12.72.9.

8 **Cumhuriyetin 80. Yılında Türk Şeker Sanayi**, Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş., Ankara 2003, s.10.

Levent Şahverdi Arşivi

Sağlanan kolaylıkların başında, kurulacak şeker fabrikalarına komşu beş il hududunu geçmemek şartıyla 25 yıl süreli, fabrika tesis ve işletme imtiyazı verilmesi, yetiştirilen pancarlardan on yıl süre ile mahsulât-ı araziye vergisi alınmaması, temettü vergisinin şeker sanayinde çalışan işçilerden on sene süre ile alınmaması, hisse senetlerinin damga resminden muaf tutulması, kurulacak şeker fabrikasını dış rekabete karşı korumak için, üretilecek şekerin sekiz yıl istihlak vergisinden muaf tutulması, işletme malzemesi olarak kullanılan maden kömürü, linyit ve kireç taşı üretimi için işletilecek maden ocaklarının vergiden muaf tutulması, fabrika kurulması için gerekli arazinin bir hektardan beş hektara kadar olan kısmının devlet tarafından ücretsiz olarak verilmesi, şayet bu arazi şahsa ait ise istimlâk kanununa göre istimlâk edilmesi, fabrikanın ihtiyacı olan ham madde ve fabrika tarafından üretilen ürünün, devlet tarafından işletilen araçlarla üçte bir oranında ucuza taşınması gelmekteydi[9].

1927 yılında çıkarılan Teşvik-i Sanayi Kanunu'nda, şeker sanayini destekleyen maddeler de yer almış, 601 Sayılı Kanunda şeker fabrikası kuracaklara sağlanan kolaylıklar artırılmıştır. 601 Sayılı Kanun 1956 yılına kadar bazı değişikliklerle yürürlükte kalmış, bu tarihten sonra 6747 Sayılı *"Şeker Kanunu"* yürürlüğe girmiştir[10].

Yasal düzenlemelerin sağladığı olanaklar sonucunda, önce Uşak ve Alpullu'da daha sonra da Eskişehir ve Turhal'da şeker fabrikaları kurularak, şeker sanayinin temelleri atılmıştır.

Şeker Kamışı ve Şeker Pancarı Tarımının Yaygınlaştırılması

II. Meşrutiyet Döneminde, Almanya'dan getirilen pancar tohumları ziraat memurlarının görev yaptığı Anadolu şehirlerinde ektirilmiş ve istihsal edilen pancarlar Avrupa'da tahlil ettirilmiştir[11]. Osmanlı Devleti'nin son

9 **Şeker Fabrikalarına Bahşolunan İmtiyaz ve Muafiyet Hakkında Kanun**, 1341 (1925), s.1-2.

10 Sedat Avcı, "Türk Şeker Sanayinin Kuruluş ve Gelişmesinde Devletin Etkisi", **Coğrafya Dergisi**, Sayı:4, İstanbul 1996, s.296.

11 İhsan Abidin (Akıncı), **Şeker: Yetiştirmeden Bitirmeye Kadar, Türkiye-Dış Memleketler**, İstanbul 1934, s. 41.

Levent Şahverdi Arşivi

dönemlerinde başlayan şeker kamışı tarımının yaygınlaştırılmasına yönelik çabalar, Cumhuriyetin ilk yıllarında da devam etmiştir. Türkiye'de şeker kamışı tarımının yaygınlaştırılması ve bundan şeker çıkartılması konusunda bilgi sahibi olmak amacıyla, 1928 yılında Fransa'dan bir uzman getirtilerek, Antalya, Mersin ve Adana'da şeker kamışı yetiştirme denemeleri yaptırılmıştır[12]. Ancak çalışmalar neticesiz kalmıştır.

Şeker tüketiminde artış ve buna bağlı olarak artan şeker pancarı tarımının ülke ihtiyacını karşılamaya yetmeyeceği düşüncesi, 1937-1938 yıllarında şeker kamışı tarımının yaygınlaştırılmasını tekrar gündeme getirmiştir. Ayrıca şeker kamışından şeker elde etmenin, şeker pancarından şeker elde etmeye göre pek çok avantajları da bulunmaktaydı. Bunlarında başında; aynı kapasitedeki bir şeker pancarı fabrikasının ihtiyacı olan ekim sahasının üçte biri kadar bir saha ile şeker kamışı fabrikasının yetinebilmesi, kamış sahasının fabrikaya ait olması bakımından ham maddesini daha emniyetli bir şekilde temin edebilmesi, pancarın verim azlığı ve münavebe zaruretleri dolayısıyla, pancar sanayinin çok geniş bir sahada çalışmak mecburiyetine karşılık, kamış sahasının çok daha sınırlı ve şeker fabrikasına mücavir bir arazide çalışabilmesi, yakıt ve buharın temini için pancar fabrikalarında yakılan kömüre mukabil, kamışın usaresi alındıktan sonra geriye kalan ve "*bagas*" denilen küspenin yakılabilmesi gibi avantajlar başta gelmekteydi[13].

1939 yılında, Adana'da şeker kamışı tarımının yaygınlaştırılması için yeni denemeler yapılmasına karar verilmiş ve Hollanda'dan uzmanlar getirtilmiştir. Türkiye'den de Hindistan, Cava ve Mısır'da incelemeler yapmak üzere heyetler gönderilmiştir. Ancak yapılan incelemeler sonunda, Adana'nın şeker kamışı tarımı için uygun ekolojik şartlara sahip olmadığı görülmüştür[14]. Ayrıca Çukurova'da pamuk tarımının yapılması ve pamu-

12 Sait Tahsin Tekeli, **Şeker Sanayinin Millet İktisadımızdaki Yeri ve Önemi**, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları, Ankara 1964, s.9.

13 Thomas Geerdes, **Ana Besin Maddelerinden Şeker ve Tarihi**, Çeviren: Cihad Gökdağ, Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. Yayını, Ankara 1966, s.147.

14 Tekeli, **a.g.e.**, s.10.

Levent Şahverdi Arşivi

ğun, şeker kamışına oranla daha kârlı bir tarım ürünü olması da, şeker kamışı tarımının desteklenmesine engel olmuştur[15].

Türkiye, şeker kamışı yerine şeker pancarı tarımının yaygınlaşmasına daha fazla önem vermiştir. Zira şeker pancarı tarımının artması, ispirto, ekmek mayası, fabrika makinelerinin imali gibi şeker pancarına bağlı pek çok yan sanayi ve tarımsal faaliyetlerin, toprağın veriminin ve değerinin artmasına, köylünün refah seviyesinin yükselmesine, hayvancılığın gelişmesine, daha fazla işçinin istihdam edilmesine, makine ve gübre kullanımın yaygınlaşmasına neden olmaktaydı[16].

Şeker pancarı tarımına verilen önem sayesinde, şeker pancarı üretiminde hızlı bir artış yaşanmıştır.

Pancar Ekilen Sahaların Genişliği[17]

Alpullu		Uşak	
Yıl	Dönüm	Yıl	Dönüm
1926		1926	21.850
1927	34.490	1927	26.750
1928	36.491	1928	31.194
1929	30.006	1929	24.931
1930	48.947	1930	49.033
1931	87.451	1931	53.822
1932	106.346	1932	52.722
1933	171.895	1933	59.670

15 Suvla, **a.g.e.**, s.20.

16 Suvla, **a.g.e.**, s.20.

17 Seyfi Cenap, "Şeker Sanayi", **İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası**, Sene:1934, Numara:5, s.191.

Levent Şahverdi Arşivi

Pancar ekim sahalarının genişlemesi, Uşak ve Alpullu Şeker Fabrikalarının kâra geçmesi, yeni şeker fabrikalarının kurulmasını gündeme getirmiştir. 1932 yılı sonuna doğru, İş Bankasının %50, Ziraat Bankasının %24,5; Sanayi ve Maadin Bankasının %24,5 sermaye ile ortak olduğu, 3 milyon lira sermayeli *"Anadolu Şeker Fabrikaları Türk Anonim Şirketi"* kurulmuştur. Şirket süratle işe başlayarak, 1 Şubat 1933 tarihinde Eskişehir'de üçüncü şeker fabrikasının temelini atmış, 20 Ekim 1933 tarihinde de fabrikayı işletmeye başlamıştır. Eskişehir'de şeker fabrikasının montajı devam ederken, İş Bankası ve Ziraat Bankası tarafından 3 milyon lira sermaye ile kurulan diğer bir anonim şirket de, dördüncü şeker fabrikasının kurulması için çalışmalara başlamıştır. Sivas'ta kurulması düşünülen fabrika, daha uygun koşullara sahip olduğu için, Turhal'da kurulmuştur. 7 Kasım 1933 tarihinde temeli atılan fabrika, kısa süre sonra işletmeye açılmıştır.

Şeker İnhisar İdaresi

Cumhuriyetin ilk yıllarında bir yandan sanayinin gelişmesi için teşvik yasaları çıkartılırken diğer yandan da yerli sanayiyi korumaya yönelik politikalar izlenmiştir. Bu konuda devleti sıkıntıya sokan en önemli mesele, Lozan Anlaşması ve anlaşmadan doğan yükümlülüklerdi. 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Anlaşması'na ekli Ticaret Sözleşmesi, 5 yıllık bir süre için Türkiye'nin etkili bir koruma politikası uygulamasını önleyen hükümler içermekteydi. Buna göre Türkiye, 24 Ağustos 1929 tarihine kadar bazı ülkelere, 1 Eylül 1916 tarihindeki Osmanlı gümrüklerini uygulamayı kabul etmiş, yurda mal sokmaya ve yurttan mal çıkarmaya ilişkin yasakları kaldırmayı ve bunları yeniden koymamayı taahhüt etmiştir. Bu durum, hükümetin dış ticareti ve sanayiyi korumaya yönelik adımlar atmasına engel olmuştur.

Lozan Anlaşması'nda, Türkiye'nin herhangi bir mal üzerinde inhisar (tekel) oluşturmasını engelleyici herhangi bir hüküm bulunmamaktaydı. Yerli sanayi korumak amacıyla harekete geçen Cumhuriyet idaresi, bir yandan şeker sanayinin gelişmesi için teşvik yasaları çıkararak, şeker fab-

Levent Şahverdi Arşivi

rikası kuracaklara bazı kolaylıklar getirmeye çalışmış diğer yandan da şeker ithalatı ve tüketiminde devlet kontrolünü sağlayacak düzenlemeler yapmıştır. Gümrük düzenlemeleri ile ilgili olarak Lozan Anlaşması'nda kaynaklanan yükümlülükler sona erinceye kadar, şekerden dolaylı yoldan vergi almak için Şeker İnhisar İdaresi kurulmuştur[18].

4 Kasım 1925 tarihinde, Bakanlar Kurulu tarafından hazırlanan *"Şeker İnhisarı Hakkındaki Kanunu Layihası"*, TBMM'ne sunulmuştur[19]. Şeker inhisarı ile ilgili olarak hazırlanan kanun teklifinin gerekçesinde şu ifadelere yer verilmiştir;

> *"Türkiye dâhilinde hariçten tasfiye olunmuş yahut olunmamış şeker ithali ve şekerin dâhilde imali hükümetin taht-ı tasarrufundadır. Bulama, lokum ve alelumum şekerleme, halveyat, şekerli şuruplar, içkiler, meyve şekerlemesi, çikolata ve emsalinin memlekete hariçten ithali memnudur. Şeker, memlekette müntehit fiyatla satılır. Fiyatları altı ayda bir tespit edilir. Kambiyoda yüzde yirmi tahvil olursa daha evvel de olabilir. İnhisar resmi, kilo başına yirmi yedi kuruştur. İnhisar, doğrudan doğruya hükümetçe idare olunursa şahsiyet-i hükmiyeyi haiz ticari esasata müstenit olacaktır. Şirketin ayrıca altı kişilik meclis-i idaresi olacaktır. İnhisar müdür-i umumisi, Maliye Vekâletince intihap olunacaktır"*[20].

25 Ocak 1926 tarihinde TBMM'de görüşülerek kabul edilen, *"724 Numaralı Şeker İnhisar Kanunu"* ile şekerin Türkiye'ye girişi ve dağıtımı devletin kontrolüne geçmiştir. Bu kanun ile hükümet, şeker ithalatını kontrol altına aldığı gibi içeride üretilen yüksek maliyetli şekeri de satın almayı taahhüt ederek, şeker sanayi üzerindeki koruyucu ve denetleyici vasfını artırmıştır. Ayrıca devlete, ithal edilen şekerden kilo başına 8 kuruş *"İnhisar vergisi"* alma hakkı tanınmıştır[21].

---

18 **Cumhuriyet**, 19 Ağustos 1930.

19 **BCA.**, 30.18.1.1./16.68.4.

20 **Cumhuriyet**, 8 Teşrinisani (Kasım) 1925.

21 Abdullah Türkoğlu, *"Türkiye'de Şeker Politikası"*, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, Cilt 12, No: 3-4, s. 111.

Levent Şahverdi Arşivi

Şeker İnhisarı Kanunun 9. maddesi gereğince, şeker üretimi, tüketimi ve ithalatında devlet kontrolünü sağlamak amacıyla 1926 yılında *"Şeker İnhisar İdaresi"* kurulmuştur. 11 Şubat 1926 Tarihli Bakanlar Kurulu Kararı ile, Şeker İnhisar Müdüriyetine aylık 400 lira tahsisatla, daha önce Varidat Müdür-i Umumisi olarak görev yapmış olan Lütfi Bey tayin edilmiştir[22]. Şeker İnhisar İdaresinde oluşturulan idare meclisine, 9 Şubat 1926 tarihinde Çatalca Mebusu Şakir Bey, Beyazıt Mebusu Şefik, Kastamonu Mebusu Hasan Fehmi ve Kars Mebusu Ağaoğlu Ahmet Beyler atanmıştır[23].

Şeker İnhisar İdaresi müdür ve idare meclisinin görev ve sorumlulukları ile ilgili bir nizamname hazırlanmış ve 21 Şubat 1926 tarihli Bakanlar Kurulu kararı ile yürürlüğe girmiştir[24].

Şeker üzerinde oluşturulan inhisar idaresi, kuruluşundan kısa süre sonra tenkit edilmeye başlanmış ve kaldırılması gerektiği yönünde görüşler belirtilmiştir. Bu konuda, Mehmet Asım tarafından Vakit Gazetesinde kaleme alınan makalede şunlar ifade edilmiştir;

> *"Malum olduğu üzere Lozan Muahedesi mucibince dâhilde imal edilemeyip hariçten celp edilen eşyanın gümrük resminin tezyidi memnu idi. Bundan dolayı şeker üzerine mevzuh gümrük ve istihlak resmi tezyid olunamıyordu. Hâlbuki Trakya ve Uşak Şeker Fabrikalarının memleketimizde şeker imaline başlaması vaziyeti değiştirmiştir. Binaenaleyh hükümet şeker üzerinden aldığı inhisar resmini şimdi, gümrük ve istihlak resmine zam ederek inhisar idaresini kaldırabilir. Herhalde beynelmilel mukavelata müstenit bir mani mevcut değilse bu tedbirin tatbikinde tereddüt eylememek lazım gelir"*[25].

1927 yılında, 25 Ocak 1926 tarihinde çıkarılan 725 Numaralı Kanunla kurulan, Benzin ve Petrol İnhisar İdaresi[26], Şeker İnhisar İdaresi ile birleş-

22 **BCA.**, 30.11.1/22.6.7.

23 **BCA.**, 30.18.1.1./17.92.5.

24 **BCA.**, 30.18.1.1./17.94.9.

25 Mehmet Asım, *"Şeker İnhisarı"*, **Vakit**, 23 Teşrinisani 1926.

26 **BCA.**, 30.11.1/32.13.3.

Levent Şahverdi Arşivi

tirilerek ismi, *"Şeker, Petrol ve Benzin İnhisarları İdaresi"* olarak değiştirilmiştir. Hazırlanan yeni nizamname ise 13 Ekim 1927 tarihli Bakanlar Kurulu Kararı ile yürürlüğe girmiştir[27]. İnhisar İdaresinin, masraflarına karşılık olmak üzere ithal olunan petrol, benzin, şeker ve şekerli maddelerin beher kilosundan, inhisar resmi olarak bir kuruş ve yirmi para almasına karar verilmiştir[28].

Lozan Anlaşması'nda yer alan ve 5 yıllık bir süreyi kapsayan bağlayıcı hükümlerin sona ermesiyle birlikte, 1 Haziran 1929 Tarih ve 1499 Sayılı Gümrük Tarifesi Kanunu çıkartılmış ve Şeker İnhisarı Kanunu yürürlükten kaldırılmıştır. Yapılan düzenlemelerle Şeker, Petrol ve Benzin İnhisarlarının vazifesi, 3 Haziran 1930 tarihinde sona ermiştir[29].

22-23 Nisan 1930 tarihlerinde Ankara'da gerçekleştirilen Sanayi Kongresinde, ülkenin içinde bulunduğu ekonomik koşullar, sanayi üretiminin durumu, sanayi sektörlerinin sorunları ve çözüm önerileri tartışılmıştır. Kongrede, daha önce Uşak Şeker Fabrikasında müdür olarak görev yapan İlhami Nafiz Bey tarafından, *"Şeker Sanayiimiz"* başlıklı bir rapor sunulmuştur. Raporda şeker sanayinin kısa bir tarihçesi verilerek şeker üretiminin önemi, Şeker İnhisar Kanunu'ndan elde edilen faydalar, şeker üretiminde maliyetin artmasına neden olan unsurlar, şeker sanayinin sorunları ve çözüm önerileri hakkında bilgi verilmiştir. Raporda, şeker sanayinin en önemli sorununun sermaye sorunu olduğu belirtilerek şunlar ifade edilmiştir;

> *"Mesele her şeyden evvel sermaye tedariki meselesidir. Memleketimizin umumi sermaye ve iktisadi vaziyetine göre tamamen değil hatta ehemmiyetli bir kısmının bile yerli servetle tedariki kabil olmayacağı mütalaasında olduğumu arz ederim. Binaenaleyh ecnebi sermayesinin bu şube-i san'atla alakasını temini lazımdır. Bu sermayenin bilhassa şekercilikte çalışması iktisat-ı milli namına şayanı*

27 **BCA.**, 30.18.1.1./26.57.6.

28 **BCA.**, 30.11.1./48.15.2.

29 **BCA.**, 30.11.1./55.12.5.

Levent Şahverdi Arşivi

arzudur. Çünkü şekerciliğin en mühim fevaidi memleket ziraatınadır. Diğer cepheden bakılırsa şekercilik bugünkü şeriat dahilinde sanayicilerine külliyetli menfaat temin eder. Ecnebi sermayesi şüphesiz bu menfaati talep edecektir. Fakat memleket ziraatına ve sair iktisadi sahalarda çok yüksek menafi temin edecek böyle bir faaliyete mukabil, ecnebi sermayesinin temin edeceği menfaatleri kıskanmamalıdır"[30].

Şeker sanayini korumaya yönelik olarak çıkarılan kanunlardan ve teşviklerden beklediğini bulamayan Hükümet, 19 Haziran 1930 Tarih ve 1709 Sayılı bir kanunun çıkararak, şeker sanayini devletin kontrolüne almak istemiştir. Şeker sanayinde yaşanan sermaye sorununu çözmek için de şeker fabrikalarının, milli bankaların iştiraki ile kurulacak bir şirkete devredilmesi ve Maliye Vekaletinin, 2.5 milyon lira sermaye ile şirketin ortağı olması planlanmıştır[31].

Ancak Kanun tatbik edilememiş, Uşak Terakki-i Ziraat Türk Anonim Şirketi tarafından işletilen Uşak Şeker Fabrikasının tasfiye edilmesine ilişkin, 21 Mayıs 1930 Tarih ve 9391 Numaralı Bakanlar Kurulu Kararı, 22 Ekim 1930 tarihinde alınan bir başka Bakanlar Kurulu Kararı ile iptal edilmiştir[32].

Son Posta Gazetesinde yer alan, *"Bugünün Meselesi: Şekeri Neden Bu Kadar Pahalı Yemek Mecburiyetindeyiz?"* başlıklı yazıda, devletin şeker fabrikalarını satın alarak yerli şeker üretimini artırmaya çalışmasının yanlış bir politika olduğu savunulmuş, devletin Alpullu ve Uşak Şeker Fabrikalarını yaşatabilmek için, halktan okka başına 30 kuruş fazla para aldığı ifade edilerek, şekerin pahalı olmasının nedeninin, *"Memlekette yaşaması mümkün olmayan şeker sanayinin himayesine önem verilmesi ve bu fabrikaları besleyip büyütmek arzusu"* olduğu ifade edilmiştir[33].

---

30 İlhami Nafiz, *"Şeker Sanayimiz"*, **1930 Sanayi Kongresi Raporlar, Zabıtlar**, Ankara 2008, s.233.

31Turan Veldet, **30. Yılında Türkiye Şeker Sanayi**, Cilt: 2, Türkiye Şeker Fabrikaları Neşriyatı, Ankara 1958, s.555-556.

32 **BCA.,** 30.18.1.2/14.70.13.

33 **Son Posta Gazetesi**, 8 Ağustos 1930.

Levent Şahverdi Arşivi

Devletin, şeker üretimi ve tüketiminde belirleyici rol oynaması, 1930 yılında Ali Fethi (Okyar) tarafından kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası tarafından da eleştirilmiştir. Şeker meselesi, Serbest Cumhuriyet Fırkası tarafından, ekonomi alanında Cumhuriyet Halk Fırkası'na yöneltilen eleştirilerin temelini teşkil etmiştir. Serbest Cumhuriyet Fırkası, *"Şeker tekeli"* üzerinde durarak, devletin ucuza ithal ettiği şekeri pahalıya sattığını, fiyat farkının vergilerden değil devletin ithal edilen şekeri birkaç aracı ile piyasaya sürmesinden ve bu aracıların yüksek oranda kar elde etmesinden kaynaklandığını, devlet eliyle bazılarının zengin edildiğini, yolsuzluk yapıldığını iddia ederek bu işte İktisat Vekili Şakir (Kesebir) Beyin parmağı olduğunu ileri sürmüştür[34].

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın şeker inhisarı konusundaki görüşlerini, kısa bir süre Şeker İnhisar İdare Meclisi'nde aza olarak görev yapan Ahmet Ağaoğlu şöyle izah etmiştir;

> *"Şeker inhisarı bir facia ve bir cürümdür. Dünyanın hiçbir tarafında gıda madde ve ihtiyaçları inhisar altına alınmamıştır. Şekerin okkası hariçten buraya on sekiz kuruşa mal oluyor. Hâlbuki biz şekeri altmış küsur kuruşa yiyoruz. Hariçten getirilen şeker, buraya beş-altı komisyoncu vasıtasıyla geliyor. Beş-altı kişinin getirdiği şekerden okka başına sekiz kuruş vergi almak için koca bir daire kuruldu. Burada seksen kişi çalıştı ve bu iş için senede bir milyon lira sarf edildi. Şimdi de bir sürü vergi kondu. Bütün bu para halka yükletildi. Bu mu Devletçilik?"*[35].

Hükümet, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın eleştirilerine rağmen, şeker üretimi ve tüketimi konusundaki kontrolünü sürdürmüş, bir yandan yerli şeker üretimini artırmaya çalışırken diğer yandan da şeker üzerinden alınan vergilerle devletin gelirlerini artırmaya çalışmıştır. 1926 yılında çıkarılan 724 Sayılı Kanunla şeker inhisarı oluşturulurken, devletin hariçten ithal edilecek şekerden kilo başına 27 kuruş, ülke içinde üretilen şekerden ise

34 **BCA.**, 30.10/181.248.7.; Çetin Yetkin, **Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı**, İstanbul 1982, s.138-139.

35 Ahmet Ağaoğlu, **Serbest Fırka Hatıraları**, 3.Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 1994, s.127-128.

Levent Şahverdi Arşivi

8 kuruş vergi alması öngörülmüştür. 12 Haziran 1930 tarihinde kabul edilen 1718 Sayılı Kanun ile şeker istihlak (tüketim) vergisi yürürlüğe girmiştir. Önce kiloda 6 kuruş olan istihlak vergisi, 1994 Sayılı Kanun ile 8 kuruşa, 5 Mayıs 1934 tarihinde yürürlüğe giren 2472 Sayılı Kanunla 12 kuruşa çıkarılmıştır[36]. İthal edilen şekerden alınan vergi ise kilo başına 27.5 kuruş olarak belirlenmiştir. Bu sayede yerli şeker, yüksek gümrük vergileri ile himaye edilmeye çalışılmıştır[37].

Şeker Fiyatında İniş-Çıkışlar

1920'li yılların sonunda, dünya genelinde şeker üretiminde büyük bir artış yaşanmış ve üretim, 1930 yılında 28.000.000 tona yükselmiştir. Ancak üretim artışı ile birlikte tüketimin yeterince artmaması, 1930 yılında yaklaşık 3.000.000 ton şekerin depolarda bekletilmesine neden olmuştur. Bu durum şeker fiyatlarına yansımış, şeker fiyatlarında %52 oranında bir düşüş yaşanmıştır[38]. Dünya borsalarında 1924 yılında kilosu 16.92 kuruştan satılan şekerin fiyatı, 1929 yılında 9.15 kuruşa, 1932 yılında da 4.28 kuruşa düşmüştür[39].

Şeker fiyatlarının düşmesi üzerine, şeker üreten devletler, 9 Mayıs 1931 tarihinde Paris'te bir araya gelerek, müzakereleri idare eden kişinin isminden dolayı, "*T.L.Chadbourne*" adını verdikleri bir anlaşma imzalamışlardır. Bu anlaşmaya göre, 5 yıl süre ile ihracatta sınırlamalar yapılacak, anlaşmayı imzalayan her ülkeye belirli bir ihracat kontenjanı ayrılacaktı. Kısa süre sonra anlaşmanın etkisiyle şeker fiyatları biraz yükselmiş ancak anlaşmayı imzalayan devletler, şeker üreten devletlerin ancak %40'ını oluşturduğu için şeker fiyatlarında beklenen düzenleme sağlanamamıştır[40].

---

36 Türkoğlu, ***a.g.m.,*** s.111.

37 **BCA.**, 30.10/181.248.7.

38 Şevket Süreyya, "Şeker İstiklali ve 160.000 Ton Türk Şekeri", **Kadro Dergisi**, Sayı:2, İkinci Teşrin 1932, s.13.

39 Şevket Süreyya, "Milli İktisat Planı ve Şeker Sanayimiz", **Kadro Dergisi**, Sayı 24, Birinci Kanunu 1933, s.9.

40 Hayrettin Şükrü, "Şeker Fiyatları Harbi", **Cumhuriyet**, 28 Ağustos 1933.

Levent Şahverdi Arşivi

Dünyadaki hızlı fiyat düşüşüne rağmen, Türkiye'deki yüksek gümrük vergileri ile şeker sanayi korunmuş, fiyat düşüşünün etkisi sınırlı olmuştur. 1929 yılında Uşak şeker fabrikasında teslim edilen şekerin kilosu 38.27 kuruş iken, 1932 yılında 29.06 kuruşa inmiştir[41].

Şeker fiyatlarındaki düşüş 1932 yılında yerini hızlı bir yükselişe bırakmış, Türkiye'deki şekerin fiyatı 1929 yılında dünya ortalamasının 2 katı iken bu oran, 1932 yılında beş katına çıkmıştır[42]. Şeker fiyatlarındaki ani yükselişten, şekerli gıda maddeleri üreten imalathane ve fabrikalar da etkilenmiş, piyasada toz şeker bulmakta güçlük çekmişlerdir. Bunun üzerine Şekerciler Cemiyeti üyeleri, İstanbul'da bir araya gelerek Ticaret Odasına yürümüşler, Ankara'ya giden Ticaret Odası heyetine, İktisat Vekâletine iletilmek üzere sorunlarını içeren bir rapor vermişlerdir[43].

1932 yılında şeker fiyatlarındaki hızlı yükselişin, şekeri karaborsada satmak isteyenlerin bir oyunu olduğuna dair iddialar ortaya atılmıştır. Şeker bayiliği yapanlar ve şekerli gıda maddeleri üretenler, piyasada şeker azlığı, fiyatların hızla yükselişi ve şeker karaborsacılığı ile ilgili olarak Ticaret Müdüriyetine şikâyetlerini bildirmişlerdir. Ticaret Müdüriyeti meseleyi İktisat Vekâletine iletmiş, İktisat Vekâleti de İhtikârla Mücadele Kanunu çerçevesinde, konunun araştırılması için İstanbul Valiliğine emir vermiştir. Bunun üzerine İstanbul'da şeker üzerinde karaborsa olup olmadığını araştırmak üzere bir komisyon kurulmuştur. Vilayet Mektupçusu Osman Beyin başkanlığındaki komisyonda, Ticaret Odasından Hüseyin Sabri, Şehir Meclisinden Galip Bey görev almıştır[44]. Komisyon üyeleri Ticaret Odası, Ticaret Müdüriyeti, Borsa Komiserliği ve Alpullu Şeker Şirketine giderek incelemelerde bulunmuş, 29 şeker tüccar ve bayisini Komisyona çağırarak bilgi almıştır[45].

41 Şevket Süreyya, "Milli İktisat..,", s.15.

42 Şevket Süreyya, "Milli İktisat..,", s.15.

43 **Cumhuriyet**, 16 Şubat 1932.

44 **Cumhuriyet**, 23 Şubat 1932.

45 **Cumhuriyet**, 24 Şubat 1932.

Levent Şahverdi Arşivi

Komisyon tarafından hazırlanan rapor, 2 Mart 1932 tarihinde savcılığa iletilmiştir. Rapor doğrultusunda, Trakya bölgesi ihtiyacı için ayrılan 101 vagon toz şekeri piyasaya geç sürdüğü iddiasıyla Alpullu Şeker Fabrikası hakkında, Sultanahmet Birinci Sulh Ceza Mahkemesinde dava açılmıştır[46].

Ülke içinde üretilen şeker miktarında ve şeker fiyatlarında artış meydana gelirken, şeker tüketimi ise düşmüştür, 1929-1930 yıllarında 70 bin tonu aşan iç tüketim, halkın satın alma gücünün azalması nedeniyle, 1934 yılında 50 bin tona düşmüştür. Şeker tüketimini arttırmaya yönelik çareleri konuşmak için bir araya gelen şeker fabrikaları temsilcileri, her fabrikaya muayyen satış mıntıkası tahsisine, şeker fiyatlarının aynı esaslara göre tespitine ve satışların müşterek bir büro vasıtasıyla yapılmasına karar vermişlerdir[47].

1932 yılında hükümet tarafından, şeker fiyatlarındaki hızlı artışı önlemek amacıyla, şeker, kahve ve çay ithalatının bir elden idare edilmesini ve ithal edilecek ürünlere karşılık, dışarıya mal satılmasını zorunlu kılan bir kanun tasarısı Meclise sunulmuştur. Türkiye'nin, dış ticaret açığını kapatmak için, satın alınan malın karşılığını yine malla ödeme esasına dayalı *"takas"* türünden antlaşmalar imzaladığı bir dönemde hazırlanan tasarı, oy çokluğu ile kabul edilmiştir[48]. Mecliste alınan kararla ilgili olarak, İktisat Vekâleti tarafından 14 Aralık 1932 tarihinde yayınlanan tebliğde şunlar ifade edilmiştir;

> *"2054 Numaralı Kanunun hükümete verdiği salahiyete müsteniden şekerin bir elden memlekete ithal ve idaresi hükümetçe kararlaştırılmıştır. Türkiye gümrüklerine gelmiş veya 15 Birinci Kanun tarihinde yolda bulunmuş olan şekerlerin muamelelerinin tasfiyesi maksadı ve mukabillerinde muamele vergisine matrah olan kıymetten yalnız gümrük resmi tenzil edildikten sonraki kıymetleri kadar Türk malı ihracı ve satılması ve gıdanın, yazılı hükümlere uygun*

46 **Cumhuriyet**, 3 Mart 1932.

47 Türkoğlu, ***a.g.m.,*** s.113.

48 **Cumhuriyet**, 3 Temmuz 1932.

Levent Şahverdi Arşivi

bulunması şartıyla bu şekerin memlekete ithallerine müsaade edilmesi takarrür etmiştir.

Şekerin menşei olan memlekete göre İktisat Vekâletince tespit olunacak muadil kıymette Türk mahsulâtının, birinci kanunun on beşinci gününden itibaren o memlekete ihraç ve satılması mecburidir. Çekoslovakya için bu mahsul münhasıran fındık, Belçika için arpa ile 1930 senesi veya daha evvelki seneler mahsulü tütün, Macaristan için üzüm, incir ve fındık, Romanya için zeytin ve zeytinyağı, Hollanda için üzüm, incir ve 1930 senesi veya daha evvelki seneler mahsulü tütün olarak tespit edilmiştir. Rus şekerleri evvelce takarrür etmiş olan esaslar dâhilinde getirilecektir.

İhraç edilen malı gittiği mahalde gümrük rüsumunun tediye edildiğinin ve satılmış olduğunun ispat olunması ve aynı zamanda o mahalde bulunan Türk sefir veya en büyük hariciye memurunun tasdiklerini havi vusul şahadetnamesi ibraz edilmesi mukabilinde şekerlerin memlekete ithaline gümrükçe müsaade olunacak ve keyfiyet İktisat Vekâletine bildirilecektir"[49].

Hükümetin şeker ithalini kontrol etmek istemesi ve şeker ithali karşısında ihracat yapma zorunluluğu getirmesi, şeker fiyatlarının daha da artmasına neden olmuştur. Şevket Süreyya (Aydemir) Bey kaleme aldığı makalede, şeker fiyatlarının yükselmesi hakkında şunları ifade etmiştir;

"Bugünkü istihlak miktarının azlığı, hiç şüphe yok şeker fiyatlarının fazla yüksekliği ve pahalılığı ile tabiatı ile bağlıdır ve pahalılık devlet hazinesine aktığı için milli gelire karışan vergilerden mütevellit değildir. Vergiler haricinde de Türk şekeri pahalıya mal oluyor ve pahalı satılıyor ve hesaplı bir devlet kontrolü veya idaresi altına alınmadıkça;

1-Şekerimizin maliyet fiyatının cihan fiyatına yaklaştırılması,

2-Şekerimizin dahili satış fiyatının şeker istihlakini çoğaltacak ve Türk istihlakini cihan vasati istihlakine yaklaştıracak bir hadde indirilmesi kabil olmayacaktır.

49 **Cumhuriyet**, 15 Kânunuevvel 1932.

Levent Şahverdi Arşivi

Bazen, hatta gazete sütunlarına kadar geçen umumi bir telakkiye göre bizde şekerin pahalılığının asıl sebebi, Türkiye'de şeker fabrikalarının köylüden pahalıya pancar satın almasıdır. Binaenaleyh müstehlikin ödediği fazla fiyat nihayet ve dolayısıyla köylü eline intikal etiği için vaziyeti tabii görmek lazımdır. Hâlbuki hakiki manzara böyle değildir ve şekerimizin cihan maliyet fiyatına göre ölçüsüz yüksekliğinde köylüye fazla bir fiyat ödenmiş olmak gibi bir vaziyet yoktur. Bilakis Türkiye'de bize temin ettiği pancara veya şeker usaresine mukabil köylüye ödenen para, Avrupa fiyatlarına nazaran daha aşağıdadır. Binaenaleyh köylüye verilen parayı kesmeden, hatta bilakis daha da artırarak aynı zamanda şekeri ucuzlatmak kâbildir.

Bugün şekerin fazla pahalılığının ve binaenaleyh istihlak miktarının çoğalmamasının asıl sebebi, şekerlerimizin maliyet fiyatının, cihan maliyet fiyatına nazaran gayrı tabii yüksekliğidir. Bu maliyet fiyatı yüksekliğinde de şekerimizin maliyet fiyatını tayin eden unsurların ve usullerin, hatta bizzat devlete ait şeker müesseselerinin bile devletçe bir iktisadi kontrol altında bulunmamasını görmemek kabil değildir. Binaenaleyh sanayide ve bu meyanda şeker sanayinde devletçilik demek, sadece sanayi müesseselerinin devlet mülkiyeti altında bulunması demek değil, devlet mülkiyeti altına alınan sanayi müesseselerinin iktisadi rantabilite esaslarına en uygun ve milli menfaatleri en geniş mikyasta koruyacak bir şekilde işlemesi demektir"[50].

Şeker fiyatının yükselmesi ile ilgili olarak ortaya atılan iddialardan biri de, Uşak Şeker Fabrikasının tasfiye edilmesi ve bu fabrikadaki üretimin düşmesidir. Ancak İzmir Ticaret Müdüriyetinin yaptığı inceleme sonunda, şeker fiyatlarının yükselmesinde, Alpullu Şeker Fabrikasının ve çoğunluğu gayrimüslim olan 18 şeker tüccarının yaptığı şeker stokunun etkili olduğu anlaşılmıştır. İzmir Ticaret Vekili ve Şirketler Komiseri Naci Bey, ihtikâr yapan ve 34 kuruş 40 paradan fazla fiyatla şeker satan bayilerle mukaveleyi feshedeceklerini, ihtiyaç nispetinde Uşak Şeker Fabrikası mıntıkası olan Akhisar ve Manisa yöresine 3.000 çuval şeker verileceğini belirterek, şeker fiyatlarını aşağı çekmeye çalışmıştır. Ticaret Müdürü Ziya Bey de

50 Şevket Süreyya, *"Milli İktisat…"*, s.11.

Levent Şahverdi Arşivi

bütün tüccarlara yaptığı tebligatta, şekerin toptan fiyatının 34,75 kuruş olacağını bildirmiştir[51].

Şekerin fiyatı üzerinde başlayan tartışmalar bir süre sonra şeker sanayinde izlenen politikalar ve şeker sanayinin sorunları üzerine odaklanmıştır. 1933 yılında kaleme alınan *"Şeker Sanayi Hakkında"* başlıklı, sekiz sayfalık bir raporda şeker sanayinin sorunları ve mevcut durum hakkında bazı tespitler yapılmıştır. Raporda, devletin ithal edilen şekerden yüksek vergi alması, pancarın Avrupa ülkelerine nazaran pahalıya satın alınması, fabrikalarda kullanılan kömürün pahalı olması, fabrika kârından ayrılan amortismanların yüksek olması, şeker fabrikalarının yüksek kârlar elde etmesi, yabancı uzman çalıştırılması, tarım aletleri ve pancar tohumunun pahalıya ithal edilmesi, çiftçilere faizsiz avans verilmesi, ücretsiz tohum dağıtılması, ücretsiz pancar ekme aletlerinin dağıtılması, pancar alımında pancardaki şeker oranına göre ücret ödenmemesi, pancar ziraatının halka benimsetilmesi için ziraat teşkilatının kurulması ve fazladan nakliye ücretinin ödenmesi, sermaye yetersizliği ve borçlanma faizlerinin yüksekliği üzerinde durulmuştur[52].

Şeker üzerindeki tartışmalara son vermek ve izlenmesi gereken şeker politikasını belirlemek amacıyla İktisat Vekâleti, şeker sanayinin işleyişini ve gidişatını araştıracak bir uzmanı Türkiye'ye çağırmıştır[53].

Gustav Mikusch Raporu

İktisat Vekâleti tarafından, Viyana Beynelmilel Şeker İstatistik Birliği Şefi Doktor Gustav Mikusch Türkiye'ye davet edilerek, Türkiye'deki şeker sanayinin durumu ile ilgili bir rapor hazırlaması için görevlendirilmiştir. Kendisinden, aşağıdaki on bir soruya cevap vermesi istenmiştir;

51 Sadiye Tutsak, **Cumhuriyetin İlk Yıllarında Uşak**, İzmir 1998, s.153.

52 **BCA.**, 30.10/181.248.7.

53 Sait Tahsin, "Şeker Sanayimiz Hakkında Rapor", **Dönüm**, Sayı:31, İkinci Kanunu 1935, s.324.

Levent Şahverdi Arşivi

1- Muhtelif Avrupa memleketlerinde şeker sanayinin vaziyeti.

2- Muhtelif memleketlerdeki pancar fiyatları ve alım-satım şeraiti.

3- Muhtelif memleketlerdeki şeker kalitesi ve dâhilî şeker satış fiyatları.

4- Muhtelif memleketlerin şeker istihlâkinde tatbik ettikleri vergi ve rüsuma ait ahkâm ve miktarları.

5- Muhtelif memleketlerde veya yeniden şeker sanayi kuran memleketlerde bu sanayinin himaye şekli, şerait ve derecesi.

6- Şeker sanayinde rnüteamil kâr hadleri.

7- Türkiye şeker fabrikalarının hâli hazırdaki vaziyet ve faaliyetleri.

8- Türkiye fabrikalarında istihsal olunan şekerin maliyeti ve bunun indirilmesi tedbirleri.

9- Türkiye'deki satış fiyatlarına ve himaye şeraitine göre tatbiki muvafık olacak vergi miktarı hakkında mütalaa.

10- Şekeri, halk lüzumundan fazla pahalı yiyor, doğru mu?

11- Şeker himayesi sebebiyle hazinenin gümrük varidatından kaybettiği miktara mukabil aldığı resîm azdır, bu resîm daha arttırılabilir, deniyor. Hazinenin kaybettiği varidat israf olunuyor veya haksız yere sanayi kârı olarak hususî eşhasa veriliyor, deniyor. Doğru mu? Ne dereceye kadar? Tedbiri nedir?[54]

Dr. Gustav Mikusch, Türkiye'ye gelerek pancar ekim sahalarını kapsayan on sekiz günlük bir seyahate çıkmıştır. Seyahati sırasında şeker fabrikalarını ayrı ayrı gezmiş, kuruluşlarından itibaren mali, ticari, zirai, teknik ve idari taraflarını araştırmıştır. Dr. Gustav Mikusch, yaptığı araştırmaları 53 sayfalık bir rapor haline getirmiştir. Raporun sonunda altı adet tablo bulunmaktadır. Raporda, Türkiye'de şeker sanayinin durumu ve alınması gereken tedbirlerle ilgili tespitler şunlardır;

54 **Şeker Sanayimiz Hakkında Beynelmilel Şeker İstatistik Birliği Şefi Dr. Gustav Mikusch Tarafından Hazırlanan Rapor**, Başvekâlet Matbaası, Ankara 1934, s.3-4.

Levent Şahverdi Arşivi

"Her kampanya nihayetinde, ertesi sene fena mahsul olduğu takdirde dahili ihtiyaca kifayet edecek kadar stok bırakılması şüphesiz muvafıktır. Ancak stokların ihtiyaçtan fazla olmaması lazımdır.

Türkiye'de kiloda vasati 50 para, tonda 12.5 lira olan pancar fiyatı, hakikaten yüksektir. 1933 yılında bir ton pancarın fiyatı Hollanda'da 9,36 lira, Bulgaristan'da 9,26 lira, Belçika'da 7,60 liradır.

Yalnız pancar fiyatı, pancar çiftçisinin mahsulü mukabili olarak ne miktarda nakdi veya ayni istifade temin ettiğini göstermez. Yalnız hususi bir ehemmiyetle dikkate almak icap eder ki Türk şeker fabrikaları tâli yardımlarda (tohum verilmesi, avanslar, küspe verilmesi ve köylünün tenvir ve takviyesi hususlarında) daima en başta gelmektedir. Bu yardımlar yekûn itibariyle diğer herhangi bir şeker sanayinin yaptığı muavenetlerin fevkindedir.

Fabrikalar çiftçilere beher dekar için 6-10 lira avans vermektedirler. Avanslar umumiyetle taksitle (ekim, birinci, ikinci çapa zamanlarında) verilmektedir. Yekûnu 2.000.000 lirayı bulan avanslar, faizsiz olduğundan bu yoldan yuvarlak hesapla 200.000 liralık bir faiz zayiatı vardır.

Türk gümrük himayesi, 100 kilo beyaz şekerde 27,20 lira ve buna ilaveten, bana verilen malumata göre, yalnız hariçten giren şekerden alınmakta olan 100 kiloda 2,72 belediye vergisi ceman 29,92 liradan, yalnız yerli istihsalden alınan 100 kiloda 8 lira istihlak resmi tenzil edilmekte, beyaz şeker için 21,92 lira kalmaktadır. Ham şeker için de böyledir. Şeker istihsal edilmeyen memleketlerde sanayi ve pancar ziraatı olmadığından himayeye de lüzum yoktur. Buralarda gümrük resmi mali bir resimdir. Buna mukabil müstahsil memleketlerde hami ve mürebbi vazifesi görmektedir. Bu şartlar altında himaye gümrüğünün tezyidini lüzumsuz telakki etmekteyim.

Toprağa ne suretle mevad-ı gıdaiye verilmesi lazım geleceği meselesini halletmek müşküldür, çünkü;

a- Çiftçinin tarlalarını gübrelemeye kifayet edecek kadar hayvanı yoktur.

Levent Şahverdi Arşivi

b-Kimyevi gübre pahalıdır ve yalnız istimal edildiği takdirde gayri kafidir.

c-Yeşil gübreden de çok bir şey ümit edilmez. Azot toplayan nebatların (fasulye, nohut) da münavebeye ithali, mahsulden layıkıyla istifade edilmemesi dolayısıyla mümkün değildir.

Fabrikalar için mühim bir yük de, kömür sandık tahtası ve filtre bezlerinin bir kısmı müstesna olarak, şeker istihsaline yarayan bütün malzemenin hariçten getirilmesi mecburiyeti teşkil etmektedir.

Aldığım malûmata nazaran kok kömürünün tonu, cinsine ve fabrikaların coğrafi vaziyetine göre 26-32 liraya mal olmaktadır. Buna mukabil meselâ Avusturya sanayi, kok kömürü ihtiyacını takriben 14,60 Türk lirasına temin etmektedir.

Türk şeker fabrikaları için gayri müsait ahvalden biri de şimendifer nakliye ücretinin nispeten yüksek olmasıdır. Bu husus bilhassa hariçten gelen ve hududa kadar nakliye ücreti ile gümrük resmî üzerine binmiş olan malzemede bilhassa his olunmaktadır. Yüksek nakliye ücretleri kömür ve pancar gibi yerli mallar üzerinde daha ziyade müessirdir. Pancar diğer memleketlerde hemen hemen misli bulunmayan, uzaklıklardan getirilmektedir. Meselâ Bohemya'da umumiyet itibariyle 20, Avusturya'da 60 kilometreden pancar nakli istisnaî vaziyetlerden mahdut bulunduğu halde, Türkiye'de 200, 300 ve hatta 350 kilometreden pancar naklolunmaktadır.

Türk Şeker sanayinin en mühim müşküllerinden biri de şeker istihsalinden bakî kalan tâli mevadın, gayri müsait bir surette istimal edilmesidir. Kireç posası fabrikalar için bir yükten başka bir şey değildir.

Küspenin küçük bir kısmı çiftçiler tarafından alınmaktadır. Hâlbuki diğer memleketler çiftçilerinin şeker fabrikalarından aldıkları miktar hiç bir vakit kâfi gelmemektedir. Diğer yerlerde çiftçi ile fabrikalar arasındaki ihtilâflar ekseri çiftçinin fazla yaş veya kuru küspe almak ve kurutmak için az ücret vermek istemesinden ileri gelmektedir. Türkiye'de ise çiftçi umumiyetle küspeyi sıcak ve güneşli havalar müddetince almaktadır. Küspe bilahare güneşte kurutulmak

Levent Şahverdi Arşivi

suretiyle konserve edilmektedir. Bundan başka bir kısım çiftçilerde küspeyi hamızı olarak muhafaza etmektedirler. Fakat umumiyetle fabrikalar ancak yaz ve sonbaharın ilk aylarında çıkardıkları küspeyi satabilmektedirler. Müteakip kampanya zamanlarında küspe, fabrikaların üstünde kalmaktadır. Küspe gibi çok kıymetli bir yem maddesinin, yığınlar halinde çürümesi, kazanlarda veya kurutma tesislerinde yakılması millî iktisat noktasından acı bir israftır.

Küspenin hariçte yığılması, fena kokusu dolayısıyla muhit için bir rahatsızlıktır. Küspe yakılması ise fabrikalar için mahrukattan iktisattan ziyade bir mahzurdur, çünkü küspenin yakılabilmesi için evvelâ kurutulması lâzım geldiği gibi pek de yakılmağa salih bir madde olmadığından fabrikanın faaliyetine halel de getirebilir. Çiftçilere yaş ve kuru küspenin (bilhassa sonuncusu melasla karıştırıldığı takdirde) kıymeti anlatılabilirse, et ve süt istihsalinin fazlalaşacağı muhakkak addedilebilir.

Fakat köylünün ihtiyacına kâfi miktarda hayvan ve ete malik olması ve mahsulü için hakiki fiyat bulamaması yüzünden, bilhassa et ve samanın bol olduğu senelerde kendisini bunlarla iktifa etmesini tabii görmelidir.

Melas da, küspe gibi Türk şeker fabrikaları için bir derttir. Dört şeker fabrikasının Melas stokları 18.000 ton kadardır. Bu melası sarf etmek için Alpullu ve Uşak Fabrikaları birer ispirto fabrikası tesis etmişlerdir. Fakat ispirto da kâfi miktarda satılmadığından Uşak'ta takriben 20.000, Alpullu'da ise 27.700 hektolitre ispirto depo edilmiştir. Türkiye'de de diğer memleketlerde (Almanya, Fransa, İtalya, Macaristan, Çekoslovakya, Brezilya) olduğu gibi motor mevad-ı müştailesinin, benzine muayyen bir nispette alkol ilâvesi sureti ile tağşişi, aksi halde bir resim alınması esası kabul olunduğu takdirde, fazla melas sarfi imkânı temin olunmuş olur.

Ücretlerden maada fabrikalar (içtimaî ve sıhhî muavenet) için büyük masraflar yapmaktadırlar. Ev, hastane, eczane inşa ettirmekte, memur ve işçilerinin istirahat imkânlarını temin etmektedirler. Belki bu gibi masraflar lüzumsuz görülür. Fakat hiç de böyle değildir. Türkiye şeker fabrikalarının kurulduğu yerlerde, çalışan-

Levent Şahverdi Arşivi

ların vazifeye hevesli ve fabrikalara merbut bulunmalarını temin etmek lâzımdır. Bu sebeple, kanaatimizce, şimdiki halde senede 2-2.5 milyon liraya baliğ olan içtimaî muavenet masrafları lüzumsuz değildir; Ancak bunun icabında kredi ile temin edilmesi vasatî % 10 faiz ve % 5 amortisman hesabı ile senede 300.000 liralık bir yekûn tutmaktadır.

Fikrimizce masraf ve yevmiyelerden iktisat etmekten ziyade işe yaramayan adamları kullanmamağa dikkat etmelidir. İşçinin işe yaramayanları ve fazlası daima zararlıdır. Çünkü bunlara verilen para kısmen veya tamamen faydasız olduğu gibi buna benzer tufeyliler diğerlerini de işte taciz ederler.

Fabrikalar nokta-i nazarından şimendifer tarifelerinin tenzili şayanı arzu ise de şimendiferlerin mali vaziyeti buna müsait olmasa gerektir. Bu vesile ile şark demiryolları ile nakliye yapmakta olan Alpullu Fabrikasının, devlet demiryollarınca diğer fabrikalara nakliyede yapılan % 30 tenzilâttan istifade etmesinin müsavat nokta-i nazarından muvafık olduğunu zikretmek isterim.

İstihlâkin, verginin arttırılması ile şiddetli bir surette tazyik altında bulundurulmasına teşebbüs edilmemesini ve bilakis şeker istihlâkinin, devlet kontrolü altında muvafık surette teşkilâtlandırılması sureti ile istihlâkin kapatılmasında mümkün olduğu kadar nakliye ücretlerinden tasarruf temin edilmesini ve dâhilî istihsalin gümrük ve nakliye vaziyeti dolayısı ile elde ettiği himayeden her bir istihlâk mahallinde tamamen istifadenin mümkün kılınmasını şayanı tavsiye bulmaktayım.

Fakat memlekette şeker sanayi tesis ile suret ile ecnebi memleketlerden şeker ithalinden kurtulmak ve memleket dâhilinde pancar ekiminin temin edeceği faydalar elde edilmek arzu ediliyorsa, o halde bu muvaffakıyetin ancak şekerin fiyatlanması pahasına mümkün olabileceğini kabul etmek icap eder. Memleket istihsalinin himayesi için yapılan her şeyin, halkın kesesinden ödeneceğinde tereddüt caiz değildir.

Gümrükten kaybolan varidatı yalnız şekerden alınan vergi ile karşılaştırmak doğru olmasa gerektir. Çünkü şeker sanayinin mev-

Levent Şahverdi Arşivi

cudiyeti dolayısı ile istihlâk resimler ile beraber diğer yüksek meblağlar da devlet hazinesine girmektedir.

Şeker fabrikalarınca meydana getirilen nakliye hareketleri (pancar, kömür, malzeme ve nakliyeler), kömür sarfiyatı (Zonguldak kömürü ve linyit) ve hariçten ithal olunan işletme malzemesinin gümrük bedelleri ya tamamen veya kısmen devlet hazinesine girmekte ve millî iktisat noktasından temin edilen istifadeler (ziraat ve hayvan kültürünün yükselmesi, kerestenin sandık olarak kıymetlendirilmesi vb.) dahi devlet hazinesinin aktif varidatı meyanında bulunmaktadır. Şayanı kayıttır ki buhran dolayısı ile umumiyetle köylüden alınan vergiler bakayası yüksektir. Buna mukabil pancar çiftçilerinin bakayası ya pek az veya hiç yok gibidir. Bundan başka pancar çiftçisinin borçlarından kurtulması, hükümeti bunlara kredi temininden ve buğday yerine pancar ekildiğine nazaran, buğday için himaye masrafından variste kılmaktadır.

Devletin ve millî bankaların şeker sanayinden elde ettikleri kârlarla yeni sanayi şubelerinin himayesi gibi iktisadî ehemmiyeti olan vazifelerin icrası için lâzım gelen vesait toplanmış oluyor. Şeker sanayi olmasa idi bunlar için icap eden sermayeyi başka yerlerden tedarik etmek icap edecekti. Bundan başka pancar ziraatı dolayısı ile köylü refahının artması, nüfusun çoğalması üzerinde müsait tesirler yapabileceğine işaret etmek mümkündür. Nihayet bir harp vukuunda şekerin el altında bulunması da mühim bir mesele olduğunu nazarı dikkate almak lâzımdır.

Türk şeker fabrikalarının pancar şekeri istihsal eden eski memleketler için aynı derecede varit olmayan ne gibi hususlar için masraf etmek mecburiyetinde bulunduklarını bir kere daha kısaca tekrar ediyorum: Tohum temini, yüksek pancar fiyatı, fabrikalarca bütün pancar nakliyesinin tediyesi, fevkalâde geniş pancar nakliye sahaları, pancar çiftçisinin tenvir ve takviyesi için teşkilât (haşerat ile mücadele, makine ve alât temini dahil), işletme malzemesinin hariçten temini, yüksek nakliye masrafları, büyük yedek ambarların yokluğu, melas ve küspeden muvafık bir tarzda istifade edilememesi, avanslar dolayısı ile faiz zayiatı. Muvaffakiyetli bir pancar ziraatı temini için yukarıda ki masraflardan vazgeçmek imkânı yoktur.

Levent Şahverdi Arşivi

Yaptığım tetkiklerden şeker fiyatının Türkiye'de lüzumundan fazla sunî yükseltildiğini hissetmedim ve bunu da 2 ve 8 numaralı suallere verdiğim cevaplarda izah etmiştim. Şüphesiz ki ecnebî şeker ithal olunduğu ve hükümetçe de bu günkü vergiden fazla (kiloda 8 kuruş) resim alınmadığı takdirde hayli ucuz şeker tedariki mümkündür. Ancak bu takdirde şeker sanayinin teessüsünden beklenilen gayelerden -ziraatın yükseltilmesi ile çiftçinin terfihinden itibaren ithal edilecek şekere mukabil verilmesi icap eden dövizin tasarrufuna kadar- sarfı nazar etmek icap eder. Binaenaleyh, şekerin dâhilde mi istihsali, yoksa ucuz yemek için hariçten mi tedariki cihetlerinin, memleketin menfaatine hangisi uygun ise, tayini salâhiyettar makamlara ait bir keyfiyettir[55].

Dr. Gustav Mikusch'in raporunun yayınlanması beraberinde yorum ve eleştirileri de gündeme getirmiştir[56]. Sait Tahsin tarafından kaleme alınan ve *"Memlekete yabancı, ısmarlanmış bir mütehassısın dilekleri"*, olarak ifade edilen Rapor hakkında, şu bilgiler verilmektedir;

"Mütehassıs, Türkiye'de şekerin maliyeti fiyatlarını hesaplamıyor. Fakat Türkiye'de bunun diğer memleketlerden yüksek olacağını söylüyor. Buna sebep olarak da pancar tohumunun köylüye parasız verildiğini, (çok garip bir surette) pancarın yüksek fiyata alındığını, fazla nakliye ücreti ödendiğini ve köylüye ziraatta yardım etmek üzere teşkilat yapıldığını, dışarıdan getirilen işletme maddelerinin fiyatını ve melas, küspelerden istifade edilmediğini ileri sürüyor. Asıl Fabrika masrafları, idarede kullanılan lüzumsuz kuvvetlerden ve bu hususta ki israflardan çıkıyor. İçtimai muavenet için yılda sarf edilmekte olan 2,5 milyon liranın, maliyet fiyatlarındaki hissesi normal görülemez. Asıl buralarda yapılacak tasarruflarla maliyet fiyatlarını düşürmek mümkündür.

Mütehassıs, özetle Türkiye'de şeker sanayi himaye ediliyor, fakat bu himaye şeker sanayinden geçerek çiftçiye gidiyor. Şeker fabrikaları değil, çiftçi kazanıyor. Bu sebepten şeker pancarı fiyatları indirilmelidir veya pancara vergi konulmalıdır, diyor"[57].

55 **Şeker Sanayimiz Hakkında Beynelmilel…**, s.3-4, 37-52.

56 *"Şeker Sanayimizin Maruz Kaldığı Müşküller"*, **Cumhuriyet**, 30 Mayıs 1934.

57 Sait Tahsin, **a.g.m.,** s.331-333.

Levent Şahverdi Arşivi

Şevket Süreyya (Aydemir) tarafından kaleme alınan bir yazıda, Dr. Gustav Mikusch'un hazırlamış olduğu rapor yetersiz bulunarak, rapor hakkında şunlar ifade edilmiştir;

> *"Mütehassıs doktor raporunda, yalnız menfi unsurları nazarı itibara almıştır. Mesela şeker maliyet fiyatımızın yüksek olduğunu ve bunun tabii bulunduğunu izaha çalışmayı lüzumlu bulmuş, fakat bu maliyet fiyatını yükselten ve haddizatında indirilmesi kabil olan unsurlar arasında ölçüsüz faiz yüksekliği, yükselen temettü, yüksek amorti nispetlerini ve satın alınan zirai alet veya bazı malzeme fiyatlarının haddizatında fazlalığını hesaba katmamıştır. Halbuki buna rağmen mütehassıs Dr. Gustav Mikusch raporunun bu bahsinde huzuru kalp ile; 'Kısaca söyleyebilirim ki, yerinde bir tasarrufla maliyet masraflarını tenzil için bir çare göremiyorum. Mamafih her halde, istihsali tezyit sureti ile maliyetin tenziline çalışılmasından da suret-i katiyede içtinap etmek lazımdır", diyebilmiştir*[58].

Şeker pancarı ile daha fazla Türk köylüsünü tanıştırmak, şeker tüketimini artırarak şeker sanayinin gelişmesini hızlandırmak isteyen ve tüketimin artması için mutlaka şeker fiyatlarının inmesi gerektiğini düşünen Hükümet, Dr. Gustav Mikusch'in raporu ile yetinmeyerek, 18 Aralık 1934 tarihinde *"Şeker Rasyonalizasyon Komitesi"*ni kurmuştur. Komitede, Trabzon Milletvekili Hasan Saka, Sanayi ve Tetkik Heyeti Başkanı İlhami Nafiz Pamir, Edirne Milletvekili Şakir Kesebir, Türkiye İş Bankası Genel Müdür Vekili Muammer Eriş, Ziraat Bankası Genel Müdürü Kemal Zaim, Sümerbank Genel Müdürü Nurullah Esat Sümer ve Türkofis Müşavirlerinden M.Rauf Beyler yer almıştır[59].

Şeker Rasyonalizasyon Komitesi tarafından hazırlanan 17 Ocak 1935 tarihli raporda;

a- Mevcut şeker şirketlerini tasfiye etmek ve yeni bir şirket kurmak suretiyle şeker fabrikalarının birleştirilmesi,

---

58 Şevket Süreyya, *"Şeker Mütehassısın Raporu Ne İçin Eksiktir?"*, **Kadro Dergisi**, Sayı:30, İstanbul Haziran 1934, s.47.

59 Veldet, **a.g.e.**, s.557.

Levent Şahverdi Arşivi

b- Memleketin her tarafında aynı şeker fiyatının tatbiki,

c- Şeker üretiminin rasyonelleştirilmesi ve bilhassa şeker fiyatının 10-15 kuruş indirilmesi ve memlekette ucuz şeker yedirilerek tüketimin karşılanması tavsiye edilmiştir.

Şeker fiyatlarının indirilmesi için de, şeker ve şeker imalinde kullanılan kömür ve pancarın devlete ait nakil vasıtaları ile yarı fiyatına taşınması, kristal şeker ile küp şeker arasındaki fiyat farkının 3 kuruştan, 5 kuruşa çıkartılması önerilmiştir. Ayrıca devletin, yerli şeker sanayinin korunması için şeker ithaline izin vermemesi gerektiği, doğal afetler nedeniyle yeterli şekerin üretilmediği durumlarda yapılacak şeker ithalatının, kurulacak şeker şirketi kanalıyla yapılması gerektiği belirtilmiştir[60].

Rapor doğrultusunda harekete geçen Hükümet, şeker fiyatlarının ucuzlatılması ve şeker fabrikalarının bir merkezden yönetilmesi için, *"İnönü Projesi"* adı verilen bir projeyi devreye sokmuştur. İlk iş olarak şeker fiyatlarının düşürülmesi için bir kanun teklifi hazırlanmıştır. Hazırlanan kanun teklifi 4 Haziran 1935 tarihinde Meclis'e sunulmuş, 12 Haziran 1935 tarihinde gündeme alınmıştır. Hazırlanan tasarıda, bir kilo toz şekerin fabrika çıkışı 25 kuruşa, kesme şekerin kilosu da 28 kuruşa indirilmiştir. Bu durumda toz şekerde 11 kuruş, kesme şekerde 11,5 kuruş indirim yapılmıştır. Şeker fiyatlarının aşağı çekilmesi ile birlikte artması beklenen talep ile şeker üretimini dengelemek isteyen Hükümet, içeride üretilecek şeker ile ithal edilecek şeker miktarını belirleme hakkını elde etmiştir. Yapılan düzenleme ile ülke içinde üretilecek şekerden alınacak istihlak vergisinin, üretim arttıkça yükselmesine, üretim azaldıkça da indirilmesine karar verilmiştir. Ülke içinde üretilen şekerden, ithal edilen şekere göre daha az istihlak vergisi alınarak, yerli şeker sanayi korunmaya çalışılmıştır[61].

İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, 17 Haziran 1935 Tarih ve 2785 Sayılı Kanunun gerekçesini şu sözlerle açıklamıştır;

60 Veldet, **a.g.e.**, 565.

61 Türkoğlu, **a.g.e.**, s.115.

Levent Şahverdi Arşivi

"Şeker fiyatında yapılan tenzilat son senelerde bütün dünyada görülmemiş bir hadise-i iktisadiyedir. Hükümeti bu fedakârlığa sevk eden zaruret bilhassa halkımızın şeker yemesini temindir. Şeker, belli başlı gıdadır. Mesele Heyet-i Vekilede düşünüldü, karar verdik. Kanun çıktığı gün valiler ve belediyeler ihtikâra (karaborsaya) mani olacaklardır. Bu hususta verilecek emirler kati tatbik olunacaktır"[62].

Mecliste, şeker fiyatının indirilmesi ile ilgili kanun görüşülürken söz alan Hüsnü Kitapçı, şeker fiyatı indirilirken devletin şekerden aldığı vergiden sekiz kuruş fedakarlık yaptığını, şeker fabrikalarının yaptığı fedakarlığın bir kuruş civarında olduğunu, şeker fiyatları indirildiği için köylüden kilosu 40-50 paradan alınan şeker pancarının bundan sonra 30 paraya alınacağını belirtmiş ve bu durumda en fazla fedakarlığı köylülerin yapacağını belirterek, köylülerin borçlarını ödemekte zorlanacaklarını ifade etmiştir[63].

17 Haziran 1935 Tarih ve 2785 Sayılı Yasa ile ülke içinde üretilecek ve ihtiyaç halinde ithal edilecek şeker miktarını belirleme yetkisi hükümete bırakılmış, her sene üretilen şekerin 55.000 tonuna kadar olan kısmından kristal şekerin kilosundan 4 kuruş ve küp şekerin kilosundan 10 kuruş üretim vergisi alınması, ülke içinde yapılan üretim yeterli gelmediği takdirde ithal edilecek şekerden kilo başına 15 kuruş gümrük vergisi alınması kararlaştırılmıştır[64].

Şeker fabrikalarının tek bir merkezden yönetilmesi için, 6 Temmuz 1935 tarihinde İş Bankası, Ziraat Bankası ve Sümer Bankın eşit hisseleriyle, 99 yıl müddet ve 22 milyon TL sermaye ile Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. kurularak, dört şeker fabrikası birleştirilmiştir[65]. Şirket, Sanayi

62 **Cumhuriyet**, 13 Haziran 1935.

63 **Cumhuriyet**, 13 Haziran 1935.

64 Erol Zeytinoğlu, **Türkiye'de Şeker Endüstrisi (Pancar Yönünden Ziraatı ve Ekonomisi)**, İstanbul 1964, s.48.

65 **BCA**., 30.18.1.2/56.53.6; Fahrettin Mutluay, **Türkiye Şeker Sanayii**, Ankara 1964, s.11.

Levent Şahverdi Arşivi

Bakanlığına bağlı olarak kurulmuş olup, bir genel müdür, iki muavin ile Sanayi ve Maliye Bakanlıkları ve İş Bankası temsilcisinden oluşan 6 kişilik bir yönetim kurulu tarafından idare edilmiştir.

Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş.'nin ana sözleşmesine göre amaçları şunlardır; yurdun çeşitli bölgelerinde şeker fabrikaları kurmak, şeker sanayini doğrudan doğruya veya dolaylı olarak ilgilendiren sanayi vücuda getirmek, ispirto gibi yan ürünleri üretmek, şeker sanayinin kullandığı pancar ve benzeri maddeleri yetiştirmek amacıyla, doğrudan doğruya tarımla uğraşmak veya bu çeşit tarımla uğraşanlara teknik yardımda bulunmak, kredi açmak, kimyasal gübre, tarım araçları, tohumluk sağlamak suretiyle yardımda bulunmak, şeker sanayini ilgilendiren her çeşit tarım ve sanayiye katılmak, bunların geliştirilmesi için gereken kuruluşlara katılmak ve yayında bulunmak, bu amaçların gerçekleşmesini sağlamak üzere doğrudan doğruya ilgili her çeşit malî, ticarî, sınaî teşebbüslere girişmek, bunlarla uğraşan kuruluşlara katılmak, yenilerini kurmak, üretilen maddeleri yurt içinde ve dışında toptan veya perakende satmak[66].

Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş.'nin kurulması ile, şeker fabrikalarının ideal bir idare altında rasyonel bir şekilde işletilmesi sağlanmış, *"Pek ince bir endüstri şubesi olan şeker sanayimizin herhangi bir bankaya bağlanmayarak, böylece nispeten müstakil bir şekilde idaresi, bu sanayi branşının ilerlemesine ve gelişmesine imkan vermiştir"*[67].

Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren şeker sanayine verilen önem sayesinde şeker üretiminde büyük bir artış yaşanmıştır.

Şeker üretiminde ve tüketiminde artış, devletin vergi gelirlerini de artırmış, alınan istihlak vergisi 1935 yılında 5.124.698 liraya,[68] 1944 yılında da 71.937.737 liraya çıkmıştır[69].

---

66 **Cumhuriyetin 50.Yılında Şeker Sanayimiz**, Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. Yayını, Ankara 1973, s.44.

67 Ziya Tataç, "Şeker Fabrikalarımız ve Faaliyetleri", **Köye Doğru Dergisi**, Yıl:3, Sayı:72, 1943, s.10.

68 **BCA.**, 30.10./181.248.11.

69 Tekeli, **a.g.e.**, s.56.

Levent Şahverdi Arşivi

1939 yılına gelindiğinde, Türkiye yıllık 94.000 ton şeker üretimi ile ihtiyacı olan şekerin %90'nı kendi imkânları ile karşılayabilen bir ülke durumuna gelmiş, kişi başına düşen şeker miktarı 5,65 kilograma çıkmıştır[70]. Bu sayede Türkiye, II. Dünya Savaşı boyunca şeker temini konusunda herhangi bir sıkıntı yaşamamıştır.

70 Suvla, **a.g.e.**, s.17.

Levent Şahverdi Arşivi

Yıl	Pancar Eken Çiftçi Adedi	Pancar Ekimi Yapılan Saha	İşlenen Pancar (Ton)	Elde Edilen Şeker (Ton)	Dönüm Başına Pancar Verimi (kg)	Kişi Başına Düşen Şeker Tüketimi (kg)
1926	---	5.420	4.710	573	872	4,750
1927	6.664	39.900	34.931	5.162	875	4,595
1928	7.179	49.190	27.490	4.280	558	4,869
1929	12.444	46.420	53.518	7.944	1.152	4,956
1930	12.709	89.200	88.183	13.074	988	4,855
1931	16.980	133.450	158.509	22.649	1.187	4,448
1932	22.753	148.580	178.280	27.307	1.199	3,719
1933	36.806	249.650	499.275	65.086	1.999	3,331
1934	64.740	324.700	384.717	58.663	1.184	3,315
1935	56.425	211.476	334.045	53.827	1.579	3,809
1936	49.953	226.057	409.892	65.886	1.813	4,379
1937	55.545	267.458	324.185	51.575	1.211	5,369
1938	49.185	210.223	274.598	42.526	1.306	5,683
1939	72.088	350.977	628.161	94.508	1.789	5,749
1940	88.914	394.037	550.422	88.669	1.396	5,572
1941	87.008	412.777	556.190	87.023	1.362	6,015
1942	71.781	294.806	376.386	57.309	1.276	3,402
1943	91.271	459.763	604.832	96.418	1.316	2,326
1944	99.962	390.968	561.931	89.802	1.438	4,021
1945	98.316	521.039	552.413	89.803	1.060	4,548
1946	85.695	400.613	614.869	96.587	1.535	4,570
1947	93.939	410.897	589.423	96.635	1.434	7,690
1948	101.428	478.036	707.999	118.102	1.481	6,489
1949	102.338	512.086	817.679	134.850	1.597	6,095
1950	97.400	509.527	855.066	137.430	1.678	6,124

Kaynak: Thomas Geerdes, ***Ana Besin Maddelerinden Şeker ve Tarihi,*** Çeviren: Cihad Gökdağ, Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. Yayını, Ankara 1966, s.139.

Levent Şahverdi Arşivi

Sonuç

Osmanlı Devleti döneminde tamamı ithal edilen, pahalı ve lüks bir tüketim maddesi olan şeker, Cumhuriyet döneminde izlenen politikalar sayesinde büyük oranda ülke içinde üretilen ve yaygın bir şekilde tüketilen bir gıda maddesi haline gelmiştir.

Lozan Antlaşması'nda yer alan hükümler nedeniyle ülke içindeki şeker sanayini korumaya yönelik gümrük tarifeleri uygulayamayan Cumhuriyet idaresi, çıkardığı teşvik yasaları ile şeker sanayinde özel teşebbüsün yatırım yapmasını sağlamaya çalışmıştır. Nitekim bu adımlar, Uşak ve Alpullu Şeker Fabrikalarının kurulması ile sonuçlanmıştır.

Türkiye bir yandan şeker fabrikalarının kurulmasını teşvik ederken diğer yandan şeker üretiminde, tercihini şeker pancarından yana kullanmıştır. Türkiye'nin maliyeti daha ucuz olan şeker kamışı yerine şeker pancarına yönelmesi ve şeker pancarı ekimini yaygınlaştırması sosyal devlet anlayışının bir ürünü olup devlet, şeker pancarı tarımı sayesinde toplumun daha geniş bir kesiminin üretim faaliyetlerine katılmasını amaçlamıştır. Tarımda makineleşme ile gübre ve kimyevi ilaç kullanımının yaygınlaşması, daha fazla kişinin istihdam edilmesi, elde edilen küspe ile hayvan yetiştiriciliğinin teşviki, nakliye, taş ve kireç ocağı işletmeciliği gibi ekonomik faaliyetlere sağladığı ivme sayesinde şeker endüstrisi, tarıma dayalı endüstriyel kalkınmanın lokomotifi olmuştur.

Gelişen şeker sanayini korumak, şeker fiyatlarında istikrarı sağlamak ve devletin kontrolünü tesis etmek için Şeker İnhisar İdaresi kurulmuştur. Ancak gerek dünya piyasalarında şeker fiyatlarında yaşanan dalgalanma gerekse de şeker imalatındaki maliyetin yüksek olması ve alınan vergiler, şeker fiyatının hızla artmasına neden olmuştur. Şeker fiyatındaki artışı önlemek, halkın daha çok ve daha ucuza şeker tüketmesini sağlamak ve şeker üretimini artırmak için, dışarıdan bir uzman getirtilerek şeker sanayinin sorunları ve çözüm önerileri tespit edilmeye çalışılmıştır. Hazırlanan raporlar doğrultusunda harekete geçen Hükümet, şeker üretimini sadece özel sektöre bırakılamayacak kadar önemli bir stratejik ürün olarak görmüş ve 1930'lu yıllardan itibaren şeker fabrikaları ve şeker ithalatı üzerinde, etkin

Levent Şahverdi Arşivi

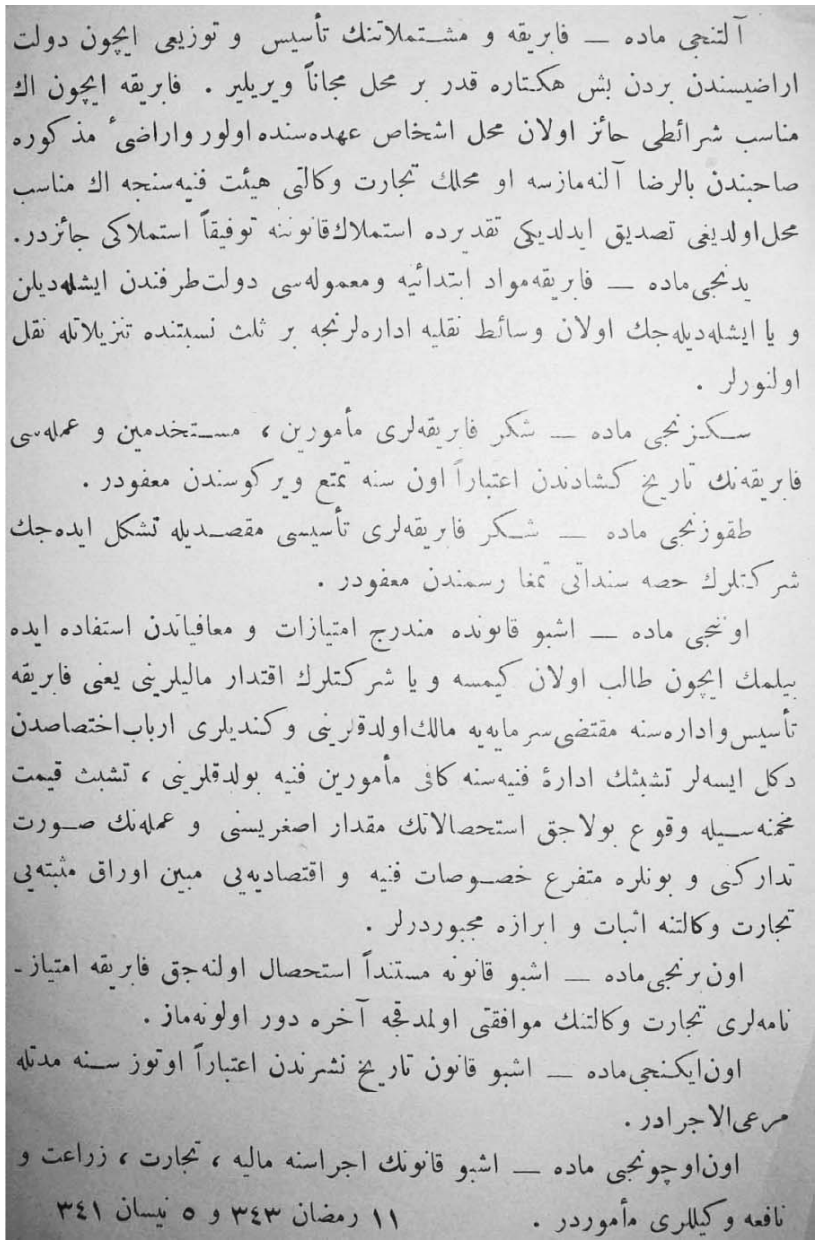
bir devlet kontrolü sağlamıştır. Bir yandan şeker fabrikaları devletleştirilerek, fabrikaların tek bir şirketin idaresi altında toplaması sağlanmış, diğer yandan da şeker sanayine devletin sermaye aktarmasının önü açılmıştır.

Atılan adımlar ve yerinde yapılan müdahaleler sayesinde şeker sanayinin istikrarlı bir şekilde gelişmesi sağlanmıştır. Türkiye, II.Dünya Savaşı sırasında ihtiyacı olan şekerin büyük bir kısmını kendi imkanları ile sağlayabilen birkaç ülkeden biri haline gelmiştir. Şeker sanayi, Cumhuriyet döneminde başlayan sanayi hamleleri içerinde övünülecek bir atılım haline gelmiş, milli iktisat ve sosyal devlet anlayışının en güzel örneklerinden biri olmuştur.

Levent Şahverdi Arşivi

Ekler

EK I: Şeker Fabrikalarına Bahş Olunan İmtiyaz ve Muafiyet Hakkında Kanun

آلتنجی ماده — فابریقه و مشتملاتنك تأسیس و توزیعی ایچون دولت اراضیسندن بردن بش هکتاره قدر بر محل مجاناً ویریلیر . فابریقه ایچون اك مناسب شرائطی حائز اولان محل اشخاص عهده‌سنده اولور واراضیٔ مذکوره صاحبندن بالرضا آلنه‌مازسه او محالك تجارت وکالتی هیئت فنیه‌سنجه اك مناسب محل‌اولدیغی تصدیق ایدلدیکی تقدیرده استملاك‌قانونیله توفیقاً استملاکی جائزدر.

یدنجی‌ماده — فابریقه‌مواد ابتدائیه ومعموله‌سی دولت‌طرفندن ایشله‌دیلن و یا ایشله‌دیله‌جك اولان وسائط نقلیه اداره‌لرنجه بر ثلث نسبتنده تنزیلاتله نقل اولنورلر .

سکزنجی ماده — شکر فابریقه‌لری مأمورین ، مستخدمین و عمله‌سی فابریقه‌نك تاریخ کشادندن اعتباراً اون سنه تمتع ویرکوسندن معفودر .

طقوزنجی ماده — شکر فابریقه‌لری تأسیسی مقصدیله تشکل ایده‌جك شرکتلرك حصه سنداتی تمغا رسمندن معفودر .

اونجی ماده — اشبو قانونده مندرج امتیازات و معافیاتدن استفاده ایده بیلمك ایچون طالب اولان کیمسه و یا شرکتلرك اقتدار مالیلرینی یعنی فابریقه تأسیس‌واداره‌سنه مقتضی‌سرمایه‌یه مالك‌اولدقلرینی وکندیلری ارباب‌اختصاصدن دکل ایسه‌لر تشبثك ادارهٔ فنیه‌سنه کافی مأمورین فنیه بولدقلرینی ، تشبث قیمت مخمنه‌سیله وقوع بولاجق استحصالاتك مقدار اصغریسنی و عمله‌نك صورت تدارکی و بونلره متفرع خصوصات فنیه و اقتصادیه‌یی مبین اوراق مثبته‌یی تجارت وکالتنه اثبات و ابرازه مجبوردرلر .

اون برنجی‌ماده — اشبو قانونه مستنداً استحصال اولنه‌جق فابریقه امتیاز-نامه‌لری تجارت وکالتنك موافقتی اولمدقجه آخره دور اولونه‌ماز .

اون‌ایکنجی‌ماده — اشبو قانون تاریخ نشرندن اعتباراً اوتوز سنه مدتله مرعی‌الاجرادر .

اون‌اوچونجی ماده — اشبو قانونك اجراسنه مالیه ، تجارت ، زراعت و نافعه وکیللری مأموردر . ۱۱ رمضان ۳۴۳ و ۵ نیسان ۳۴۱

Levent Şahverdi Arşivi

Şeker Fabrikalarına Bahş Olunan İmtiyaz ve Muafiyet Hakkında Kanun

Kanun Numarası:601

Birinci Madde: Türkiye'de tesis olunacak şeker fabrikalarına hükümet ber veche-zir imtiyazat ve muafiyeti tamamen veya kısmen bahş etmeğe salâhiyettardır: Yekdiğerine mücavir beş vilayetin hudud-u mülkiyesini tecavüz etmemek ve fabrikanın mıntıka ihtiyacına kifayet etmesi icab eden cesametine göre istiamel edeceği şeker pancarı vesair hammaddelerin aleldevam yetişmesine Salih-i kâfi miktarda araziyi havi olmak üzere Ticaret Vekâletinin tayin edeceği mıntıkalar dâhilinde yirmi beş sene müddetle şeker fabrikaları tesis ve işletmesi hakkında imtiyaz verilir.

İkinci Madde: Şeker fabrikaları imtiyazın devam ettiği müddetçe teşvik-i sanayi kanununda münderiç müseadat ve muafiyetten müstefid olurlar. Mezkûr kanunun yirmi üçüncü maddesi ahkâmı imtiyazlı şeker fabrikalarına şamil değildir.

Üçüncü Madde: Dâhilde istihsal edilen şekerler sekiz sene müddetle istihlak resminden muaftır.

Dördüncü Madde: Bir mıntıkada şeker fabrikası tesis ederek faaliyetine başladığı tarihten itibaren fabrika vüzerası tarafından vuku bulacak pancar zeraiyat ve istihsalatı şeker fabrikasında sarf edilmesi şartıyla on sene müddetle mahsulât-ı araziye vergisinden müstesnadır.

Beşinci Madde: Fabrika ve tasfiyehanelerin ihtiyacat-ı hakikiyesi için kavanin-i mevzua ahkâmına tevfiken ihraç olunacak maden kömürü, linyit ve kireç imali için işletilecek taş ocakları müddet-i imtiyaziyenin devamınca rüsumdan muaftır.

Levent Şahverdi Arşivi

آلتنجی ماده ــ فابریقه و مشتملاتنك تأسیس و توزیعی ایچون دولت اراضیسندن بردن بش هکتاره قدر بر محل مجاناً ویریلیر . فابریقه ایچون اك مناسب شرائطی حائز اولان محل اشخاص عهده‌سنده اولور واراضیٔ مذکوره صاحبندن بالرضا آلنه‌مازسه او محلك تجارت وکالتی هیئت فنیه‌سنجه اك مناسب محل اولدیغی تصدیق ایدلدیکی تقدیرده استملاك قانونه توفیقاً استملاکی جائزدر.

یدنجی ماده ــ فابریقه‌مواد ابتدائیه ومعموله‌سی دولت‌طرفندن ایشله‌دیلن و یا ایشله‌دیله‌جك اولان وسائط نقلیه اداره‌لرنجه بر ثلث نسبتنده تنزیلاتله نقل اولنورلر .

سکزنجی ماده ــ شکر فابریقه‌لری مأمورین ، مستخدمین و عمله‌سی فابریقه‌نك تاریخ کشادندن اعتباراً اون سنه تمتع ویرکوسندن معفودر .

طقوزنجی ماده ــ شکر فابریقه‌لری تأسیسی مقصدیله تشکل ایده‌جك شرکتلرك حصه سنداتی تمغا رسمندن معفودر .

اونجی ماده ــ اشبو قانونده مندرج امتیازات و معافیاتدن استفاده ایده بیلمك ایچون طالب اولان کیمسه و یا شرکتلرك اقتدار مالیلرینی یعنی فابریقه تأسیس واداره‌سنه مقتضی سرمایه‌یه مالك اولدقلرینی وکندیلری ارباب اختصاصدن دکل ایسه‌لر تشبثك ادارهٔ فنیه‌سنه کافی مأمورین فنیه بولدقلرینی ، تشبث قیمت مخمنه‌سیله وقوع بولاجق استحصالاتك مقدار اصغریسنی و عمله‌نك صورت تدارکی و بونلره متفرع خصوصات فنیه و اقتصادیه‌یی مبین اوراق مثبته‌یی تجارت وکالتنه اثبات و ابرازه مجبوردرلر .

اون برنجی ماده ــ اشبو قانونه مستنداً استحصال اولنه‌جق فابریقه امتیاز-نامه‌لری تجارت وکالتنك موافقتی اولمدقجه آخره دور اولونه‌ماز .

اون ایکنجی ماده ــ اشبو قانون تاریخ نشرندن اعتباراً اوتوز سنه مدتله مرعی الاجرادر .

اون اوچونجی ماده ــ اشبو قانونك اجراسنه مالیه ، تجارت ، زراعت و نافعه وکیللری مأموردر .

۱۱ رمضان ۳۴۳ و ۵ نیسان ۳۴۱

Levent Şahverdi Arşivi

Altıncı Madde: Fabrika ve müştemilatının tesis ve tevzii için devlet arazisinden birden beş hektara kadar bir mahal meccanen verilir. Fabrika için en münasip şeraiti haiz olan mahal eşhas uhdesinde olur ve arazi-i mezkure sahibinden bilrıza alınamazsa o mahalin Ticaret Vekaleti heyet-i fenniyesince en münasip mahal olduğu tasdik edildiği taktirde istimlak kanuna tevfikan istimlaki caizdir.

Yedinci Madde: Fabrika mevad-ı iptidaiye ve mamulesi devlet tarafından işletilen veya işletilecek olan vesait-i nakliye idarelerince bire selis nispetinde tenzilatla nakil olunurlar.

Sekizince Madde: Şeker fabrikaları memurin, müstahdemin ve amelesi farikanın tarih-i küşadından itibaren on sene temdih vergisinden muaftır.

Dokuzuncu Madde: Şeker fabrikaları tesis maksadıyla teşkil edecek şirketlerin hisse senedatı damga resminden muaftır.

Onuncu Madde: İşbu kanunda münderiç imtiyazat ve muafiyetten istifade edebilmek için talib olan kimse veya şirketlerin iktidar-ı maliyelerini yani fabrika tesis ve idaresine muktezi sermayeye malik olduklarını ve kendileri erbab-ı ihtisastan değil iseler teşebbüsün idare-i fenniyesine kâfi memurin-i fenniye bulduklarını, teşebbüs kıymet-i mühimmesiyle vuku bulacak istihsalatın miktar-ı asgarisini ve amelenin suret-i tedariki ve bunlara müteferrih hususat-ı fenniye ve iktisadiyeyi mübeyyin evrak-ı mazbatayı Ticaret Vekâletine ispat ve ibraza mecburdurlar.

On Birinci Madde: İş bu kanuna müsteniden istihsal olunacak fabrika imtiyaznameleri Ticaret Vekâletinin muvaffakiyeti olmadıkça ahire devrolunamaz.

On İkinci Madde: İşbu kanun tarih-i neşrinden itibaren otuz sene müddetle mer'i-i icradır.

On Üçüncü Madde: İşbu kanunun icrasına Maliye, Ticaret, Ziraat ve Nafıa Vekilleri memurdur.

11 Ramazan 1343 ve 5 Nisan 1341 (1925)

(Şeker Fabrikalarına Bahş Olunan İmtiyaz ve Muafiyet Hakkında Kanun, 1341(1925)

Levent Şahverdi Arşivi

EK II: 30 Ekim 1926 Tarihi İtibariyle Şeker İnhisar İdaresi Kadrosu

	Adet	Maaşları (Lira)
İdare Kadroları		
Meclis-i İdare Reisi	1	300
Meclis-i İdare Azası	2	200
Meclis Kalemi		
Baş Katip	1	150
Katip	1	100
Müdüriyet		
Müdür	1	400
Kontrol Şefi	1	300
Kontrol Kalemi Mümeyyizi	1	30
Kontrol Kalemi Katibi	1	100
Kontrol Kalemi İhzar Katibi	1	90
Müfettiş	2	150
Müşavir (?)	1	300
Kimyager	1	250
Başveznedar	1	120
Veznedar	2	100
Tahsildar	1	70
Katib-i Umumi	1	250
Katib-i Umumi Kalemi Mümeyyizi	1	130
Katib-i Umumi Kalemi Kâtibi	3	100
Katib-i Umumi Kalemi Rafigratoğraf	2	80
Evrak-ı Umumiye Memurları	1	100
Evrak Kâtibi	2	80
Dosya Memuru	1	100
Dosya Kâtibi	2	80
İstihbarat ve Müracaat Kalemi Kâtibi	1	100

Levent Şahverdi Arşivi

Postacı	1	50
Hukuk Umuru Şefi	1	250
Mümeyyiz ve Takip ve İade Memurları	1	150
Kâtip	2	100
Avukat	1	130
Memurin Umuru Şefi	1	150
Memurin Mümeyyizi	1	120
Memurin Kâtip	2	70
Muhasebe Umuru Şefi	1	200
Muhasebe Kalemi Mümeyyizi	1	130
Muhasebe Kalemi Kâtibi	5-7	100
Envanter Kâtibi	1	90
Bütçe Kâtibi	2-3	80
Alpullu ve Uşak Fabrikaları Tahakkuk Memuru	2	100
Maliye ve Ayniyat Kalemi Mümeyyizi	1	120
Maliye ve Ayniyat Kalemi Kâtibi	5	100
Emtia Umuru Şefi	1	250
Harici Siparişat ve Mubayaat Kalemi Mümeyyizi	1	130
Harici Siparişat ve Mubayaat Kalemi Kâtibi	3-5	100
Takib-i Mevaridat Memuru	3-4	90
Nümune Ahz ve Depo Teftiş Memuru	2	110
Dahili Siparişat ve Muayenet Kalemi Mümeyyizi	1	120
Dahili Siparişat ve Muayenet Kalemi Katibi	5-9	100
Fatura Kalemi Mümeyyizi	1	120
Fatura Kalemi Katibi	2	80
Daire-i Levazıme Memuru	1	100
Müstahdemin		
Telefon Memuru	1	80
Şoför	1	100

(BCA., 30.11.1./30.6.17.)

Levent Şahverdi Arşivi

Kaynaklar

a. Arşiv Belgeleri

BCA., 30.10./181.248.11.

BCA., 30.10/181.248.7.

BCA., 30.11.1/22.6.7.

BCA., 30.11.1./48.15.2.

BCA., 30.11.1./55.12.5.

BCA., 30.11.1/32.13.3.

BCA., 30.18.1.1./12.72.9.

BCA., 30.18.1.1./16.68.4.

BCA., 30.18.1.1./17.92.5.

BCA., 30.18.1.1./17.94.9.

BCA., 30.18.1.1./26.57.6.

BCA., 30.18.1.2/14.70.13.

BCA., 30.18.1.2/56.53.6;

BOA., MV., 249/118.

b. Kitap ve Makaleler

Afetinan, A., **İzmir İktisat Kongresi**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1989.

Ağaoğlu, Ahmet, **Serbest Fırka Hatıraları**, 3.Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 1994.

Avcı, Sedat, "Türk Şeker Sanayinin Kuruluş ve Gelişmesinde Devletin Etkisi", **Coğrafya Dergisi**, Sayı:4, İstanbul 1996.

Cumhuriyetin 50.Yılında Şeker Sanayimiz, Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. Yayını, Ankara 1973.

Cumhuriyetin 80. Yılında Türk Şeker Sanayi, Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş., Ankara 2003.

Geerdes, Thomas, **Ana Besin Maddelerinden Şeker ve Tarihi**, Çeviren: Cihad Gökdağ, Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. Yayını, Ankara 1966.

Hayrettin Şükrü, "Şeker Fiyatları Harbi", **Cumhuriyet**, 28 Ağustos 1933.

İhsan Abidin (Akıncı), Şeker: **Yetiştirmeden Bitirmeye Kadar, Türkiye-Dış Memleketler,** İstanbul 1934.

İlhami Nafiz, "Şeker Sanayimiz", **1930 Sanayi Kongresi Raporlar, Zabıtlar**, Ankara 2008.

Levent Şahverdi Arşivi

Mehmet Asım, "Şeker İnhisarı", **Vakit**, 23 Teşrinisani 1926.

Mutluay, Fahrettin, **Türkiye Şeker Sanayii**, Ankara 1964.

Ökçün, A.Gündüz, Türkiye **İktisat Kongresi 1923-İzmir**, Dördüncü Baskı, Ankara 1997.

Seyfi Cenap, "Şeker Sanayi", **İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası**, Sene:1934, Numara:5.

Suvla, Refii Şükrü, **Bugünkü Harp Karşısında Dünyada ve Türkiye'de Şeker Meselesi**, İstanbul 1941.

Şeker Fabrikalarına Bahşolunan İmtiyaz ve Muafiyet Hakkında Kanun, 1341(1925).

Şeker Sanayimiz Hakkında Beynelmilel Şeker İstatistik Birliği Şefi Dr. Gustav Mikusch Tarafından Hazırlanan Rapor, Başvekâlet Matbaası, 1934.

"Şeker Sanayimizin Maruz Kaldığı Müşküller", **Cumhuriyet**, 30 Mayıs Ankara 1934.

Şevket Süreyya, "Milli İktisat Planı ve Şeker Sanayimiz", **Kadro Dergisi**, Sayı24, Birinci Kanunu 1933.

Şevket Süreyya, "Şeker İstiklali ve 160.000 Ton Türk Şekeri", **Kadro Dergisi**, Sayı:2, İkinci Teşrin 1932.

Şevket Süreyya, "Şeker Mütehassısın Raporu Ne İçin Eksiktir?", **Kadro Dergisi**, Sayı:30, Haziran 1934.

Tahsin, Sait, "Şeker Sanayimiz Hakkında Rapor", **Dönüm**, Sayı:31, İkinci Kanunu 1935.

Tarus, İlhan, **Uzun Atlama**, Ankara, 1957.

Taşkent, Kazım, "İlk Genel Müdürümüz Sayın Kazım Taşkent'in Cumhuriyetin 50.Yılında Şeker Sanayimize Dair Hatırları", **Pancar, Cumhuriyetin 50. Yılı Özel Sayısı**, Aralık 1973.

Tataç, Ziya, "Şeker Fabrikalarımız ve Faaliyetleri", **Köye Doğru Dergisi**, Yıl:3, Sayı:72, 1943.

Tekeli, Sait Tahsin, **Şeker Sanayinin Millet İktisadımızdaki Yeri ve Önemi**, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları, Ankara 1964.

Tutsak, Sadiye, **Cumhuriyetin İlk Yıllarında Uşak**, İzmir 1998.

Türkoğlu, Abdullah, "Türkiye'de Şeker Politikası", **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, Cilt 12, No: 3-4.

Levent Şahverdi Arşivi

Veldet, Turan, **30. Yılında Türkiye Şeker Sanayi**, Cilt: 2, Türkiye Şeker Fabrikaları Neşriyatı Ankara 1958.

Yetkin, Çetin **Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı**, İstanbul 1982.

Zeytinoğlu, Erol, **Türkiye'de Şeker Endüstrisi (Pancar Yönünden Ziraatı ve Ekonomisi)**, İstanbul 1964.

Levent Şahverdi Arşivi

Mehmet Vehip (Kaçi) Paşa'nın Çanakkale Muharebelerindeki Yeri ve Önemi

Abdullah İLGAZİ* - Mustafa BIYIKLI**

ÖZET

Mehmet Vehip Paşa, Çanakkale Savaşları'nın önemli kumandanları arasında yer aldı. Seddülbahir saldırılarının en şiddetli olduğu dönemin sonlarında Çanakkale Savaşları'nda göreve başladı. Uyguladığı yeni ve etkili muharebe yöntemleriyle savaşın seyrini değiştiren kumandanlardan biri oldu. Bu yönüyle, birçok Alman komutanın da takdirini topladı. Profesyonel askeri kişiliği ve başarıları ile dikkat çekti. Çanakkale'den sonra Doğu Cephesi'ndeki başarıları, onun askeri becerisini ortaya koydu. İtalya-Habeşistan Savaşı'ndaki hizmetleri ve bu savaşta Habeş ordusunu yönetmesi, askeri dehasının bir sonucu olarak Türk ve dünya kamuoyuna yansıdı.

Avrupa'da kalarak, Anadolu'daki Milli Mücadele'ye katılmaması, askeri bakımından olumlu bir davranış olarak kabul edilmedi. Ayrıca yurt dışındaki muhalefet gruplarıyla olan yakınlığı, Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları tarafından hoş karşılanmadı ve vatandaşlıktan çıkarıldı. Ömrünün son 22 yılını Türkiye dışında geçirmek zorunda kaldı.

Anahtar Kelimeler: Mehmet Vehip Paşa, Çanakkale Savaşları, Seddülbahir, Doğu Cephesi, İtalya-Habeşistan Savaşı.

* Prof. Dr., Dumlupınar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü./ Kütahya. e-posta:gazi65@hotmail.com

** Yrd. Doç. Dr., Dumlupınar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü./Kütahya. e-posta:mb.bilgi@gmail.com

Levent Şahverdi Arşivi

The Position And Importance Of Mehmet Vehip (Kaçi) Pasha in the Gallipoli Wars

ABSTRACT

Mehmet Vehip Pasha was one of the major commanders of the Gallipoli Wars. He started to serve in the Gallipoli Wars at the end of the period in which the Seddülbahir attacks was very intense. He became one of the commanders who changed the course of the war with the new and effective methods of warfare he applied. In this respect he attracted the admiration of many German commanders. He drew attention with his professional soldierly personality and successes. Successes he gained in the Eastern Front after the Gallipoli Wars demonstrated his military skills. His services in the Italy-Ethiopia Wars and his management of the Ethiopia Army reflected in the Turkish and world public opinion as a result of his military genius.

He stayed in Europe and did not joined the National Struggle and, militarily, that has not been seen as a positive behaviour. Apart from that, his connexion with opposition groups has not been approved by Mustafa Kemal and his friens and he has been expatriated. He lived last 22 years of his life abroad.

Key Words: Mehmet Vehip Pasha, Gallipoli Wars, Seddülbahir, Eastern Front, Italy - Ethiopia wars.

Levent Şahverdi Arşivi

Giriş

28 Haziran 1914'te Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Veliahdı Ferdinant'ın bir Sırp milliyetçisi tarafından öldürülmesi ile süregelen gerginlik, Avusturya'nın Sırbistan'a savaş ilanıyla kontrolden çıktı. Almanya, Avusturya-Macaristan ve İtalya'dan oluşan Üçlü İttifak Devletleri ile İngiltere, Fransa ve Rusya'dan oluşan Üçlü İtilaf Devletleri dünyayı iki düşman kutba ayırdı. Bu iki kutuplu savaşta, Osmanlı Devleti'nin elinde bulunan boğazlar, Avrupalılar için çok büyük bir stratejik öneme sahipti.

Birinci Dünya Savaşı'nın Çanakkale'de yoğunlaşması ise, daha çok Çarlık Rusya'nın durumu ve isteği üzerine gerçekleşti. İtilaf Devletleri hem Osmanlı Devleti'ni daha da zayıflatmak, hem de Çarlık Rusya'sına yardım etmek amacıyla Çanakkale Boğazı'na önce denizden, bunda başarılı olamayınca da karadan saldırdılar. Boğazları ve dolayısıyla İstanbul'u korumak zorunda olduğunu düşünen Osmanlı Devleti yaklaşık üç yüz bin kişilik bir orduyla topraklarını korumaya çalıştı.

Çanakkale Muharebeleri, Birinci Dünya Savaşı'nın en önemli, en kritik ve en kanlı bir bölümünü teşkil etmektedir. Çanakkale Zaferi, Türk Milleti'nin açlık, fakirlik ve her türlü sıkıntıya rağmen kazandığı büyük bir askeri başarıdır. Bu başarıda elbette üstün yetenekli Türk subaylarının da payı büyüktü. Çanakkale Cephesi'nde Liman Von Sanders'in yönettiği V. Ordu emrinde ve Güney Grubu Komutanı olarak görev yapan Vehip Paşa, bu subaylardan biriydi.

Taşkent'ten Türkiye'ye göçmüş bir Türk ailesinin çocuğu olan Mehmet Vehip Paşa, Yanya Belediye başkanlarından Mehmet Emin Efendi'nin oğlu, Çanakkale Savaşı'nda kolordu komutanı olarak görev yapan Esat Paşanın küçük kardeşiydi[1]. 1899-1900'de Harp Akademisi'ni 52. sınıfın birincisi olarak ve Kurmay Yüzbaşı rütbesiyle bitirdi[2].

---

1 **Esat Paşa'nın Çanakkale Savaşı Hatıraları**, (Yay. Haz. İhsan Ilgar-Nurer Uğurlu), 2.Baskı, Örgün Yayınları, İstanbul 2003, EK: II, s.323-324.

2 Cemil Yavuz- Melike Bayrak, **Gün Gün Çanakkale**, Nesil Yayınları, İstanbul 2008, s.157.

Levent Şahverdi Arşivi

Yemen'de bulunan IV. Ordu'da hizmete başlayan Vehip Bey, İmam Yayla ile yapılan savaşlarda ve bölgede asayişin sağlanmasında büyük bir rol oynadı. Daha sonra Diyarbakır Tümenine kurmay başkan olarak atandı[3]. Diyarbakır Tümeninde iken Kurmay Yüzbaşı Fahrettin Altay ile çalışırken, büyük bir arazi bilgisine ve komutanlık ahlakına sahip Tümen Komutanı Bahri Paşanın da takdirini kazandı. Ciddiyet, görevine olan düşkünlük ve disiplin her iki komutanın ortak özelliğiydi. Bu nedenle, Bahri Paşa'nın komutasında çalışmaktan memnun kaldığını Kurmay Yüzbaşı Fahrettin Altay'a şu sözlerle ifade ediyordu: "Keşke her komutan Bahri Paşa gibi olabilse…"[4].

İttihatçılara yakınlığı nedeniyle İstanbul'a çağırılarak Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa tarafından henüz binbaşı rütbesinde iken, 1909 Ağustos ayında tuğgenerallik (mirliva) yetkileriyle Harp Okulu'nun komutanlığına atandı[5]. Harp Okulu ve Kuleli, disiplin ve eğitim kalitesi bakımından çok kötü durumda idi. Harp Okulu'nun düzeltilmesinde ve bozulan disiplinin sağlanmasında büyük bir başarı gösterdi. "Türk Silahlı Kuvvetler Tarihi" adlı eserde bu konuyla ilgili şu ifadeler ilgi çekicidir: "Çok kısa zaman içinde okulun çehresi tamamen değişmiş ve gelecek için ümit verici bir öğrenim, eğitim ve disiplin yuvası haline gelmişti. Bu sayede Harp Okulu, kısa zamanda göğüs kabartacak ve iftihar edilecek bir disiplin örneği olmuştu." Kurmay Binbaşı Vehip'in başarılı olmasında, bizzat kendisinin çok çalışkan, sert, disiplinli bir subay olması ve geniş yetkilerle göreve başlatılması etkili olmuştu[6].

Çok başarılı bir grafik çizen Vehip Bey, 1912 yılına kadar bu önemli göreve devam etti. Balkan ve I. Dünya Savaşı'nda büyük hizmetleri görü-

3 Hatice Işıldak Kara, **Çanakkale Savaşları'na Katılan Türk ve Alman Generaller**, , DPÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kütahya 2009, s.65. Çanakkale Savaşı'na katılan yüksek rütbeli komutanlar için bkz., Hülya Toker-Nurcan Aslan, **Birinci Dünya Savaşı'na Katılan Alay ve Daha Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri**, C.I, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara 2009.

4 Esat Paşa'nın Çanakkale ..., s. 324.

5 Esat Paşa'nın Çanakkale ..., s.325.

6 Kara, **a.g.t.**, s.67; Sermet Atacanlı, **Atatürk ve Çanakkale'nin Komutanları,** MEB Yayınları, İstanbul 2006, s. 95.

Levent Şahverdi Arşivi

len genç subayların yetişmesinde, savaş gücünün, askeri disiplinin arttırılmasında büyük emekleri görüldü[7]. Bağımsızlık Savaşı'ndaki ünlü komutanlar O'nun döneminde yetişti[8]. Harp Okulu'nda üç yıl kaldı ve burayı askeri bir kışla hüviyetinden çıkardıktan sonra, Kaymakamlığa (Yarbay) terfi ettirildi. Ağabeyi Esat Paşa ile birlikte Yanya Müstahkem Mevkii Komutanlığı emrine atandı[9].

18 Ekim 1912- 5 Mart 1913 tarihleri arasında Yanya Kalesi'nde Osmanlı bayrağının dalgalanmasını sağlayan[10] Vehip Paşa, ağabeyi Esat Paşa ile birlikte sekiz ay boyunca, açlık, sefalet ve hastalıkla uğraştı; yetersiz asker ve cephaneye rağmen Yanya Kalesi'ni savunarak ünlü komutanlar arasına girdi[11]. Kalenin teslim protokolünü Metaksas ile karşılıklı görüşerek yaptı. Ancak, anlaşmaya uymayan Yunanlılar tarafından Atina'ya götürüldü ve dokuz ay süre ile tutuklu kaldı[12]. Vehip Bey, Balkan Harbi sonunda esaretten döndüğünde hizmetinden dolayı terfi ettirilerek albaylığa yükseltildi ve 22. Hicaz Tümen Komutanlığı'na atandı[13].

Arabistan'da da çok başarılı çalışmalara imza atan Vehip Bey, özellikle Hicaz'da bayındırlık işlerine önem vererek yollar yaptırdı. Açtırdığı okullar ve Kâbe'yi tamir ettirmek suretiyle yaptığı hizmetler sayesinde bölgede büyük bir sevgi kazandı. Ayrıca, Şerif Hüseyin ve oğullarını da pek yakından izlediğinden, onların herhangi bir isyan hareketine de imkân bırakmadı. Çok yoğun çalışmalar yürüttüğü Arabistan'dan I.Dünya Savaşı'nın çıkması üzerine ayrılmak zorunda kaldı[14]. Bu çalışmada, Vehip Paşanın Çanakkale Muharebelerindeki faaliyetleri üzerinde durulacaktır.

---

7 Yavuz- Bayrak, **a.g.e**., s. 157.

8 Barış, **a.g.e**., s. 198.

9 Kara, **a.g.t.**, s.68; Atacanlı, **a.g.e**., s. 96.

10 Mete Tuncoku, **Çanakkale Kahramanları 1915**, **Buzdağının Altı**, TTK Yayınları, Ankara 2002, s.17.

11 Barış, **a.g.e**., s.198.

12 Esat Paşa'nın Çanakkale ..., s.320.

13 Kara, **a.g.t.**, s.68; Yavuz- Bayrak, **a.g.e**., s.157.

14 Esat Paşa'nın Çanakkale ..., s.327; Kara, **a.g.t.**, s.26.

Levent Şahverdi Arşivi

Mehmet Vehip Paşa'nın Çanakkale Cephesi'ne Atanması

Vehip Paşa, I. Dünya Savaşı'na Mirliva (Tuğgeneral) rütbesiyle ve Trakya'daki 2. Ordu Komutanı olarak girdi. Çanakkale Cephesi'nde, özellikle Seddülbahir'de ünlü ve kanlı Sığındere muharebelerinden sonra, birliklerini geri çekmek isteyen Weber Paşa'nın görevden alınması gündeme geldi. Muharebelerin çok şiddetli geçmesi büyük kayıplara neden oluyordu. Temmuz ayında verilen kayıplar nedeniyle, Güney Grubu birliklerinin bir kısmının değiştirilmesi zorunlu hale geldi ve bu değişiklikler 2. Ordu'nun taze birlikleri vasıtasıyla yapıldı. Yapılan bu değişiklikle birlikte Seddülbahir'deki Güney Grubu Komutanlığı Albay Weber'den alınarak yerine 2. Ordu Komutanı Vehip Paşa atandı[15].

Çanakkale'de kısa bir süre Vehip Paşanın mahiyetinde bulunmuş olan Alman Kannengieser'in "… Koca sakalı ile tipik Türk…Esat Paşa'nın kardeşi idi. Onun kadar zeki ve enerjik, ama onun dışında Esat Paşa'ya hiç benzemez"[16], sözleriyle ifade ettiği Mirliva Vehip Paşa, 1 Temmuz 1915 günü Kuzey Grubu karargâhına gelmiş ve bu ziyaret sırasında, gelecekteki görevi için durumu yakından inceleme fırsatı bulmuştu. Paşa, bu görüşmeler sırasında, 5. Ordu komutanı Liman Von Sanders'in emri altında olmamak ve doğrudan Başkomutanlık Vekâleti'ne bağlı olmak koşuluyla Güney Grubu Komutanlığı görevini kabul edebileceğini açıklamıştı[17]. Ataması da bu şekilde yapıldı ve Vehip Paşa doğrudan Başkomutanlık Makamı'na (Enver Paşaya) bağlı kalarak görevi üstlendi[18]. 8 Temmuz'da,

---

15 Liman Von Sanders, **Türkiye'de Beş Sene**, (Yay. Haz. Muzaffer Albayrak), 2. Baskı, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2006, s.104; Lokman Erdemir, **Çanakkale Savaşı, Siyasi, Askeri ve Sosyal Yönleri**, Gökkubbe Yayınları, İstanbul 2009, s.178; Erol Mütercimler, **Korkak Abdül'den Coni Türk'e Gelibolu**, 5. Baskı, Alfa Yay., İstanbul 2005, s. 514; **Çanakkale Hatıraları (Cemil Conk Paşa, Liman Von Sanders Paşa, Fahrettin Altay Paşa)**, (Yayına Haz. Metin Martı), 2. Cilt, Arma Yayınları İstanbul 2002, s.75.

16 Atacanlı, **A.g.e.**, s. 109.

17 **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, Osmanlı İmparatorluğu'nun Siyasi ve Askeri Hazırlıkları ve Harbe Girişi**, C. V/3, Genelkurmay Yayınları, Ankara 1980, s.225-226.

18 **A.g.e.**, C. V/3, s. 226; Atacanlı, **a.g.e.**, s. 101; İhsan Ilgar, **Çanakkale Savaşları 1915**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1982, s.152.

Levent Şahverdi Arşivi

yarımadaya gelerek yeni görevine başlayan Vehip Paşa'nın ilk emri şu şekilde oldu:

> *"Tanrının izniyle Güney Grubu Komutanlığı görevini üzerime alarak işe başladım. Şimdiye kadar gösterdiğiniz olağanüstü yiğitlik ve mertlikten, kuvvet ve cesaret alarak, Allahın yardımıyla kesin başarıya ulaşacağımıza iman eder, tüm cesur ve yurtsever çalışma arkadaşlarımı, yürekli erlerimizi hararet ve içtenlikle selamlarım"*[19].

45. 000 kişilik insan ve silah sayısıyla Güney Grubu Komutanı olan[20] Vehip Paşa'nın bu görevi sırasında, emri altında bulunan ve daha sonra ün yapacak olan komutanlar arasında, Mirliva (Tuğgeneral) Fevzi Paşa (Çakmak), Yarbay Kazım (Karabekir), Yarbay Cafer Tayyar (Eğilmez), Yarbay Şükrü Naili (Gökbek) ve henüz genç bir topçu subayı olan Zabit Namzedi Teğmen Cemal (Gürsel) de vardı[21].

Esat Paşa'nın bu görev değişikliğiyle ilgili değerlendirmesi şu şekildedir:

> *"14–15 Mayıs gecesinde düşman Güney Grubu'nun merkezine taarruz etmişse de ağır zayiat ile geri püskürtülmüştür. Akşama doğru ordu karargâhına gittim. Liman Von Sanders Paşa Weber Paşa'nın askerini düşmanın vuku bulmakta olan bombardımanından kurtulmak için Kayıtepe'ye çekmek fikrinde olduğunu söyledi. Askeriyemizi terbiyes-i saliyesi henüz olgunlaşmamışken böyle bir geri çekilme hareketinin caiz olamayacağını söyledim. Maruzatımı uygun buldu. Kazım Bey'i Weber'in yanına gönderdi. …Weber Paşa'ya yerinde sebat etmesi hakkında şiddetli emirler verildiğini ve onun orada kalmasının caiz olamadığından yerine cesur ve muktedir bir kumandan tayini için Başkomutan Vekiline müracaat edeceğini söyledi. Islah heyetinin istihkâm mütehassısı sıfatıyla gelmiş olan Weber, Güney Grubu'na tayin olunduğu tarihten bu güne kadar, ne askerlerimizi barındıracak mahfuz mahaller vücuda getirmiş, ne*

19 **A.g.e.**, C. V/3, s. 226; Atacanlı, **a.g.e.**, s. 102.

20 Atacanlı, **a.g.e.**, s. 102; Erdemir, **a.g.e.**, s.178.

21 **A.g.e.**, s. 102.

Levent Şahverdi Arşivi

de gizlenmiş olarak ateş etmeğe müsait siperleri yaptırmıştı. Bu sebepten askerlerimiz büyük kayıplara uğruyordu"[22].

Seddülbahir'deki kanlı Sığındere vuruşmalarından sonra, birliklerini geri çekmek isteyen Weber Paşa'nın görevden alınıp yerine Vehip Paşa'nın getirilmesi olayı, bir başka subayın Binbaşı Nihat'ın sözleriyle şöyle anlatılmaktadır:

"Güney Grubu Komutanı olan ve bu zamana kadar daima sükûnetini ve itidalini muhafaza edebilmiş bulunan General Weber, grubun 1. Hareket Müdürü olan bendenize, artık başka çare kalmadığını söyleyerek, Alçıtepe önündeki son müdafaa hattına çekilmeyi, çekilmeyi gerektiren emri yazmamı emretmişti. Ben de generali vazgeçiremeyince derhal 5. Orduya haber vermiştim. Vaziyetten haberdar edilen Liman Von Sanders de Weber'i telefonda adamakıllı haşlamış ve nihayet emir ve komuta buhranı geçirilmişti. Bu olayın akabinde 7 Temmuz'da Weber'in istifası ve yerine 2. Ordu Komutanı General Vehip'in gelmesi sonucunu vermişti"[23].

Vehip Paşa, 3 gün süreyle cepheyi gezmiş, askerin durumunu ve savaş kabiliyetini yerinde incelemek istemişti. İnceleme sonrasında, emrindeki askerlere hitaben yayımladığı moral verici bir emirde şunları ifade etmekteydi:

"Düşman kabiliyetsiz, beceriksiz, fakat sayıca üstündür. Bu günkü azim inanç ve cesareti gayet iyi ve bilinçle birleştirince, güçlülük ve Allahın yardımı her yerde bizim yanımızdadır. Vardığımız bu kesin kanıyı kalp ve dimağımızda devamlı olarak yaşatalım, elbirliği ile halden ve gelecekten tam emin olarak zaferden zafere koşalım. Allah iyi niyet ve çabanın ödülünü elbette ki bize bağışlayacaktır"[24].

Çanakkale Muharebeleri boyunca, gerek savaşın zorluğu gerekse küçük bir coğrafyada yüz binlerce askerin muharebe etmek zorunda bı-

22 **A.g.e**., s. 102.

23 **A.g.e**., s. 100.

24 **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi**, C. V/3, s 229; Atacanlı, **a.g.e**., s.103; Mütercimler, **a.g.e.**, s.515-516.

Levent Şahverdi Arşivi

rakılması nedeniyle, görev alan kuvvetler sık sık yer değiştirdi. 12 Temmuz 1915 günü başlayacak olan muharebelere katılan kuvvetler ve komutanlar ise şu şeklide belirlendi: Güney Grubu Komutanı Mirliva Vehip Paşa, Sağ Kanat Bölge Komutanı 14. Kolordu Komutanı Mirliva Trommer Paşa, 1. Tümen Komutanı Yarbay Cafer Tayyar, 11. Tümen Komutanı Albay Refet. Sol kanat Bölge komutanı 5. kolordu Komutanı Mirliva Fevzi Paşa (Mustafa Fevzi Çakmak), 7. Tümen Komutanı Albay Halil, 4. Tümen Komutanı Kurmay Albay Şakir.

Kerevizdere Muharebelerinde Vehip Paşa

İkinci Kerevizdere Muharebelerinde İngilizler, Başkomutan General Sir İan Hamilton ile İngiliz Kuvvet Komutanı 8. Ordu Komutanı General Hunter Weston yönetiminde 29. ve 52. Tümenlerle; Fransızlar ise Fransız Kuvvet Komutanı General Baillaud ve 1. ve 2. Fransız Tümenleri ile savaşa katıldılar[25].

12 ve 13 Temmuz 1915 günleri yapılmış olan iki günlük muharebelere Türk tarihçileri tarafından Kerevizdere veya 2. Kerevizdere Muharebeleri adı verildi. Savaş, İngiliz ve Fransız birliklerinin saat 04.30'da Güney Grubu'nun cephenin sol kanadındaki 4. ve 7. Türk tümenlerinin cephelerine karadan, denizden ve 14 kadar uçakla havadan bombardıman etmesiyle başladı. Bu şiddetli ateşlerin askeri hedefi, mevzilerin ön siperlerini, gözetleme ve irtibat hendeklerini ve gerilerdeki 2. hat savunma mevzilerini etkisiz hale getirmekti. 17.30'a kadar artarak devam eden ateşle, birinci hat siperleriyle yakın ihtiyatların siperleri ve irtibat hendekleri kullanılamaz hale geldi. İlk piyade taarruzu ise saat 05. 00'te başladı. Kısa sürede ele geçirilen iki Türk siperi karşı hücumla 15 dakika sonra yeniden ele geçirildi. İngilizlerin iki kez daha tekrarlanan hücumları her defasında başarısız oldu ve 2. hücumda Türk siperlerine girmeyi başaran 2 manga kadar asker tamamen yok edildi[26].

25 **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi**, C. V/3, s.231.

26 **A.g.e.**, C. V/3, s.239.

Levent Şahverdi Arşivi

Fransız topçu ateşiyle yıkılan Türk siperleri düşman birliklerinin az kayıpla Türk siperlerine yaklaşma imkânı vermiş olsa da etkili makineli tüfek atışları onların hızını azaltmıştı. Ağır makineli tüfeklerin etkili ateşi nedeniyle İngilizler çok kayıp vererek taarruzlarını yavaşlatmak zorunda kaldılar[27]. 2. Türk Tümeni'nin sabah erkenden başlayan taarruzu başarılı olamayınca, İngilizler karşı taarruza geçti ancak bu harekât geri püskürtüldü. İngiliz birliklerinin saat 09.00 sıralarındaki ikinci hücumları yine başarısız oldu. Ancak bu kez saat 15.00'te ve 2. Tümen'in doğu kanadına karşı geliştirdikleri taarruzla, Kanlıdere'nin iki yamacındaki Türk siperlerinden bazılarını almayı başardılar. Akşam olurken, 4. Tümen birlikleri iki hat üzerinde yüz metre kadar gerideki isnat hendeklerinde tutunabilmiş ve düşman birliklerinin daha fazla ilerlemesini önlemeyi başarmışlardı[28].

İki günlük muharebe sonucunda İngilizler, kısmen toprak kazanmış ve Kemalbey Tepesi'nin bulunduğu sırtlarda Kerevizdere'ye hakim bir hat tutmuş ise de Türk birliklerinin savunma gücünü kıramamıştı. Dolayısıyla İngilizlerin askeri hedefi tutmamış, planladıkları çizgiye ulaşamamışlardı. İngilizlerin ilk günden itibaren ulaşmayı hedefledikleri Alçıtepe'den esinlenerek Alçıtepe muharebeleri ya da Kanlıdere muharebeleri[29] diye adlandırdıkları bu iki günlük savaşta kayıplar çok ağırdı[30].

Güney Grubu Komutanı Vehip Paşa, 12 Temmuz 1915 tarihinde muharebelerin sona erdiğini 5. Ordu Komutanına yazarken verdiği rakamlar, bu muharebelerin şiddetini ortaya koyuyordu. Muharebe ile gelişmelerin ve sonunda alınan tedbirlerin yer aldığı raporda, İngiliz-Fransız kayıplarının çokluğundan bahisle düşman birliklerinin harcadıkları topçu cephanesinin 60.000'in üzerinde olduğu bildirilmekteydi[31].

---

27 **A.g.e**., C.V/3, s.240.

28 **A.g.e**., C. V/3, s.244.

29 İngilizler ilk günden itibaren ulaşmayı hedefledikleri Alçıtepe'den esinlenerek bu muharebelere önce Alçıtepe Muharebeleri ismini vermiş daha sonra, Türk haritalarının ellerine geçmesi üzerine ise Kanlıdere Muharebeleri ismini kullanmayı tercih etmişlerdir.

30 Mütercimler, **a.g.e.**, s.520.

31 **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi**, C. V/3, s.246.

Levent Şahverdi Arşivi

12 Temmuz 1915 tarihindeki muharebeler ve bu muharebelerdeki mücadelenin sonucu, Türk Güney Grubu Komutanını memnun etmemiş ve sinirlendirmişti. Bu nedenle, Güney Grubu Komutanı Mirliva Vehip Paşa, 13 Temmuz 1915'te 6. Tümen Komutanlıklarına gönderdiği emirde gereğinde şiddet kullanılmasını ve 2. hattın kesin olarak savunulmasını ısrarla bildirdi[32].

Güney Grubu Komutanı, cepheye yeni sevk edilmiş olan yorgun birliklerle verilmiş olan mücadele sonunda sinirlenmişti. 12 Temmuz 1915 günkü muharebelere komuta etmek Vehip Paşa için bir şansızlıktı. Vehip Paşa'nın sinirliliği ve duyduğu kuşkuların etkisinde kalarak verdiği emirler çok sertti. Buna rağmen, Türk birlikleri, düşman karşısında vatan toprağını vermemek için kanları pahasına mücadele etmekten çekinmediler. Fransız yazar Charles Roux'un Türk askerinin cesareti ve muharipliği hakkında söyledikleri şu sözler anlamlıdır: "İtiraf etmek gerekir ki, Türkler çok şerefli kişilerdir. Sonuna dek direnmeden ve hele kalabalık bir halde iken, dipçiklerini havaya kaldırarak teslim olmak veya muharebe hattından kaçmak, bunların âdeti değildi"[33].

İngiliz harp muhabiri de, 'Çanakkale Raporları' adlı eserinde Kerevizdere Muharebeleri hakkında şu değerlendirmeleri yapmaktaydı:

"Kayıpların çoğu, aldığımız siperleri elde tutma sırasında oluyordu. Çünkü arazinin yapısını ve kendi siperlerinin durumunu bizimkilerden daha iyi bilen düşman, dehlizlerden arazi kovuklarından bombalarla erlerimize hücum ediyor ve boğaz boğaza pek korkunç bir surette savaşıyorlardı"[34].

13 Temmuz 1915 sabah erken saatlerde başlayan taarruz, İngiliz ve Fransızların yoğun topçu ateşiyle başlamıştı. İngilizler, saat 07.30'da, avcı hatları halinde 7. Tümen cephesinde taarruza başlamış fakat Türk piyadesi ve şiddetli topçu ateşleri karşısında duraklayan İngilizler geri çekilmek

32 **A.g.e.**, C. V/3, s.247.

32 **A.g.e.**, C. V/3, s.247.

34 **A.g.e.**, C. V/3, s.247.

Levent Şahverdi Arşivi

zorunda kalmıştı. Güney Grubu Komutanının geceden verdiği emirler uyarınca, 4. ve 6. Tümenler, 7. Türk Tümeni cephesinde muharebeler olurken, öğleye kadar cephelerindeki düşmana karşı yapılan taarruzlar amacına ulaşamadı. Büyük bir topçu ateşiyle desteklenen düşman kuvvetleri, ele geçirdikleri mevzilerden çıkarılamadı. Güney Grubu Komutanı Vehip Paşa, öğle vaktinde cephenin aldığı durumdan memnun kalmadı. 5. Ordu Komutanlığı'na gönderdiği raporda, kaybedilen siperlerin mutlaka geri alınacağını bildiriyordu[35].

İngiliz ve Fransız birliklerinin şiddetli bir topçu ateşinden sonra, saat 16.30'da 4. Tümenin tüm cephesine ve 7. Tümenin de sol kanadına yönelik başlattıkları yeni bir taarruz, 7.Tümenin fedakârca direnmesi karşısında başarılı olamadı. Bu iki günlük kanlı muharebeler sonucunda İngilizler çok küçük mevziler elde etmişse de, Türk birliklerinin savunma gücü kırılamadı. Türk birlikleri, İngilizler ve Fransızların ele geçirdiği hattın yüz metre kadar doğu ve kuzeyinde, istinat siperleriyle irtibat hendeklerinde tutunmayı ve yapılan saldırıları cesaretle karşılamayı başardı. Bu cephe, daha da sağlamlaştırılmış bir halde, İngiliz ve Fransızların Seddülbahir bölgesini boşalttığı güne kadar Türklerin elinde kaldı[36].

İki gün süren 2. Kerevizdere Muharebelerinin en kanlı mücadeleleri, 4. Tümen savunma bölgesinde yaşandı. Bu tümenin en ileri savunma mevziindeki bazı siperler, İngiliz ve Fransız birliklerinin eline geçse de, cephe kısmında büyük değişiklik ve tehlike meydana gelmedi. Bu muharebelerde İngilizler büyük bir zayiat verirlerken, buna karşılık Türk tarafı da birkaç siper kaybetti[37]. Cephenin sağ kanadında ise önemli bir hareket olmadı. 1. ve 11. Tümenler cephesinde arazi kaybı da yok denecek kadar azdı [38].

---

35 **A.g.e**., C. V/3, s.248.

36 **A.g.e**., C. V/3, s.250.

37 Bu muharebede toplam şehit, yaralı ve kayıp subay sayısı 113, er sayısı ise 9.462'dir. Buna karşılık İngiliz ve Fransızların kaybı 3900 olarak tespit edilmiştir. Bkz., **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi**, C. V/3, s 255; Mütercimler, **a.g.e.**, s.521; Acpinall-C.F. Oglander, **Çanakkale Gelibolu Askeri Harekatı**, C. II, 1.Baskı, Arma Yay., İstanbul 2006, s.128.

38 **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi**, C.V/3, s.250.

Levent Şahverdi Arşivi

Kanlı Sığındere Muharebeleri'nden kısa süre sonra başlayıp iki gün süren 2. Kerevizdere Muharebeleri, Seddülbahir cephesinde hatta Çanakkale'nin diğer muharebe bölgelerindeki tüm komuta kademelerinde bir rahatlık ve şaşkınlık yarattı. İngilizler ve Fransızlar tarafında ise büyük bir endişe hâkimdi. Başarılı ve enerjik yapısıyla tanınan 2. Ordu Komutanı Mirliva Vehip Paşa'nın, Güney Grubu Komutanlığına gelmesi[39] ve beraberinde iki değerli kolordu komutanları olan 5. Kolordu Komutanı Mirliva Fevzi ve 14. Kolordu Komutanı Mirliva Trommer'i getirmesi cephede büyük bir moral kaynağı oldu. Bu iki kolordunun yeni ve dinlenmiş tümenlerinin varlığı, Türk savaş gücünü daha da arttırdı ve bu güce olan güveni iyice pekiştirdi[40].

Sonuç olarak, her iki tarafın da büyük kayıplar vermesine neden olan bu muharebeler, İngiliz ve Fransız saldırılarını boşa çıkarmanın verdiği bir rahatlık ve güven sağladı. Komutanı ve askeriyle Türklerin direnme ve moral gücünün artmasına önemli bir etki etti. Türk savunma bölgelerinde ve özellikle Güney Gurubu bölgesinde yapılma olasılığı olan hareketlere karşı tedbir alma, soğukkanlılıkla düzenlenme alışkanlığı kazandırdı[41].

6 Ağustos'a kadar olan süre, muharebe yapılmaksızın, iki tarafın eksikliklerini tamamlaması, dinlenmesi ve yeni taktiklerin devreye sokulması üzerine yapılan çalışmalarla geçti[42].

2. Ordu Komutanı Vehip Paşa, Seddülbahir'de Güney Grubu'nu devralmasıyla birlikte, yürütülen mücadelenin anlayış ve felsefesini de değiştirdi. Kuzey Grubu Komutanı Esat Paşa'nın kardeşi ve başarılı bir askeri geçmişe sahip olduğundan düşüncelerini hemen uygulamaya koydu. Tah-

39 Türk Başkomutanlığı, genel olarak Alman komutanlarından memnun değildi. Fakat silah ve cephane yardımı nedeniyle Almanlarla çalışmak bir zorunluluk halini almıştı. Kerevizdere Muharebelerinde verilen kayıpların büyük olması Alman komutan Liman Von Sanders'in de direncini kıracak ve 9 Temmuz'da Weber Paşa görevinden alınarak yerine Yanya kahramanı Vehip Paşa atanacaktır.

40 **A.g.e.**, C. V/3, s 251.

41 **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi**, C.V/3, s.255.

42 Mütercimler, **a.g.e.**, s.522.

Levent Şahverdi Arşivi

kimatların şeklini değiştirerek işe başladı. Kısa zamanda savunma stratejisini değiştirdiği gibi taarruz anlayışını da yeni baştan düzenledi [43].

Türk askeri tarihinde Vehip Paşa'nın bu askeri rolüyle ilgili olarak yazılan şu ifadeler konunun ortaya konması bakımından önemlidir:

> *"Güney Grubu savunması, yeni grup komutanı Mirliva Vehip Paşa'nın çalışmaları ve yorgunluk bilmeyen enerjisi sayesinde, tam güvenlik altına alınmış, bölgenin batı kanadı ve sol kanadın kuzeyindeki kıyı kesimi oldukça toplu durumda bulunan 8. Tümenin kontrol ve sorumluluğuna verilmiştir. Alınan bu tedbirler sonucunda Güney Grubu, Ağustos 1915 başından itibaren güvenilir bir duruma girmiş; beklenen yeni bir taarruza karşı güvenceyle savunacak duruma ulaşmıştır"[44].*

Vehip Paşa, Ağabeyi Esat Paşa'nın hatıralarında da şu şekilde anlatılmaktadır:

> *"Eylül günü saat 7.00'de ziyaret amacıyla Güney Grubu'na müteveccihen hareket ettim. 9.30'da kardeşim Vehip Paşa'nın kargâhına vardım. Yemeği beraber yedik. Cephesinin ve benim cephemin aynı şekilde çelik gibi sağlam, erkân, komutanlar, subaylar ve erlerin ruhi durumu, benimkiler gibi pek sağlam olduğu hakkında hasbıhallerde bulunduk"[45].*

Vehip Paşa, bir yandan cephenin askeri durumunun ve siperlerin güçlendirilmesi için çaba harcarken, bir yandan da erlerin beslenme durumunun iyileştirilmesi için büyük bir gayret göstermiştir. 3 Ağustos günü Levazım Dairesi Başkanlığı'na yazdığı bir yazıda askerin beslenme durumundan pek memnun olmadığını şu sözleriyle şikâyet etmektedir;

> *"…Et, yasal ölçünün dörtte biri olan altmış gramın üzerinden hesaplanarak, haftada ancak iki kez veriliyor ki, günlük on altı gram*

43 Tuncer Yılmazer, **Alçıtepe'den Anafartalar'a, Çanakkale Kara Muharebeleri**, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2005, s.137-138; 44 Salih Gülen, **Tarihin Yıkılmaz Kalesi Çanakkale**, Yitik Hazine Yay., İstanbul, 2009, s.76.

44 **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi**, C. V/3, s.278; Atacanlı, **a.g.e.**, s.103 - 104.

45 Atacanlı, **A.g.e**., s.104.

Levent Şahverdi Arşivi

düşer. Erzak vesaire altında verilebilen, kuru baklayla zeytin tanesi ve seyrek olarak kuru fasulyeden ibarettir. Ekmek, yarısı un ve diğer yarısı toz haline dönüştürülmüş peksimet kırıntılarından olmak üzere verilebiliyor. Ambarlar bomboştur. Birçok birlikler demirbaş erzakını da yemiştir. Sözlerin gerçeğe dayanmaktadır. Olan ve biten de budur… Yedirip içirme bu biçimde giderse, güçsüz kalma, erlerin niceliğiyle beraber moralini de kemirecektir. Ne yazık ki, erlerde görülen hastalıkların kökeninin gıdasızlığın oluşturduğunu bildirmek zorunda ve Başkomutanlığımızca durumun gereğine göre yoluna konulacağı kanısındayım"[46].

Görünüş itibarıyla sert olan, fakat yüreği şefkatle dolu bir yaradılışta olan Vehip Paşa, cesur olduğu kadar gerçekleri çekinmeden ortaya koyan ve üst komutanlıklara yansıtmaktan korkmayan bir kişiliğe sahipti. 3 Ağustos 1915 günü Başkomutanlık Vekâleti'ne gönderdiği yazısında bu nitelikleri görebilmektedir:

"Askere verilmekte olan ekmeğin bir örneğini aynen gönderiyorum. Yemek adıyla verilen maddelere gelince; Çok bayat denecek kadar kurumuş ve kısmen de kurtlanmış olan kuru baklada hesaba dayanarak ortalama er başına düşen yirmi, yirmi beş gram oranında sığır etinden oluşmaktadır. Bunlardan on kişilik bir yemek pişirtilecek olursa, ekser yavrularımızın burada yedikleri yemek hakkında bir fikir edinme olanağı ortaya çıkar… Yalnız, bu günkü koşullar altında beslenmenin daha iyi ve daha esaslı surette devam edeceğine inancım var… Erlerinizin güç ve cesareti, midesindedir. Mideye hizmet etmek gerektir. Yüksek emirlerinizi dilerim"[47].

Güney Grubu Komutanı Vehip Paşa, Kerevizdere Muharebelerinin sorumluluğunu aldıktan sonra, askeri açıdan çok riskli olan 'her taze kuvvet elde edildiğinde taarruz etme alışkanlığını' ortadan kaldırdı. Israrlı tutumu nedeniyle de 5. Ordu Komutanı Liman Von Sanders ile karşı karşıya geldi. Güney Grubu Komutanlığı ile Liman Von Sanders arasında ki bu anlaşmazlık, Mirliva Vehip Paşa'nın anılarında şu şekilde yer almıştır:

46 **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi**, C.V/3, s.280

47 A.**g.e**., C.V/3, ss.280-281; Atacanlı, **a.g.e**., s.105.

Levent Şahverdi Arşivi

"Liman Von Sanders, İtilaf Devletleri ordularına karşı hücum ederek denize atmamı tekrar emretmişti. Fakat ben, onun fikrine katılmıyor ve nedenini de açıklıyordum. Çünkü: Böyle bir hücumu yapabilmek için, bizde maalesef bulunmayan topçu ihtiyacımız vardı. Aynı zamanda hücumun İngilizler tarafından yapılmasını tuttuğumu, çünkü yapacakları her hangi bir girişimin başarısızlıkla sona ereceği düşüncesini ileri sürüyordum. Liman Von Sanders Paşa, bu anlaşmazlıklar son dereceye vardığında beni Enver Paşa'ya şikâyet etmişti. O da, durumu yakından anlamak ve benimle görüşmek üzere cepheye gelmişti. Sorunun neden ibaret olduğunu kendisine anlattım…"[48].

Başkomutan Vekili'nin bu gezisinden sonra, Mirliva Vehip Paşa'nın savaş taktiği uygun görülmüş ve "sık sık taarruz yapmak" yerine, "savunmada kalmak" stratejisi uygulanmıştır[49]. Vehip Paşa'nın bu tepkisine rağmen Liman Von Sanders, anılarında Vehip Paşa ile ilgili olumlu düşüncelerini şu şekilde ifade etmektedir:

"... Vehip Paşa, Arıburnu Cephesi Komutanı Esat Paşa'nın küçük kardeşiydi. Bu iki zatın o zaman iki cephenin komutanı olarak kardeşçe işi yönetmelerini, herkes hoş görüyordu… Enerjik, çalışkan bir komutan olarak Vehip Paşa, ileriyi gören ve değerli bir komutan olduğunu burada da ispat etti -ki bunu daha Balkan Harbi sırasında Yanya savunmasında göstermişti- . Bu meziyetler, kardeşi Esat Paşa'da da aynen mevcuttu"[50].

Arıburnu ve Seddülbahir Muharebeleri'nde Vehip Paşa

General Sir Ian Hamilton'un çok gizli tuttuğu ve kesinlikle başarı sağlayacağına inandığı; amacını, "6 Ağustos'ta Güney bölgesine yapılacak olan taarruz harekâtı, ana taarruzun hedeflerine ulaşması için yapılmış

48 **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi**, C. V/3, s.303

49 **A.g.e.**,.C. V/3, s.303-304; Atacanlı, **a.g.e**., s.106; Mütercimler, **a.g.e.**, s.525; Gülen, **a.g.e**., s.76-77.

50 Sanders, **Türkiye'de Beş Yıl**, Burçak Yayınevi, İstanbul 1968, s.100-101; Ayrıca bkz., **Esat Paşa'nın Çanakkale Savaşı Hatıraları**, s.353-354.

Levent Şahverdi Arşivi

olan planın bir parçasıydı. Asıl büyük darbe, Arıburnu bölgesinden vurulacaktı. Hellas ile Anafartalar ise harekât planını tamamlayıcı sahalardan ibaret olacaktı"[51], sözleriyle açıkladığı 6–13 Ağustos Muharebelerinin genel amacı ise Seddülbahir Cephesi'ndeki Türk kuvvetlerini tespit etmek; bu kesimden asıl taarruzun yapılacağı kuzey bölgesine kuvvet yardımı yapılmasını önlemekti[52].

6 Ağustos 1915 günü öğleden sonra yapılacak taarruza, düşmanın 88. Tugayı görevlendirdi ve İngiliz kolordusunun taarruz planına göre ağır toplar 14.20'de ateşe başladı. İngiliz piyade hücumuyla saat 15.30'da başlayan harekât, düşmanın istediği şekilde gelişirken, Türk birliklerinin sürpriz karşı taarruzuyla amacına ulaşamadı. Düşman taburunun ele geçirdiği siperler geri alındı. Bütün bu boğuşmalar sonunda Türk siperleri her yerde durumunu korudu. Bu taarruzda, düşmanın 3.000 kişilik 88. Tugayı, 2.000 erini kaybetti ve hiçbir yerde de üstünlük sağlayamadı[53].

General Ian Hamilton bu taarruzu şöyle değerlendirmektedir:

> *"… Karanlığın çökmesiyle elde ettiğimiz Türk siperlerinin hiçbiri bizde kalmadı. Askerlerimiz hiçbir zaman geri çekilmeyi akıllarına getirmemişlerdi. 6 Ağustos savaşlarındaki bu geri çekilme, askerlerimizin üzerinde moral olarak büyük bir çöküntü yapmıştır. Ayrıca burada bir tespitte bulunmak istiyorum ki, o da, 6 Ağustos savaşlarında düşman, bir ay öncesindeki çarpışmalarla kıyaslandığında, daha derli toplu ve moral gücü yüksek bir derecede karşımıza çıkmıştır. Türklerin moral ve manevi kuvvetleri ile beraber dayanma ve savaş güçleri de artmış olağanüstü bir canlılık ve savaşma arzusu görülmüştür"[54].*

---

51 Ian Hamilton, **Çanakkale Savaşı Raporu**, (Yay. Haz. Ahmet Altıntaş), Çanakkale 18 Mart Üniversitesi Atatürk ve Çanakkale Savaşlarını Araştırma Merkezi Yayınları, , Çanakkale, 1999, s. 31.

52 **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi**, C. V/3, s.306.

53 **A.g.e.**, s.318; Erdemir, **a.g.e.**, s.186; Mütercimler, **a.g.e.**, s.525.

54 Hamilton, **a.g.e.**, s.32.

Levent Şahverdi Arşivi

7 Ağustos 1915 saat 09.40'da başlayan ikinci taarruzu da başarılı olamadı. 24 saatten az bir zamanda gerçekleşen bu taarruzda düşman 4.000 subay ve 3500 erini kaybetti. Bunun üzerine General Hamilton, Seddülbahir cephesini tehlikeye sokacak bir hareketin yapılmaması talimatını verdi. Seddülbahir bölgesinde, İngiliz ve Fransız birlikleri savaşın sonuna kadar hiçbir ciddi harekete girişemediler[55].

Sedülbahir'de muharebeler bütün şiddeti ile devam ederken, Güney Grubu Komutanı Vehip Paşa'nın savaşın gidişatını değiştirecek bir karar alması ve bu karar gereği kendisi zor durumda olmasına rağmen, Kuzey Grubu Komutanı aynı zamanda kardeşi olan Esat Paşa'ya yardım göndermesi savaşın seyrini değiştirdi[56]. Bu iki kardeşin muharebeler boyunca yardımlaşması, Çanakkale Cephesi'nde alınan başarının en önemli sebeplerinden biri olarak ele alınmaktadır[57].

Güney Grubu Kurmay Başkanı Albay Nihat, Mirliva Vehip Paşa'nın Kuzey Grubu'na yaptığı yardım hakkındaki düşüncelerini şu sözlerle ifade etmektedir:

> *"Güney Grubu Komutanı durumu şu şekilde düşündüler. Düşmanın üç günden beri Güney Grubu cephesine yaptığı taarruz sadece, Güney Grubu'nun, Kuzey Grubu'na kuvvet göndermekten ve yardım yapmaktan yoksun bırakmak amacını güttüğü açıktır. Güney Grubu düşmanın tüm taarruzlarını pek pahalıya mal ederek geriye püskürttükten başka, düşmandan birkaç siper de aldı. Durumu tespit ve düşmanı uzun zamana gerek gösteren ikinci bir hazırlığa kadar savunmayı ön planda tutmak zorunda bıraktı. Diğer taraftan düşman Kuzey Grubu'na karşı başarıya ulaştı. Kocaçimen Dağı'nı hemen hemen ele geçirmek üzeredir. Bu dağ düşman eline geçerse, Güney Grubu kendiliğinden ve süratle çekilmeye mecbur olacak. Bundan ötürü Kuzey Grubu'na olabildiği kadar yardım etmek ge-*

55 **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi**, C. V/3, s.318.

56 Esat Paşa, **a.g.e.**, s.296.

57 **A.g.e.**, s.187; **Çanakkale Hatıraları (Cemil Conk Paşa, Liman Von Sanders Paşa, Fahrettin Altay Paşa)**, s.82-83.

Levent Şahverdi Arşivi

rekir. Bunun için emir almaksızın bölgelerin özel ihtiyatları olan birer alayın, Kuzey Grubu Komutanın emrine hemen gönderilmesini emrettiler. Ve bu iki olaydır ki, Conkbayırı'yla Şahinsırtı'nın düşman eline geçmemesini ve sonuç olarak da, Kocaçimen doruk çizgisinin elimizde kalmasını sağladılar"[58].

Güney Grubu'nun toplam kaybı 7.500 kişiyi bulmasına rağmen birliklerinin bir kısmını Kuzey Grubu emrine gönderen Vehip Paşa, Arıburnu'nda düşmanın başlattığı ağır taarruzların durdurulmasını, belki de cephenin çökmesini önledi[59].

9 Temmuz 1915 tarihinde Çanakkale'de göreve başlayan Vehip Paşa, 6 Ekim 1915'te Çanakkale'den ayrıldı. Yaklaşık 3 ay cephede kaldıktan sonra görev yaptığı Güney Grubu karargâhından ayrılarak Uzunköprü üzerinden asıl görev yeri olan 2. Ordu Komutanlığı görevine döndü. Bölgeden ayrılan Vehip Paşa'nın yerine Cevat Paşa (Çobanlı) atandı[60].

Çanakkale Muharebeleri Sonrasında Vehip Paşa

Vehip Paşa, Erzurum Kalesi'nin Ruslar tarafından düşürülmesi üzerine, 23 Şubat 1916'da Mahmut Kamil Paşa'nın yerine 3. Ordu Komutanlığına getirildi. Kendisinden hem sayı hem de silah bakımından çok daha güçlü olan Rus kuvvetleri karşısında mücadele etmeye çalıştı. 300 km'lik bir cepheyi 50.000 kişilik ordusu ile savunmaya çalışan Vehip Paşa, çok çetin saldırılara, şiddetli kışa, iaşe ve silah ikmali güçlüğüne rağmen direndi ve kuvvetlerini dağıtmadı. Bolşevik İhtilali üzerine azalan Rus baskısından yararlanarak ileri harekata başladı. 12 Şubat 1918'de iki koldan başlayan harekat sonucunda, önce Trabzon'u, ardından Hopa'yı alarak savaş öncesi sınırlara ulaşmayı başardı. Bu başarıdan doğan büyük bir moralle ordusunu yeniden yapılandırdı. Kendisine Batum, Kars ve Ardahan

58 Bkz., **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi**, C. 5/3, s 326; Erdemir, **a.g.e.**, s.188.

59 Erdemir, **a.g.e.**, s.188.

60 **Çanakkale Hatıraları (Cemil Conk Paşa, Liman Von Sanders Paşa, Fahrettin Altay Paşa)**, s.82-83; Atacanlı, **a.g.e**., s.109.

Levent Şahverdi Arşivi

bölgelerinin kurtarılması emri verilen Vehip Paşa, 25.000 kişilik bir kuvvetle 26 Mart 1918'de eski sınırları da aşarak Batum üzerine yürüdü. Ancak, 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'nin imzalanması üzerine bölgeden ayrılarak İstanbul'a gelmek zorunda bırakıldı[61].

Mondros Mütarekesi'nden sonra Damat Ferit Hükümeti, İttihat ve Terakki kadrolarını tasfiye etmesi üzerine, İstanbul'da kalan İttihatçıları Ermeni Tehciri'nden sorumlu tutarak "Bekirağa Bölüğü" ne gönderdi[62]. Vekiller Heyeti kararıyla tutuklanan 63 kişi arasında Vehip Paşa da bulunmaktaydı. Bir süre sonra tahliye edilen Vehip Paşa tekrar tutuklanacağını anlayınca İtalya'ya kaçmak zorunda kaldı[63]. Avrupa'dan dönmeyen Vehip Paşa, Milli Mücadele'ye de destek vermedi. 23 Mayıs 1927 tarihinde çıkarılan 1041 sayılı kanun[64] gereğince de Türk vatandaşlığından çıkarıldı[65]. Vehip Paşa'nın yurt dışında iken muhalefet gruplarıyla yakın ilişki içine girmesi ve Cumhuriyet rejiminin Türkiye'nin şartlarına uygun olmadığını açıkça beyan etmesi bu kararın alınmasında etkili oldu[66].

Almanya, Romanya, Yunanistan ve Mısır'a giden Vehip Paşa, İtalya'nın 1935'te Habeşistan'a saldırması üzerine, Habeş ordusuna komutanlık yaptı. İtalya-Habeşistan Savaşı, Türk kamuoyunda büyük bir ilgiyle

---

61 Yavuz- Bayrak, **a.g.e.,** s.158.

62 Atacanlı, **a.g.e**., s.113.

63 Yavuz- Bayrak, **a.g.e**., s.159.

64 Bu kanuna dayanarak çıkarılan 26.12.1928 tarih ve 7481 sayılı kararname şu şekildedir: *"Evvelce Ferik ve üçüncü ordu komutanı iken izinsiz Avrupa'ya gittiği için Umumi harpteki suiistimalinden dolayı muhakeme edilmesi hakkı mahfuz kalmak şartı ile 336 tarihinden itibaren nispeti askeriyesi kesilmiş olan 1291 doğumlu Yanyalı Mehmet oğlu Vehip'in, Milli Mücadele'ye iştirak etmemiş ve şimdiye kadar da Türkiye'ye dönmemiş olmasına binaen 1041 numaraları kanun mucibince Türk vatandaşlığından çıkarılması, Hariciye Vekâletinin 22.12.928 tarih ve 55120/721 numaralı teskeresiyle yapılan teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyetinin 26/12/928 tarihli içtimaında tasvip ve kabul olunmuştur. 26.12.928"* BCA, F. Kodu: 080.18.01.02, Y.No: 88.92.10 (Bkz. EK:6).

65 26.12.928, **BCA**, S. 7481, D.No: 2-165, F.Kodu: 30.18.1.2, Y.No: 1.10.31.

66 08.07.1927, **BCA**, D. No: 92A158, F.Kodu: 30.10, Y.No: 106.693.7. (Bkz., Ek:2a-b).

Levent Şahverdi Arşivi

izlendi ve 1935 yılı Mayıs ayından itibaren Türkiye'de yayınlanan gazetelerde önemli bir yer tuttu. Bunda Vehip Paşa'nın Habeş ordusunda görev yapması da etkili oldu. Türk Dışişleri görevlileri savaşı yakından takip etti ve gerek raporlarla, gerekse yabancı gazetelerdeki haberleri tercüme ederek Türk yetkilileri bilgilendirdiler. Vehip Paşa'nın Habeş ordusunda görev alması dünya kamuoyunda ses getirdi. Vehip Paşa ile ilgili haberler çeşitli yabancı yayınlarda ve Türk basınında sürekli olarak gündeme geldi.[67] Vehip Paşa, sekiz ay süren İtalya -Habeşistan Savaşı sırasında önemli hizmetlerde bulundu ve emrindeki kuvvetlerin azlığına rağmen, İtalyanlar başarı sağlayamadı. Kuzey Cephesi'nin düşürülmesi üzerine birliklerini terhis ettirdi. Bir süre daha İskenderiye'de kalan[68] Vehip Paşa, yüksek askeri tecrübeye sahip biri olarak Habeşistan Savaşı'nda Habeşlere askeri danışmanlık yaparak askerlik hayatını sona erdirdi[69].

Ömrünün son günlerinde Türkiye'ye dönen[70] Vehip Paşa, Türkiye'ye döndükten kısa bir süre sonra 13 Haziran 1940'ta hayatını kaybetti[71]. Karacaahmet mezarlığına defnedilen Vehip Paşa[72], zeki, atılgan, görevine düşkün ve sert tavırlı bir asker olarak Türk ordusunun önemli komutanları arasındaki yerini aldı.

---

67 Bkz., Yüksel Nizamoglu, "İtalya-Habesistan Savaşı, Vehip Paşa ve Türkiye", **Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi**, II, (2011), s.270-289; Jackson, Kevin, "Vehib Paşa da İtalyanlara Direnemedi", **Atlas Tarih**, (3), Eylül 2010, s.74-76.

68 Yavuz- Bayrak, **a.g.e**., s.159.

69 Edward J. Erickson, **Size Ölmeyi Emrediyorum, Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu,** 2. Baskı, Kitap Yay., İstanbul 2003, s.295.

70 Vehip Paşa'nın Türkiye'ye dönüşünü sağlayan Bakanlar Kurulu Kararı şöyledir: *"Evvelce vatandaşlıktan ıskat edilmiş olup halen İskenderiye'de bulunan Vehip (Paşa) hakkındaki ıskat kararının ref'i; Dâhiliye Vekilliğinin 15.9.939 tarih ve 5013 sayılı tezkeresi ile yapılan teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyetince 19 Eylül 1939 tarihinde kabul olunmuştur."* Bkz., Başvekâlet Kararlar Dairesi Müd. Karar sayısı:19.9.939. (**BCA**, S. 2/11987, D.No: 1-1000, F.Kodu: 30.18.1.2, Y.No: 88.92.10., Bkz. Ek:7)

71 Atacanlı, **a.g.e**., s.123 ;Tuncoku , **a.g.e**., s.17.

72 Yavuz- Bayrak, **a.g.e.**, s.159.

Levent Şahverdi Arşivi

Sonuç

Vehip Paşa'nın göreve başladığı tarih, Seddülbahir saldırılarının en şiddetli olduğu dönemin sonlarıdır. Bu sırada, 1. ve 2. Kirte ile Sığındere ve Kerevizdere Muharebeleri yapılmıştır. Vehip Paşa, uyguladığı yeni ve etkili muharebe yöntemleriyle savaşın seyrini değiştirmiştir. Bu yönüyle, birçok Alman komutanın da takdirini toplamıştır. Özellikle savaş planları üzerinde anlaşmazlığa düşmesine rağmen, Liman Von Sanders'in takdirini kazanması anlamlıdır.

Askeri kişiliği ve başarıları tesadüfî değildir. Çanakkale'den sonra Doğu Cephesi'ndeki başarıları onun askeri becerisini ortaya koymaktadır. Vehip Paşa, aynı zamanda çok profesyonel bir askerdir. İtalya-Habeşistan Savaşı'ndaki hizmetleri ve bu savaşta Habeş ordusunu yönetmesi askeri dehasının bir sonucudur.

Avrupa'da kalarak, Anadolu'daki Milli Mücadele'ye katılmaması, olumlu bir davranış olarak kabul edilmemiştir. Ayrıca yurt dışındaki muhalefet gruplarıyla olan yakınlığı, Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları tarafından hoş karşılanmamıştır. Cumhuriyet rejimine ve kurucu kadrosuna sıcak bakmaması, Milli Mücadele'ye neden destek vermediğine dair mantıklı bir gerekçe olarak gösterilebilir. Vatandaşlıktan çıkarılanlar arasında isminin bulunması ise bir başka olumsuzluktur. Bu gelişmelerin bir sonucu olarak ömrünün son 22 yılını Türkiye dışında geçirmek zorunda kalmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

Kaynaklar

a. Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

BCA, S. 7481, D.No: 2-165, F.Kodu: 30.18.1.2, Y.No: 1.10.31.

BCA, D. No: 92A158, F.Kodu: 30.10, Y.No: 106.693.7.

BCA, S. 2/11987, D.No: 1-1000, F.Kodu: 30.18.1.2, Y.No: 88.92.10.

BCA, F kodu: 30.10, Y.No: 106.693.7.

BCA, F. Kodu: 080.18.01.02, Y.No: 88.92.80

b. Kitaplar

Acpinall-Oglander, C.F., **Çanakkale Gelibolu Askeri Harekatı**, C. II, Arma Yayınları, 1.Baskı, İstanbul 2006.

Atacanlı, Sermet, **Atatürk ve Çanakkale'nin Komutanları**, MEB Yayınları, Birinci Basım, İstanbul 2006.

Barış, Yusuf İzzettin, **Çanakkale Savaşları,** Kocaeli Büyük Şahin Belediyesi Kültür Yayınları, Kocaeli 2008.

Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Siyasi ve Askeri Hazırlıkları ve Harbe Girişi,** C. V/3, Genelkurmay Yayınları, Ankara 1980.

Cebesoy, Ali Fuat, **Sınıf Arkadaşım Atatürk**, İnkılâp Yayınları, İstanbul (t.y.).

Çanakkale Hatıraları (Cemil Conk Paşa, Liman Von Sanders Paşa, Fahrettin Altay Paşa), Yayına Haz. Metin Martı, 2. Cilt, Arma Yayınları, İstanbul 2002.

Erdemir, Lokman, **Çanakkale Savaşı, Siyasi, Askeri ve Sosyal Yönleri**, Gökkubbe Yayınları, İstanbul 2009.

Erickson, Edward J., **Size Ölmeyi Emrediyorum, Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu,** 2. Baskı, Kitap Yayınları, İstanbul 2003.

Esat Paşa'nın Çanakkale Savaşı Hatıraları, Yay. Haz. İhsan Ilgar-Nurer Uğurlu, Örgün Yayınları, 2.Baskı, İstanbul 2003.

Gülen, Salih, **Tarihin Yıkılmaz Kalesi Çanakkale**, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul 2009.

Hamilton, Ian, **Çanakkale Savaşı Raporu**, Haz. Ahmet Altıntaş, Çanakkale 18 Mart Üniversitesi Atatürk ve Çanakkale Savaşlarını Araştırma Merkezi Yayınları, Çanakkale 19993.

Ilgar, İhsan, **Çanakkale Savaşları 1915**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1982.

Levent Şahverdi Arşivi

Kara, Hatice Işıldak, **Çanakkale Savaşlarına Katılan Türk ve Alman Generaller**, DPÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kütahya 2009.

Mütercimler, Erol, **Korkak Abdül'den Coni Türk'e Gelibolu**, 5. Baskı, Alfa Yayınları, İstanbul 2005.

Sanders, Liman Von, **Türkiye'de Beş Sene**, Yeditepe Yayınları, Yayınları, Haz. Muzaffer Albayrak, 2. Baskı, İstanbul 2006.

Toker Hülya - Aslan Nurcan, **Birinci Dünya Savaşı'na Katılan Alay ve Daha Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri**, C.I, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara 2009.

Tunaya, Tarık Zafer, **Türkiye'de Siyasi Partiler–1855–1952**, İstanbul 1952.

Tuncoku, A.Mete, **Anzakların Kaleminden Mehmetçik**, TBMM Yayınları, Ankara 2005.

Tuncoku, A.Mete, **Çanakkale Kahramanları 1915, Buzdağının Altı**, TTK Yayınları, Ankara 2002.

Yavuz, Cemil - BAYRAK, Melike, **Gün Gün Çanakkale**, Nesil Yayınları, İstanbul 2008.

Yılmazer, Tuncer, **Alçıtepe'den Anafartalar'a, Çanakkale Kara Muharebeleri**, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2005.

c. Makaleler

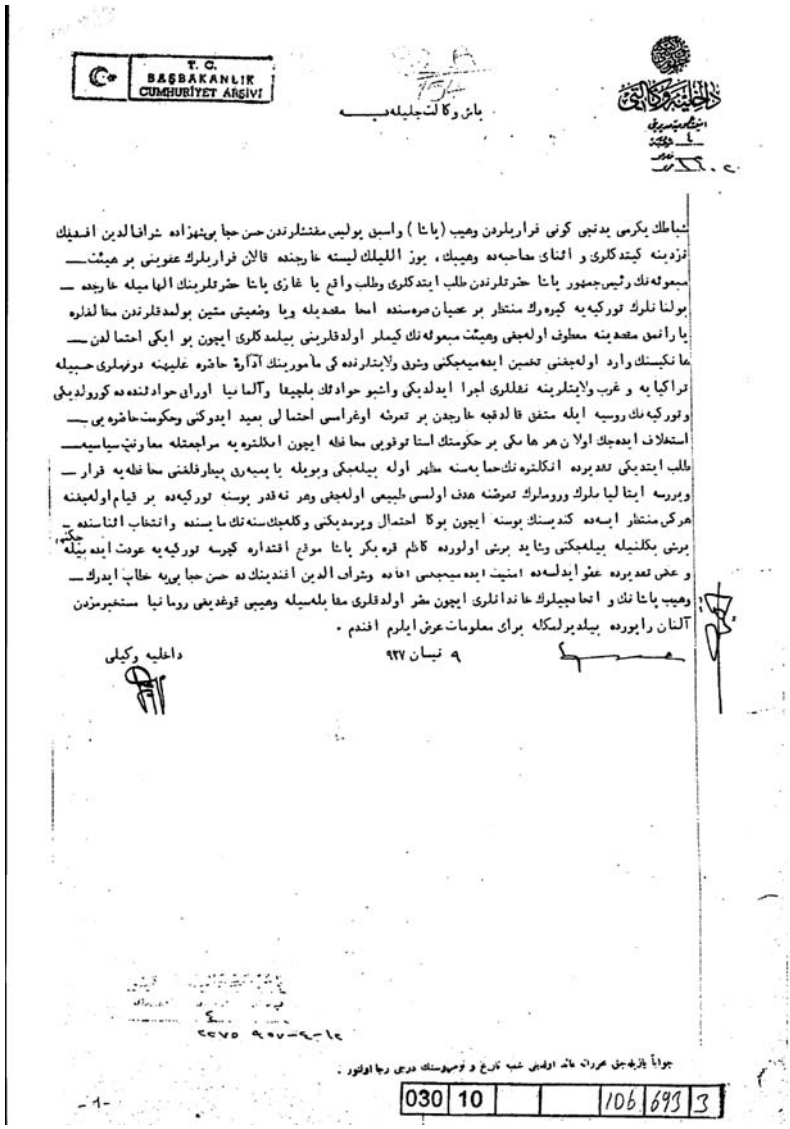
Nizamoğlu, Yüksel, "İtalya-Habesistan Savaşı, Vehip Paşa ve Türkiye", **Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi**, II, 2011, ss.270-289.

Jackson, Kevin, "Vehib Paşa da İtalyanlara Direnemedi", **Atlas Tarih**, (3), Eylül 2010, ss.74-76.

Levent Şahverdi Arşivi

EKLER

EK:1

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET Arşivi

باش وكالت جليله سنه

داخليه نظارتي

جنابلك يكرمى يدنجى كونى فراريلردن وهيب (پاشا) واسبق پوليس مفتشلرندن حسن حبا بيهزاده شرافالدين افندينك
نزديننه كيتدكلرى و اثناى محاجمه‌ده وهيبك، يوز الليلك ليسته خارجنده قالان فراريلرك عفوينى بر هيئت
مبعوله‌نك رئيس جمهور پاشا حضرتلرندن طلب ايتدكلرى وطلب واقع يا غازى پاشا حضرتلرينك الها ميله خارجده
بولنان تلرك تركيه‌يه كيره‌رك منتظر بر عصيان صره‌سنده امحا مقصديله ويا وضعيتى متين بولمه‌قلرندن محافظه
يا رائحى مقصدينه معطوف اولمه‌يغى وهيئت مبعوله‌نك كيملر اولدقلرينى بيلمه‌كلرى ايچون بو ايكى احتمالدن
هانكيسنك وارد اولمه‌يغنى تخمين ايده‌ميه‌جكنى وشرق ولايتلرنده كى مأمورينك آذارة حاضره عليهنه دونمه‌لرى حسبيله
تراكيا يه و غرب ولايتلرينه نقللرى اجرا ايدلديكى واشبو حوادثك بلجيقا وآلمانيا اوراى حوادثنده كورولديكى
وتركيه‌نك روسيه ايله متفق قالدقجه خارجدن بر تعرضه اوغرامسى احتمالى بعيد ايدوكنى وحكومت حاضره يى
استخلاف ايده‌جك اولان هر هانكى بر حكومتك استا توفويى محافظه ايچون امكانلره مراجعتله معاونت سياسيه
طلب ايتديكى تقديرده انكلتره‌نك حمايه‌سنه مظهر اوله بيلمه‌جكى وبويله يا بسه‌برى پيارفلغنى محافظه‌يه قرار
ويرمه‌سه ايتاليا تلرك وروملرك تعرضنه هدف اولمسى طبيعى اولمه‌غى وهر نه‌قدر بوسنه تركيه‌ده بر قيام اولمه‌ينه
هركى منتظر ايسه‌ده كندسنك بوسنه ايچون بوكا احتمال ويرمديكنى وكلمه‌جك سنه‌نك مناسبنده وانتخاب اثناسنده
برش بكلنيله بيلمه‌جكنى وتا يد برش اولورده كاظم قره بكر پاشا موقع اقتداره كيره تركيه‌يه عودت ايده بيله‌جكنى
و عض تقديرده عفو ايدلمه‌ده امنيت ايده‌ميه‌جكنى افاده وشرف الدين افندينك ده حسن حبا يريه خطاب ايدرك
وهيب پاشا نك و اتحاديلرك عائدا تلرى ايچون مضر اولدقلرى مقابله‌سيله وهيبى قوغديغى روما نيا مستخبرمزدن
آلمان راپورده بيلديرلمكله براى معلومات عرض ايلرم افندم .

٩ نيسان ٩٣٧

داخليه وكيلى

جواباً يازديغى تحرير نك مأله اولديغى شبه تاريخ و نومروسنك درجى رجا اولنور .

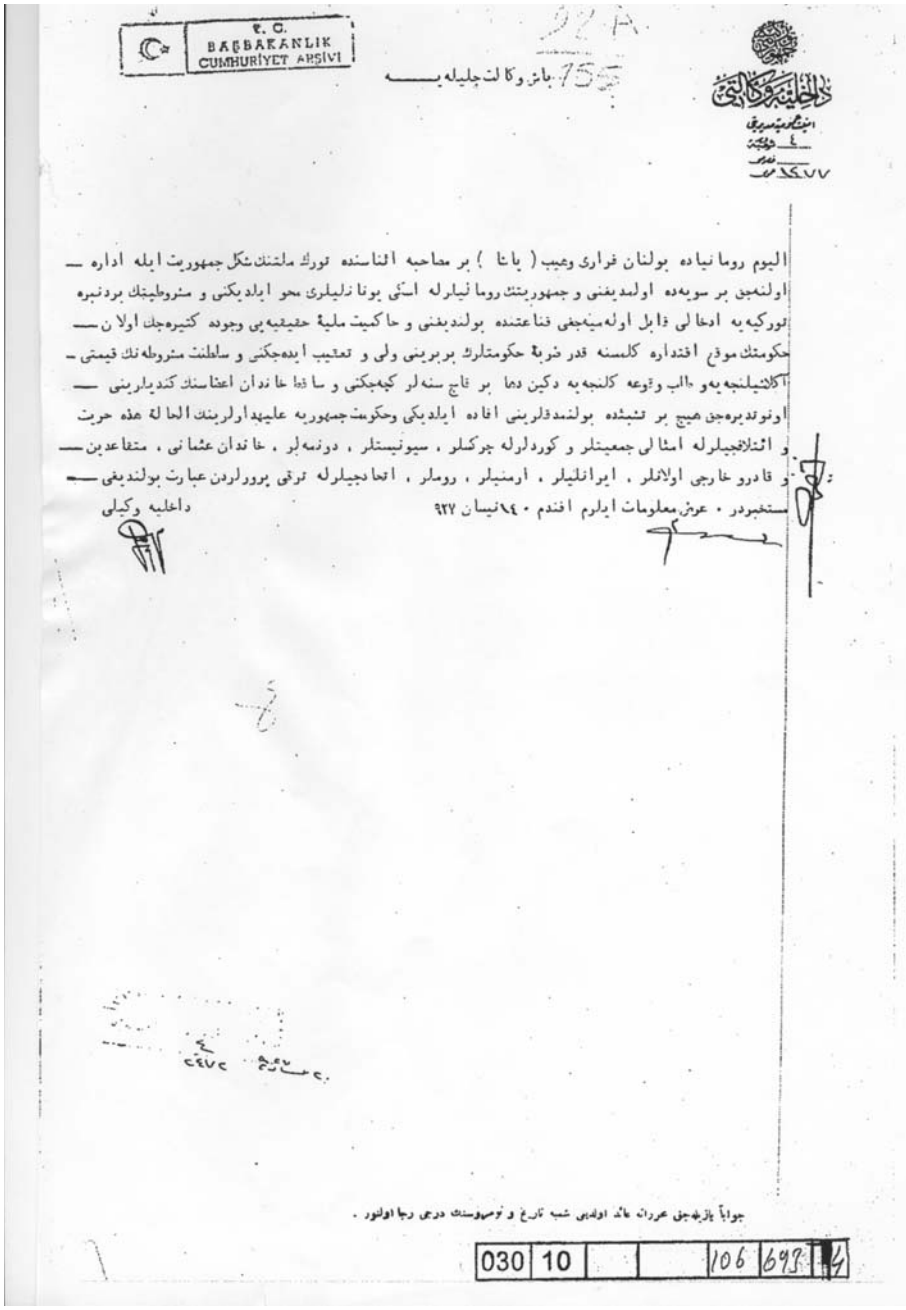
030 | 10 | 106 | 693 | 3

-1-

Vehip Paşa ile eski polis müfettişlerinden Hasan Hicabi'nin Şehzade Şerafettin ile yaptıkları görüşmede yüzelliliklerin dışında kalan firarilerin affi ve Türkiye'nin son durumu üzerinde durduklarına dair.

Levent Şahverdi Arşivi

EK:2/a

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

22 A
755

باش وكالت جليله بـــــه

داخليه وكالتي

اشبو مكتوب سريق
ـــ دفعه
نمره
٧٧٠٤٤

اليوم رومانيا ده بولنان فراري وعيب (باتا) بر مصاحبه اثناسنده تورك ملتنك شكل جمهوريت ايله اداره ـــ اولنمين بر سويه ده اولمديغني و جمهوريتك رومانيالرله اتي بونا دليلري محو ايلديكني و مشروطيتك برده نبره تورکيه يه ادخالي قابل اولهميجغي قناعتنده بولندیغني و حاکميت ملية حقيقيه يي وجوده كتيره جك اولان ـــ حكومتك موقع اقتداره كلسنه قدر ضربة حكومتلرك بربرينی ولی و تعقيب ايده جكني و سلطنت مشروطه نك قيمتي ـ آكلاتيلنجه يه و غالب وقوعه كلنجه يه دكين دها بر قاچ سنه لر كچه جكني و سافا خاندان اعضاسنك كنديلرينی ـــ اونوتديره جني هيچ بر تشبثده بولنمه دقلرينی افاده ايلديكي وحكومت جمهوريه عليهدارلرينك الحالة هذه حريت و اتتلافجيلرله امثالي جمعيتلر و كوردلرله چركسلر ، سيونيستلر ، دونمه لر ، خاندان عثماني ، متقاعدين ـــ و قادرو خارجي اولانلر ، ايرانليلر ، ارمنيلر ، رومللر ، اتحادجيلرله ترقي پرورلردن عبارت بولنديغي ـــ مستخبردر . عرض معلومات ايلرم افندم ٢٤ نيسان ٩٢٧

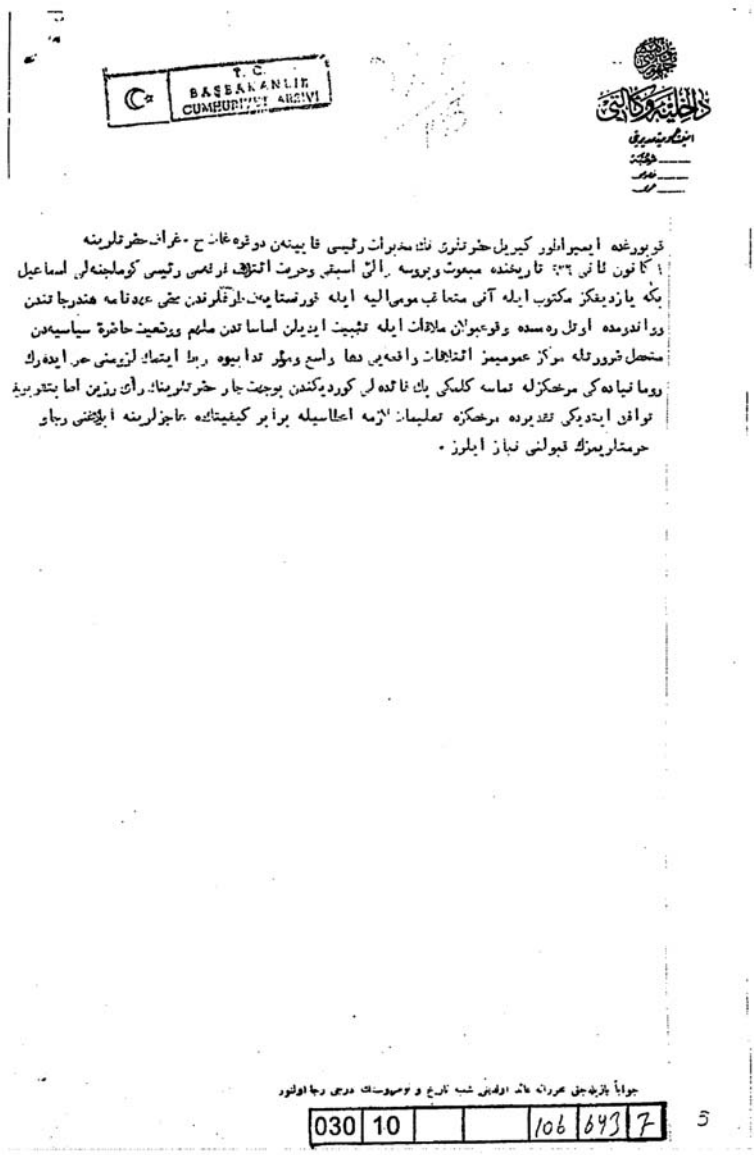
داخليه وكيلي

جواباً يازيلجق عبرانه عائد اولديغي شبه تاريخ و نومروسنك درجي رجا اولنور .

030 | 10 | | | 106 | 693 | 14

Levent Şahverdi Arşivi

EK:2/b

Vehip Paşa'nın yurt dışındaki muhalefet grupları ve Cumhuriyet rejiminin Türkiye şartlarına uygun olmadığına dair söylediği sözler

EK:3

حضور عالیلرینه

بك محترم قرده‌شمز اسماعیل بك افندی :

معلا لعات مصیبه‌لرینی بیوك بر دقت و اعتنا ایله تدقیق ایتدك شریف باباندن اخیراً و رأساً وارد اولان مکتوب‌شو صره‌لرده کندیلرندن امید اولونه بیلمجك قوتی و فعلی عرض‌لرینی قبول‌ایتمش ـ ـ و کیریل ایسه حالاً آمریقاده بولندیغندن بو طریق دخی بر مدت مرقته ایچون مسدود بولنمش اولمغله ـــ اقتضای حالی ایلك فرصته ترك ایتمك جهتی موافق حزم و احتیاط کورولمشدر بناءً علیه بو قدرجق معلوماته اطلاع حاصل اولدقدن صکره ساتح اولهجق فیمتلی معلا لعاتکزه انتظار ده بولندیغمزی عرض ایدر ووضعیت حاضره نك مع التأسف والتأثر عرض خدمته قطعیاً مساعد اولمدیغنه اعتماد بیورمکزی تمنی ایدرك عیون جلاله تکزدن حرمت و محبتله اوپه‌رز محترم قرده‌شمز افندمز ۸ تموز ۹۲۲

محمد وهیب

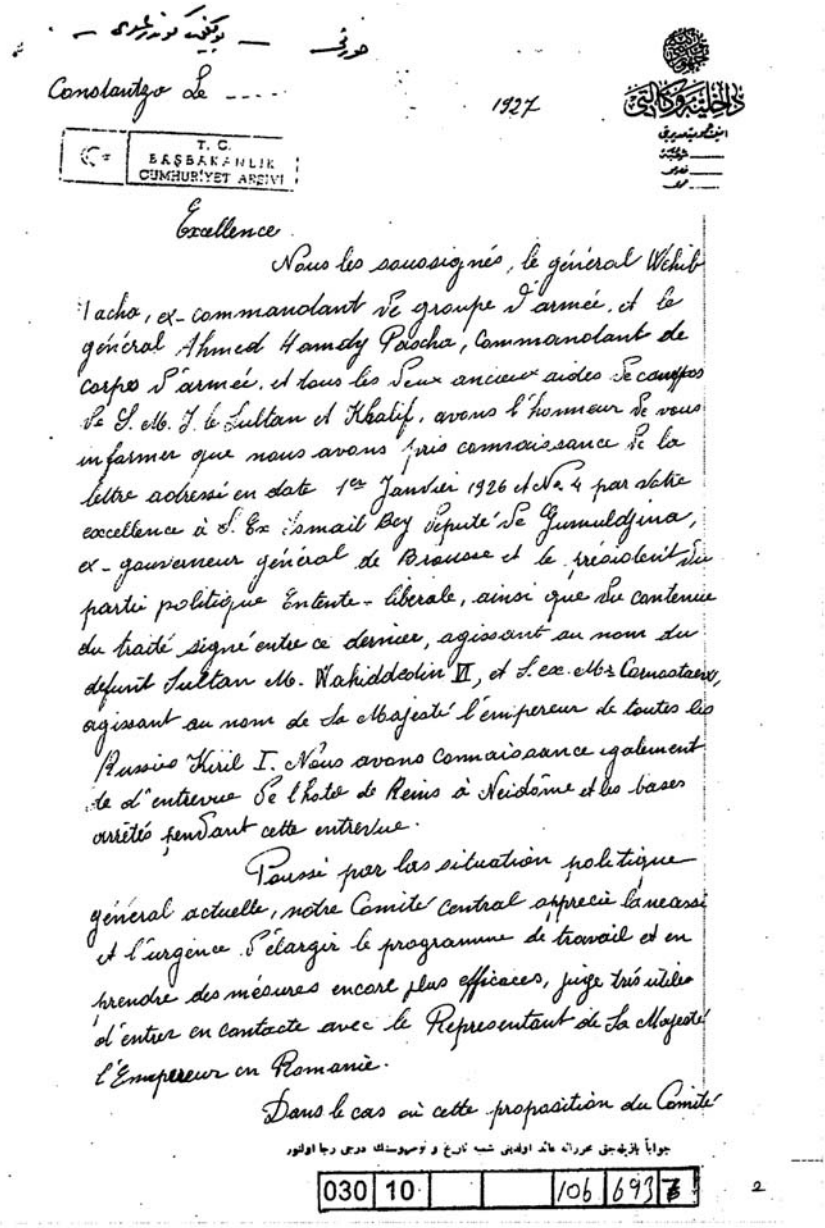
جواباً یازیلدیغی تحریراته عائد اولدیغی شبه تاریخ و نومروسنك درجی رجا اولنور

030	10				106	693	7

Vehip Paşa'nın faaliyetleri ve Gümülcineli İsmail Hakkı'ya yazdığı mektup

Levent Şahverdi Arşivi

EK:4

Constantza le ---- 1927

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

Excellence

Nous les soussignés, le général Wehib Pacha, ex-commandant de groupe d'armée, et le général Ahmed Hamdy Pascha, commandant de corps d'armée, et tous les deux anciens aides de camps de S. M. I. le Sultan et Khalif, avons l'honneur de vous informer que nous avons pris connaissance de la lettre adressé en date 1er Janvier 1926 et No. 4 par votre excellence à S. Ex. Ismail Bey Député de Gumuldjina, ex-gouverneur général de Brousse et le président du parti politique Entente-Liberale, ainsi que du contenue du traité signé entre ce dernier, agissant au nom du défunt Sultan Mh. Wahiddedin II, et S. exc. Mr. Comnostaros, agissant au nom de la Majesté l'empereur de toutes les Russies Kiril I. Nous avons connaissance également de l'entrevue de l'hotel de Reins à Neidôme et les bases arrêtés pendant cette entrevue.

Poussé par las situation politique général actuelle, notre Comité Central apprecie la necessité et l'urgence d'élargir le programme de travail et en prendre des mésures encore plus efficaces, juge très utile d'entrer en contacte avec le Representant de la Majesté l'Empereur en Romanie.

Dans le cas où cette propasition du Comité

جواباً بازيه جق عرزوله ماده اولديغي شب تاريخ و نومروسنك درجي رجا اولنور

030 10 106 693 B 2

EK:5

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

داخلیه وکالتی

central « Block anti bolchevique d'Asie » dont le but visant incontestablement un commun interêt pour les deux pays, serait approuvée par Sa Majesté l'Empereur de toutes les Russies, nous voudrions prier votre Excellence d'envoyer des instructions nécessaires à cet effet à S. Ex. le Representant en Roumanie et de vouloir bien nous en informer en même temps.

Veuillez agreer, Excellence, l'assurance de notre très haute Consideration.

Hb. Wehib

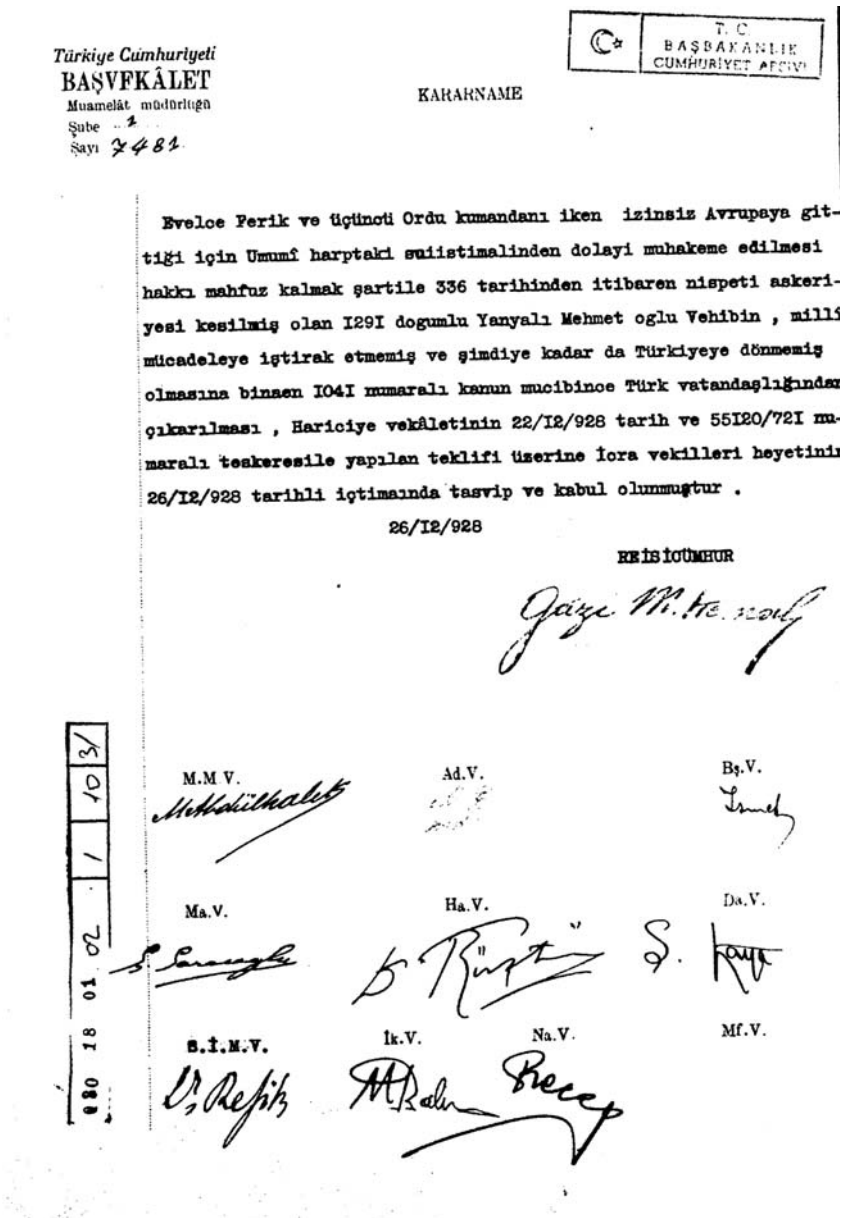
Son Excellence le capitain de Fregatte Hb. Graf
Chef de la chancellerie de S. Alt. l'empereur Kiril
à G. Cobourg villa Edinbourg.

جواباً یازیلجق عجرانه ماده اولدیغی شب تارغ و توسیوسنك درجی رجا اولنور

030	10			106	693	7	3

Levent Şahverdi Arşivi

EK:6

Türkiye Cümhuriyeti
BAŞVEKÂLET
Muamelât müdürlüğü
Şube 1
Sayı 7481

T. C.
BAŞBAKANLIK
CÜMHURİYET ARŞİVİ

KARARNAME

Evelce Ferik ve üçüncü Ordu kumandanı iken izinsiz Avrupaya gittiği için Umumî harptaki suiistimalinden dolayi muhakeme edilmesi hakkı mahfuz kalmak şartile 336 tarihinden itibaren nispeti askeriyesi kesilmiş olan 1291 doğumlu Yanyalı Mehmet oğlu Vehibin , milli mücadeleye iştirak etmemiş ve şimdiye kadar da Türkiyeye dönmemiş olmasına binaen 1041 numaralı kanun mucibince Türk vatandaşlığından çıkarılması , Hariciye vekâletinin 22/12/928 tarih ve 55120/721 numaralı tezkeresile yapılan teklifi üzerine İcra vekilleri heyetinin 26/12/928 tarihli içtimaında tasvip ve kabul olunmuştur .

26/12/928

REİSİCÜMHUR

M.M V. Ad.V. Bş.V.

Ma.V. Ha.V. Da.V.

S.İ.M.V. İk.V. Na.V. Mf.V.

Yanyalı Mehmet oğlu Vehip Paşa'nın vatandaşlıktan çıkarılması

Levent Şahverdi Arşivi

EK:7

T. C.
BAŞVEKÂLET
KARARLAR DAİRESİ MÜDÜRLÜĞÜ
Karar sayısı
2
11987

Kararname

Evvelce vatandaşlıktan ıskat edilmiş olup halen İskenderiyede bulunan Vehip (Paşa) hakkındaki ıskat kararının ref'i ; Dahiliye Vekilliğinin 15/9/939 tarih ve 50013 sayılı tezkeresile yapılan teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyetince 19 EYLÜL 1939 tarihinde kabul olunmuştur.

REİSİCÜMHUR

İsmet İnönü

Bş. V. Ad. V. M. M. V. Da. V. Ha. V.

Ma. V. Mf. V. Na. V. İk. V. S. İ. M. V.

G. İ. V. Zr. V. Mat. Mü. V. Ti. V.

0,80 18 01 02 88 92 10

Levent Şahverdi Arşivi

The Ottoman Public Debt in the Economic History of Russian Turkology

Natalia CHERNICHENKINA*

ABSTRACT

Russian historiography of Ottoman and Turkish studies contains a broad range of works devoted to socio-economic development. Though financial issues in general and the Ottoman debt problem in particular were subject of turkological interest of Russian scholars, they lacked specialized studies on it, being a part of the large scope of socio-economic works. However, due to the concern to the Ottoman relations with European Powers in the XIX – beginning of the XXth centuries the Ottoman debt during the Ottoman epoch has been studied rather well. In comparison, the field of the Ottoman debt during the Turkish Republic has been relatively undeveloped. This article aims at historiographical analysis of the Ottoman debt problem in Russian Turkological studies of the XX century. It reveals different approaches to the subject under research, marks some academic disagreement on particular matters but in general demonstrates currency of the debt problem.

Key Words: Ottoman debt, Ottoman Public Debt Administration, Russian historiography, "old school", "new school", Soviet researchers.

* Dr., Department of Middle East Studies, Institute of Oriental Studies, Russian Academy of Sciences-Russia. e-posta: n_chernichenkina@yahoo.com

Levent Şahverdi Arşivi

Rus Ekonomi Tarihçilerinin Eserlerinde Osmanlı Dış Borçları

ÖZET

Rusya'da Rus tarihçileri tarafından Osmanlı Devleti ile Türkiye'nin ekonomik ve toplumsal gelişmelerine ait çok sayıda çalışma yapılmıştır. Genel anlamda Osmanlı maliyesi özel anlamda ise Osmanlı dış borçları Rus araştırmacılarının da ilgisini çekmiştir. Ancak, Osmanlı Devleti'nin sosyal ve ekonomik durumu bu çalışmalar da geniş çaplı bir araştırmadan ziyade genel hatları ile ele alınmıştır. Rus ekonomi tarihçilerinin eserlerinde çoğunlukla Osmanlı dış borçları sorununun Osmanlı dönemi üzerinde ağırlıklı olarak durulmuş, Türkiye Cumhuriyeti dönemi hakkında pek fazla bilgi verilmemiştir. Bununla birlikte Rus araştırmacılarının yakın dönem çalışmalarında bu eksikliğin giderilmeye çalışıldığı görülmektedir.

Bu makalede yakın dönem Rus ekonomi tarihçilerinin eserleri incelenmiş, bu eserlerde yazarların Osmanlı dış borçlar sorununa nasıl baktıkları, birbirlerinden farklı ve ortak yaklaşımlarının neler olduğu üzerinde durulmuştur. Osmanlı Devleti'nin Kırım Savaşı esnasında ilk defa dış borç alması ile başlayan ve Duyun-ı Umumiye'ye giden borçlanma süreci, bu borçların Türkiye Cumhuriyeti'ne devretmesi ve ödenmesinin Rus araştırmalarında nasıl yer aldığı yansıtılmaya çalışılmıştır. Makalede Rus araştırmacıların eserleri ışığında borçlar sorunu ele alınmış, farklı yaklaşımlar akademik bakış açısından değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı borçları, Osmanlı Kamu Borç Yönetimi, Rusça tarihçilik, "eski okul", "yeni okul", Sovyet araştırmacılar, Duyun-ı Umumiye.

Levent Şahverdi Arşivi

The Ottoman public debt—its origins and the ways in which it was settled—has been an important subject in Turkish studies. It interests not only Turkish researchers but also Western researchers specializing in the history of finance. The earliest studies of the Ottoman public debt were published in the beginning of the 20th century in France, Turkey's main foreign creditor. It was in France that the origins of the debt, the areas in which the loans were used, and the establishment of the Ottoman Public Debt Administration were matters of practical necessity.

A neighbor of the Ottoman Empire, the 19th-century Russia was also keenly interested in the Empire's geopolitical issues and its confrontation with European powers. Information about the Empire grew as it was fed by traveling Russians and by those who remained in the Ottoman Empire either by choice or as prisoners of war. Karl Marx noted that "in Russia, a country of semi-Asiatic social conditions, rituals, traditions and institutions, there are enough people who can well understand the true situation of Turkey, as well as its true character."[1]. One such man was P. A. Chikhachev, a geographer and traveler who spent in Asia Minor some twenty years. A defining characteristics of his studies was that he did not limit them to subjects of natural science. He had a profound interest for economic and financial issues, concentrating on the Western European colonial policy and the so-called "Eastern Question."

He pointed out, correctly, that the Ottoman economy was incapable of meeting the state's needs that they grew dynamically along with the growth of military, political, economic, and cultural interactions with the West. Just the expenses of the Sultan's Imperial court by themselves were tens of times higher by the end of the 1850s than they had been in the 1820s and 1830s. During the rule of Sultan Abd Al-Aziz (from 1861 to 1876) the court's expenses grew even more. On average they were around 30 million French francs (1,290,000 Turkish liras) annually. For comparison, during the same years the Russian Emperor's court spent 26,6 million francs (1,144,000 Turkish liras); the French court 26,5 mil-

1 K. Marx-F. Engels, **Sochinenia**. İzdaniye 2, Vol. 9, Moskva 1954, pp.20-21.

Levent Şahverdi Arşivi

lion francs (1,139,500 Turkish liras); the English Queen 11,75 million francs (505,250 Turkish liras); and the President of the United States 124,000 francs (5,332 Turkish liras). (In XIX FF 1was equal to TL 0,043.) According to Tchihatchef's data, real expenses of the Sultan's court of that time consumed about one-seventh of all of the Empire's revenue. In England it was only one two-hundredth, in France one-fiftieth, in Austria one-thirtieth, and in Russia one-twentieth of the state's revenue[2].

The Foreign Ministry of Russia paid close attention to the Ottoman Empire's fiscal situation. The then *chargé d'affaires* in Istanbul E. P. Novikov wrote a "Note On Turkey's Finance" to Foreign Minister A. M. Gorchakov. He reported a noticeable reduction in economic independence of the Empire's government due to the Imperial Ottoman Bank's having obtained the rights to collect some state revenues as collateral against advances given to the Treasury. "Thus, the Bank has acquired rights that are encroaching onto the sovereign's independence. This is a precedent that will be invoked in the future under the smallest pretext… This is precisely the road that will, sooner or later but most certainly, lead to an administrative and pecuniary conquest, which will be only too typical for the spirit and tendencies of the times we live in."[3.]

The main themes developed by Russian researchers of Turkey's modern and post-modern history were themes of the national liberation movement. Problems of economic development were considered in connection with national liberation's socio-economic causes. M. S. Meyer in his "Turkey as a Model of Dependent Development" explained two different angles from which researchers looked at the Ottoman public debt: they were either of the "old" or "new" school[4]. The "old

2 P.Tchihatchef, **Velikie Derjavı i Vostoçnıy Vopros**, Moskva 1970, p.191.114.

3 I. Fadeeva, "Finansovoe Polozjeniye Turcii v 50- 60-h Godah XIX veka", **Voprosy Ekonomicheskogo Razvitia Stran Blizhnego I Sredn'ego Vostoka,** Moskva, 1979, p.

4 M. S. Meyer, "Turcia – Model' Zavisimogo Razvitiya. (Obzor Sovremennoi Turetskoi i Zapadnoi İstoriografii)", **Sbornik Obzorov İNİON. Kritika Konsepciy Zavisimogo Razvitiya**, Moskva 1983, pp.77 – 113.

Levent Şahverdi Arşivi

school" researchers had traditional views seeing the Ottoman debt through the "imperialist concept" dominant in the Soviet times. According to the concept, capitalist states used various institutions—concessions, capitulatory regimes, foreign banks, and unequal exchange—to bring the Ottoman state to the inevitability of borrowing foreign loans, which at the end turned out to be ineffective anyway.

This is what Karl Marx wrote about this period: "Western powers are grabbing for Turkish money. For the first time the Ottoman Empire acquires a national debt, but no credit. It is now in the position of a landowner who not only mortgages his land for a loan, but gives the creditor the right to use the money. The only thing left is to give the creditor the mansion too."[5].

The "old school" is represented by outstanding soviet scholars such as A. Novichev, Yu. Petrosyan, B. Danzig, Yu. Klyuchnikov, A. Sabanin, I. Alibekov and A. Miller. They attempted to interpret political and socio-economic development of the Ottoman Empire and Turkish Republic from Marxist approach. Their attention was concentrated on the ways and methods of economic enslavement of the Ottoman state by Western capitalistic powers. Stressing specific character of the country's dependence the researchers gave a detailed account of its foreign economic ties, and foreign debt, in particular. Their works outlined the main stages of transformation of the Ottoman Empire to the semi-colony of imperialism, marked economic, social and political consequences of this process. In accordance, they regarded the Ottoman debt problem as a complicated economic issue which had a negative political and historical meaning. They viewed the establishment of the Ottoman Public Debt Administration (OPDA) as the evidence of fiscal collapse and enslavement of the Ottoman Empire by foreign investors, and respectively, the Administration's actions negatively as aggravating the country's already deplorable plight. In their opinion, the OPDA formed a state within a state—one

5 Marx-Engels, **ibid**, vol. 23, p.764.

Levent Şahverdi Arşivi

that in economic terms was much more successful than the rest of the Empire crippled by its old-fashioned methods of economy.

The results of the Soviet turkologists' research were best reflected in works by A. Novichev. His "Study of Turkish Economics before World War I" (1937) is worth special mentioning. It differs from research by other authors in that it contains a circumstantial survey of measures implemented by Ottoman State and detailed analysis of its general economic climate. Still, Novichev called the period of the OPDA's management the darkest chapter of Turkish history. He stated that this organization attempted to squeeze as much profit as possible out of the Ottoman Empire exploiting its fiscal difficulties. "The imperialists at the Ottoman Public Debt Administration used the old methods of Turkish feudal lords to rob their population. But they also added European techniques of taxation. As result, their revenues grew year after year while the network of their operatives spread its tentacles throughout the country—a gigantic octopus enveloping prey and sapping it of its life"[6].

Accusing the creditors of lying, this is how A. Novichev explained why they would lower the Ottoman Empire's debt payments to nominal amounts: "[…] foreign capitalists faced the fact that Turkey was unable to pay spurious sums on the books; they had to limit their appetite to getting payments for the amounts Turkey had actually got. […] While Turkey received only 3 billion francs, its debt was estimated to be 5,3 billion." "By the time the decree was published," continued Novichev, "Turkey's real debt, excluding what had been paid off, was 2124,664,800 francs. However, per the decree, not counting advances and internal debts, Turkey's debt was calculated at 2460,930,850 francs. That is, the country was cheated out of 336,3 million francs, or 15%"[7].

A. Novichev was the first to note that the Administration had a predecessor in the Six Indirect Taxes Service established by an agreement be-

6 A. Novichev, **Ocherki Ekonomiki Turcii do Mirovoi Voini,** Moskva–Leningrad 1937, p.200.

7In XIX FF 1was equal to TL 0,043, Novichev, **ibid,** p.196.

Levent Şahverdi Arşivi

tween Galata bankers (the financial center of Istanbul) led by the Imperial Ottoman Bank. According to this arrangement, the government handed the banks a 10-year complete monopoly over revenues from the salt and tobacco duties, stamp tax, taxes on fishing in the Istanbul waters, and a tithe on the silk of Adrianople, Bursa, and Samsun[8]. "After the debts were settled by decree in 1881, the Sultan's government took over financial control; but in doing so it didn't relieve itself of financial need. To satisfy it, it fell into the same old rut"[9].

Yu. Petrosyan who was mainly researching socio-economic history of Turkey from the Middle Ages till Modern period saw the establishment of the OPDA as *de facto* foreign control over the national economy and finances. He called the Administration's staff "undisguised instrument of foreign expansion"[10]. He considered the Sultan's policy of attracting foreign investors a deleterious way of replenishing the treasury. He saw foreign loans as bondage: "After the Crimean War, foreign loans became some of the main tools to put the Ottoman Empire into economic shackles. This deleterious way of replenishing the treasury through the bondage of foreign loans the government continued even during the rule of Abdul Hamid […] The practice of those years shows that the issuance of loans was accompanied more and more by the government's yielding to various demands: giving out new concessions, awarding lucrative contracts to European manufacturers, sometimes even acquiescing to territorial claims. In other words, the loans truly became a leverage of economic and political influence the European powers exercised on the Sublime Porte"[11].

Also of the "old school" was B. Dantzig, who analyzed patterns and specific features of the economic and political development of Turkey

8 Novichev, **ibid,** p.195.

9 Novichev, **ibid,** p.201.

10 Petrosian Yu. A., **Osmanskaya İmperia: Moguschestvo i Gibel,** Moskva 1990, p.218.

11 Gasratian M., Oreshkova S., Petrosian Yu., **Ocherki İstorii Turcii,** Yerevan 1986, p.136.

Levent Şahverdi Arşivi

have appeared prominently in a number of his publications. Russian turkologists are well accustomed with such his studies as "Pathways of Turkish Economic Development" (Puti Ekonomicheskogo Razvitiya Turcii, 1926); "Economy of Modern Turkey" (Ekonomika Sovremennoy Turcii, 1929), "Economic Situation in Turkey" (Ekonomicheskoye Polojeniye Turcii); "Etatism: İts Origin and Meaning in Turkish Economy" (Etatizm, Ego Suschnos't i Znacheniye v Ekonomike Turcii, 1959);"Features of Turkish Economic Development" (Osobennosti Ekonomicheskogo Razvitiya Turcii, 1966).

Like Novichev, Dantzig wrote about a negative influence of the foreign loans, but stressed their ineffective use : "Almost none of the Turkish loans served to develop the country's productivity, but rather to achieve military goals, patch holes in the national budget, pay interest on older loans, and for the Imperial court's expenditure. From the standpoint of national economy, such foreign capital was dead weight—a clear example of how the dead pull the living down." Dantzig foresaw future development of the problem of the Ottoman debt saying "the payments of this dead capital will for decades saddle Turkey, ripping enormous amounts out of her modest budget"[12].

In 1925-1929 Russian statesmen and diplomats Yu. Klyuchnikov and A. Sabanin issued three parts of a fundamental omnibus entitled "International Politics of Recent Times in Treaties, Notes and Declarations" ("Mezhdunarodnaja politika Noveishgo Vremeni v Dogovorah, Notah I Deklaratsiyah."). The first one contains data on the Ottoman financial system, including taxes, budgets, trade issues, capitulations and debt. As far as the latter is concerned, Klyuchnikov and Sabanin assumed that it was formed as a result of misunderstanding the role of financial sources coming to the Ottoman Empire with the active Europeanization of the Porte. They tried to explain the reasons why the Ottoman Empire became unable to pay off its debts to foreign creditors thus: "The Sublime

12 Dantsig B., "Inostranniy Kapital v Turcii", **Noviy Vostok**, №26-27, 1929, pp.326 – 327.

Levent Şahverdi Arşivi

Porte was carried away by the ease with which foreign bankers gave out loans; and from 1854 it went on taking out loan after loan, squandering the money on its wasteful daily expenses"[13]. They were, however, the first among Russian researchers of Turkey to point out positive outcomes of the OPDA's work: "How successful the Administration's work really was can be seen from the following. In the beginning, the six main sources of revenue entrusted to the Administration brought in 1,2 million Turkish liras (26,5 million francs). Between 1891 and 1898 the revenue was already 1,9 million Turkish liras (44,9 million francs)—a 41% increase. Besides, the Administration's operating expenses in 1891 were only 336,000 Turkish liras (7,6 million francs), which was relatively little if compared with the expenses of the Sultan's Treasury (675,000 Turkish liras) and Finance Ministry (1,420,000 Turkish liras)"[14].

Their thinking on the Ottoman debt was further developed by historian S. Ivanov, as well as some other researchers of the "new school." S. İvanov was one of the distinguished reseachers of the Middle East. His sphere of scientific interests also included problems of socio-economic history of the Ottoman Empire and Republican Turkey. For many years, he was working on the history of Russian-Turkish trade relations from Middle Ages until the beginning of the XXth century. A number of his articles were devoted to comparative typology of historical development of the Russian and the Ottoman Empires. The same is true for the following monographs "The İnternational Economic Relations of the Late Ottoman Empire (end of the XVIII – beginning of the XXth century)" (Vneshneekonomicheskiye Svyazi Osmanskoi İmperii v Novoye Vremya (Konec XVIII – Nachalo XX vv., 1989)) and"Russia, the West and the Muslim East During Colonial Times, 1994" (Rossiya, Zapad i Musulmansiy Vostok v Kolonialnuyu Epohu).

13 Yu. Klyuchnikov-A. Sabanin, **Mezhdunarodnaja politika Noveishgo Vremeni v Dogovorah, Notah I Deklaratsiyah**, P. I. - Moskva, 1925, p.200.

14 Klyuchnikov-Sabanin, **ibid,** p.177.

Levent Şahverdi Arşivi

At large, the works by Russian turkologists written in 1980 – 2000s are distinguished by new conceptual approach towards the Ottoman debt problem. In particular, according to the current study of the globalist processes, Russian historiography after Western and Turkish one, began to represent the Ottoman debt as a result of interaction of the World economic system and Ottoman traditional society. Furthermore, opinion about objective character of the debt and bankruptcy is prevailing.

Thus, S. Ivanov suggested that the debt should be viewed as an example of interaction between a traditional feudal culture and a bourgeois economic one. Analyzing the causes that brought the Ottoman Empire to insolvency, he divided them into external and internal. Among the external causes he pointed out to the world economy's general crisis situation of the mid-1870s, and to the high degree of exploitation of the Ottoman Empire by European lenders. Ivanov opined that the Sublime Porte's wasteful use of foreign loans did not necessarily mean it acted irrationally. From the standpoint of a state still in its Late Feudalism phase such expenditure was quite justified—it strengthened the army and increased the authority of the Empire's central government. The problem was that at that time such economic policy of the Ottoman government ran counter to the world's prevailing capitalist system of financing.

Studying the genesis of the Ottoman public debt shows us that the goals a capitalist society pursued by taking on national debt could be different from the goals of a feudal society with debt. In the mid-19th century England, the service of public debt utilized almost a half of the budget expenditure. In France, it was one-third, in the United States one-fourth, in Austria one-fifth[15]. However, in capitalist countries, as Karl Marx wrote, "national debt becomes one of the most powerful leverages of initial capital. As if touched by a magic wand, national debt turns unproductive money into a productive force and makes it capital"[16]. "The

15 Sheremet et al, **Vneshneekonomicheskiye Svyazi Osmanskoi Imperii v Novoe Vremya Konets XVIII – Nachalo XX veka**, p.106.

16 Marx-Engels, **ibid,** vol. 23, p.764.

Levent Şahverdi Arşivi

modern doctrine is not inconsistent when it states the more public debt, the richer the country," wrote Karl Marx of bourgeois states[17]. In the Ottoman Empire, however, the quittance of the debt led to an increase in taxation. "The Ottoman national debt was nothing else but billions of francs squeezed out of the Ottoman Empire's population," concluded S. Ivanov, citing N. Todorov, a Bulgarian historian[18].

In the mid-XIXth century, the Ottoman Empire with its backward finance system and corrupted state machine wasn't the only one who was unprepared to step into lending arrangements. To a degree the world of capital wasn't ready for it either. "Western financiers," S. Ivanov wrote, "did not know any better and brought onto the Ottoman soil their European ideas what national debt should be, as well as what possibilities for enrichment it should give them"[19].

Russian historians also reflected on the establishment in 1859 of a Joint European-Turkish Committee to monitor the reorganization of Ottoman finances. I. Fadeyeva in her article "Turkey's Fiscal Position in the 1850-1860s" pointed out that "despite the wide powers given to the Committee, in reality it was essentially an advisory body, its initiative being dependent on the good will of managers of different government offices whose cooperation the Committee sought to fulfill its mission. Its success also depended on the government's preparedness to accept its recommendations and on the consistency of their implementation"[20].

However, V. Sheremet and A. Novichev thought differently. They observed that politico-financial control by means of monitoring committees, "a committee of Ottoman bondholders," or other organizations created by creditors and financiers, did not begin when the Ottoman

17 Marx-Engels, **ibid,** vol. 23, p.764.

18 N. Todorov,**Balkanskiy Gorod 15 – 19 Vekov. Socialno-Ekonomicheskoe I Demograficheskoe Razvitiye,** Moskva 1976, p.193.

19 S., Ivanov, **Osmanskaya Imperia v Mirovoy Ekonomicheskoi Sisteme (Vtoraya polovina XIX – Nachalo XX veka)**, Moskva 2004, p.79.

20 Fadeeva, **ibid,** p.115.

Levent Şahverdi Arşivi

government became insolvent—it began much earlier, during the Crimean War. In their opinion, this form of control was exercised to monitor the Empire's military expenses and to place it in the humiliating position of an unequal military ally and a debtor.

In Sheremet's view, it was the foreign lending institutions that dealt a decisive blow during the crisis of the 1870s, pushing the Ottoman Empire into the status of semi-colony. Later, in his "War and Business", he made it clear that after the OPDA's founding, the financial and political control over the country's economic development was no longer done "through this group of courtiers or that group of officials. It was done by direct pressure on the Sultan himself and on the executive branches—all in the interest of the European powers that subdivided the Empire. A final partition of the Ottoman Empire was yet to come, but in the meantime, through this act, financiers strengthened their position much more effectively than diplomats or military men might through their usually ephemeral pacts"[21].

E. Urazova is another scholar of Turkey's economic development. Her interests encompass Turkey's finance, the issues of financing economic growth, and the mobilization of internal and external resources of wealth creation. The economic evolution in Turkey is analyzed in her work entitled "Turkish Economy From Etatism to Market (Domestic and Foreign Resources of Economic Growth)" (Ekonomika Turcii ot Etatizam k Rınku"(Vnutrenniye i Vneşniye İstoçniki Ekonomiçeskogo Rosta)). Another aspect of the researcher's interests is Turkish foreign indebtedness. İn this work the author gives a brief economic history of Turkey and characterises attraction of foreign resources as the most important factors of economic development. At the same time, the article states that this direction contributed to growth of foreign debt, which repayment has long been onerous duty for all Turkish citizens, thus, creating problems in economic strategy and politics of the country.

21 V. Sheremet, **Voina i Biznes**, Moskva 1996, p.674.

Levent Şahverdi Arşivi

Though researching mainly current problems, Urazova, in one of her articles, addressed the Ottoman debt during the World War I. Writing about the growing difficulties experienced by the Empire since the Balkan Wars, Urazova noted that the main method of financing the budgetary expenditure during the World War I—that is, through internal and external loans—was clearly insufficient. She also brought up an interesting fact that "after Turkey entered the war, the Ottoman Public Debt Administration took a whole four months to call off those of its representatives who were from the Entente and announce that it would stop contractual payments to creditors from the Entente's member countries [England, France, and Russia]; even then the payments stopped only as late as March of 1915"[22].

As one can see, the subject of the Ottoman debt during the Ottoman epoch has been studied rather well. In comparison, the field of the Ottoman debt during the Turkish Republic has been relatively undeveloped. The superficial way in which the Ottoman debt's settlement in the 20th-century Turkey has been treated is due to the difficulties in accessing primary sources. According to Turkish scholar Ibrahim Hakki Yeniay, the documents kept in the Administration's branches were destroyed after the last payment was made. Yet, the settlement of the Ottoman debt problem in the Republican period of Turkish history was one of the compelling issues of international economic relations in 1920 – 1950s.

When writing about the economic development of modern Turkey, Russian researchers displayed a peculiar difference in evaluating socio-economic continuity from the Ottoman Empire to the Republic. Some scholars saw in the Turkish Republic the state of a principally new type, with a unique political, social, and economical character. It was a state, they noted, that not only didn't try to preserve Ottoman imperial traditions, but sought to break away from them. This point of view is apparently close to E. Urazova who also wrote that "the first decade of the

22 E. Urazova, "Sudba Ottomanskogo Dolga (Turetskiye Finansı v Gody Pervoi Mirovoi Voiny)" **Ot Stambula do Moskvy,** Moskva 2004, p.177.

Levent Şahverdi Arşivi

Republican system was the time to establish a new order, when steps were taken to reform all socio-political and economic spheres and to settle international relations (including contractual ones) with those Western states that had occupied important positions in respect to the semi-colonial Ottoman Empire"[23]. However, a clean break and escape from the influence of the Empire were hardly practical. This view has been shared by the "new school" researchers. However, they too considered the preservation of any Ottoman Empire elements of economical order in Republican Turkey as something negative.

Researcher of Turkish capitalism, the author of "The Development of Capitalism in Turkey: Theory of Hybrid Economy, 1982" (Razvitiye Kapitalizma v Turcii: k Kritike Teorii "Smeshannoi Ekonomiki"); "The History of Etatism in Turkey, 1991" (Istoriya Etatizma v Turcii) and "The Hisrory of Turkey. XXth century, 2007" (Istoriya Turcii. XX vek) N. Kireyev is among present prominent turkologists. He argued that the Turkish government, busy fighting a war for independence, "had no time to consider sweeping financial reforms [...] it followed the old road of just increasing existing taxes"[24]. Considering the fact that a significant portion of taxes came from the sources controlled by the OPDA during the Empire, Mustafa Kemal instituted control over the Administration to prevent money from being transferred to Istanbul. According to Kireyev, the government of Turkey's Grand National Assembly had to resort to the OPDA's staff and infrastructure in order to collect taxes on behalf of the new government. The transfer of the collected taxes to the national budget was made under the condition that final computations between the Kemalists and the Administration would be made based on future agreements. Kireyev emphasized that "this situation was convenient for the OPDA too, since the debts were acknowledged to have to be paid, operating expenses of the Administration were allowed to be covered, and its numerous staff continued working within the country"[25].

23 Urazova, **Ekonomika Turcii: ot Etatizma k Rynku**, Moskva 1993, p.11.
24 N. Kireyev, **İstoria Etatizma v Turcii**, Moskva 1991, p.96.
25 Kireyev, **ibid,** p.95.

Levent Şahverdi Arşivi

The June 23, 1928 Ottoman Debt Agreement settling the issue of debt payments was traditionally viewed by Russian turkologists as a serious concession made by the Turkish government to the West. They were uniform in the opinion that the Agreement, signed under conditions unfavorable for Turkey, was the result of pressure by Turkish bourgeoisie whose interests coincided with those of foreign capitalists and who sought to alleviate tensions with France. The historians have convincingly retraced how the goals of Turkey's bourgeoisie and those of its government overlapped as the latter hungered for new loans. Thus, B. Dantzig compared the signing of the 1928 Agreement with that of the Mosul Treaty between Turkey and the United Kingdom. He pointed out the "defeatist" character of both agreements, saying that the Mosul Treaty at least "provided Turkey with a certain degree of calm on its borders," while the debt agreement forced "Turkey, whose nascent capitalist economy needed foreign credits, to coordinate its financial matters with the world exchange market"[26]. Another turkologist I. Alibekov in his work "State Capitalism in Turkey" cited the November 1928 speech by Mustafa Kemal at the opening of the Partiament: "It's hard to predict how beneficial the conditions of the agreement will be and how the state will be able to withstand new burdens. But the government has been forced to take these steps by our moral obligations and our need of credit"[27].

In retrospect we know well that the signing of the 1928 Ottoman Debt Agreement did not produce the anticipated influx of foreign investment to Turkey. Analyzing contemporary press accounts, Alibekov tried to clarify the West's position and understand the causes of foreign capital's refusal to give Turkey new loans. He outlined primary and secondary reasons. Among the primary reasons, he cited etatism and the system of state monopolies: "It's easy to see that under the pretext of 'necessary conditions for free enterprise' foreign capital showed its aversion to etatism, which would deprive it of its ability to make profit. The elim-

26 B. Dantsig, **Ocherki po Ekonomicheskoi Geografii Turcii,** Moskva 1930, p.136.
27 **Put' Industrializatsii**, 1929, №2, p.87.

Levent Şahverdi Arşivi

ination of etatism and state monopolies, which had been inherent elements of the Turkish economic policy, was the first condition of foreign capital under which it would be willing to operate in Turkey once again"[28]. Among the secondary reasons, Alibekov cited the unsettled question of debt payments and the Lausanne Conference's abolition of the regime of the capitulations[29]. The latter were important to the Board of Bondholders of the Ottoman Public Debt. After lengthy arguments and Turkey's refusal to make a scheduled payment, the Board issued a statement that "the bondholders will resist any credit operation undertaken by Turkey in foreign markets until the present situation changes"[30]. In Alibekov's view, this was tantamount to an economic blockade.

The 1929 world economic crisis thwarted the implementation of the agreements. With prices for raw material (Turkey's main export) falling, the government had to institute restrictions on exchange, taking control over selling and buying currency. The upcoming in 1930 Ottoman debt's service threatened to undermine the state's already diminished currency assets. The 1928 Agreement would be impossible to comply with. Thus the government wished to change the agreement to more favorable financial conditions—more suitable to its capabilities.

Two annual payments of 18,778 paper liras made in 1929 with a transfer in currency caused a sharp decline in the Turkish lira's rate. In the situation of the world economic crisis the Turkish government clearly understood that foreign capital would unlikely come to rescue, even with signed agreements, and it announced steps to maintain the level of foreign currency. Among them was the reduction of the Ottoman debt payments down to one-third, with the further complete termination of payments and prohibition of currency export[31]. Specialists noted that Turkish gov-

28 **Put' Industrializatsii**, 1929, №2, p.87.

29 İ. V. Alibekov, **Gosudarstvennıy Kapitalizm v Turcii,** Moskva 1966, p.29.

30 Alibekov, **ibid,** p.73; **Blijniy Vostok**, 1931, №2–3, p.32.

31 Dantsig, **ibid,** p.34; B. M. Potshveriya, **Turcia Mezhdu Dvumya Mirovymi Voinami. Ocherki vneshney Politiki**, Moskva 1992, p.170.

Levent Şahverdi Arşivi

ernment had correctly reckoned on two factors. Firstly, the rivalry between European states impeded announcement of financial blockade. Secondly, the claims of the Debt Council were unlikely to lead to open military intervention in Turkey. N. Kireyev concluded that "the combination of time and the Turks' persistence worked. Claiming continuously their willingness to pay, participating in talks and negotiations, they in fact did not pay for ten years, excluding partial payments in 1929-1930 and 1930-1931"[32].

This led to worsening relations with France. An improvement depended on re-payment of the debt. On April 22, 1933 a new agreement was signed in which the Turkish portion of the Ottoman debt was called "7,5% of Turkish debt of 1933." In it, the monetary unit of payments was changed to the French franc at the then existing rate of one golden lira equaling 112 French francs. The general amount of debt was calculated to be 8,6 million gold liras, or around 80 million paper ones. In comparison with the amount of debt in the previous agreement, this amount was reduced ten times[33]. Per the 1936 and 1938 agreements, Turkey negotiated halved payments and, later, a complete termination of annual payments in exchange for the price of Turkish goods.

Using quantitative analysis B. Dantsig argued that since the obligations had been fixed in French francs, the depreciation of the franc made in France in 1937-1938 automatically reduced the debt in liras. In 1936, the franc depreciated in comparison with 1929-1935 by 8%; in 1937 by 39%; in 1938 by 56,6%; and in 1939 by 62,2%. Consequently, the Ottoman debt went down as follows. On May 31, 1933 it was 79,820,000 liras; in 1934, it became 79,618,000 liras; in 1936, 78,997,000 liras; in 1937, 53,582, 000 liras; in 1938, 32,568,000 liras; and in 1939, it came down to 31,069, 000 liras[34]. According to the data collected by Dantzig, the payments towards the Ottoman debt and buying out foreign concessions

32 **Turcia v XX Veke,** Moskva 2004, p.35.
33 Dantsig, 1930, p.34.
34 Dantsig, **ibid,** p.35.

Levent Şahverdi Arşivi

laid heavy burden upon the Turkish taxpayer. However, these payments and the return of most foreign concessions to the state weakened the position of foreign capital[35]. A separate issue concerning the Ottoman debt is the date when it was paid off. Russian turkologists generally agree on either 1944 (B. Dantsig and A. Alibekov) or 1954 (E. I. Urazova). In 1944, Turkey announced its intention to re-pay the debt ahead of schedule and began negotiations to buyback bonds from the holders in England, France, Switzerland, Belgium, and Holland. On July 31, 1948 Turkey paid for almost 90% of all Ottoman bonds and the parties signed an agreement releasing the Turkish government from the Ottoman debt. The last agreement was signed with France, whose creditors' bonds had to be increased in value because of the depreciated franc. The final payment was made on May 25, 1954. Thus, since the first external loan of the Ottoman Empire until its last payment, one hundred years passed.

Although it was not the only helpful factor, Turkey was fortunate in settling the debt: the franc had depreciated and a possibility arose to repay through the sale of Turkish goods abroad. The Ottoman debt's settlement became possible due to a combination of external and internal factors. A series of consistent steps and persistent actions undertaken by the Turkish government, which skillfully used changes in international and financial state of affairs, helped Turkey receive many concessions for the debt's re-payment. Finally, the much-changed international politics before the World War II (1939-1945) softened the creditors' attitude; for them it became more important to seek Turkey's cooperation in solving pressing international problems.

It must be said in conclusion that scientific interest in the economic history of the Ottoman Empire, including the question of the Ottoman public debt, has been especially high in the times when there has been need to understand socio-economic processes, to discover patterns, to comprehend tendencies, and, based on the understanding, to foresee the future. Noteworthy is the fact that classical works on the subject appeared

35 Dantsig, **ibid.**

Levent Şahverdi Arşivi

in 1930s when economic relations between Soviet Union and Turkey became especially intensive. They were mostly statesmen and diplomats whose academic interests corresponded with the general international course of the Soviet state. Children of their time, first Soviet turkologists had to keep in line their research with Marxist historical approach. Scholars of the "old school" were not researching economic history, but the economy of the Ottomans, often associating financial difficulties of the Ottoman state with general economic development. Yet, anti-imperialistic spirit of their studies does not extenuate factual material and statistic data which are still being referred to by Russian turkologists. It is deplorable that western orientalists were not accustomed with economic findings of the first Soviet turkologists. Only a small part of Novichev's monograph translated into English was included by Ch. Issawi into his research on economic history of Middle East in the XIX – beginning of the XXth century. No less distressing is the absence of Russian studies devoted to the Ottoman economic history in subsequent decades.

There have been many years since new literature, resources and new concepts became available to Russian scholars. It was in the late 1980s when Russian turkologists addressed the topic again. So-called "new school" experienced influence of politeconomic approach of foreign studies. In this regard, the dependence of the Ottoman economy on western capital was seen as an objective consequence of its interaction with the word economic system. Thus, in the above mentioned Russian works by Ivanov there have appeared assessments close to those by I. Wallerstein, Ş. Pamuk and Ç. Keyder. Just like them, the "new school" orientalists noted that the Ottoman ruling elite managed to exploit the Great Powers' interests in the Eastern question which helped them to optimize strategy of maneuvering in the midst of general rivalry. The result of these actions was beneficial both for Istanbul and for the West, as the former made use of the new loans, and the latter preferred to collaborate with the sultan than to support opposition. It is also argued that political rivalry of the European states coupled with relative military power of the Ottoman Em-

Levent Şahverdi Arşivi

pire helped it to keep its statehood, unlike bankrupt countries of the respective period, Egypt, Tunisia, Morocco.

The significant number of Russian studies, most of which have been referred to in this article, shows that a great interest exists in the economic history of Turkish Republic. However, general studies of the Ottoman Empire and the Turkish Republic cannot shed enough light on such complex issue as the Ottoman debt settlement. Unfortunately, Russian historiography lacks specialized studies on it, although the above mentioned works have not lost their scientific value. The subject is still awaiting its dedicated scholar. The main object of new studies on the Ottoman debt is not only to show its negative character in history, but also, to reveal its crucial role in the formation of future Turkish relations with the world financial markets. The Ottoman debt legacy provided Turkish economic culture with cautious attitude to the use of foreign loans' potential. Though, in some periods history repeated itself, especially when massive foreign credits flowing into Turkish economy let to their unproductive use, increasing external debt of the country. The "Ottoman debt syndrome" made Turkish government re-estimate their relations with international financial market and pay attention to economic development. The recent decade has demonstrated that this policy was a success: the total amount of external debt decreased, while Turkey became to act as international creditor.

Levent Şahverdi Arşivi

BİBLİOGRAPHY

Alibekov, İ. V., **Gosudarstvennıy Kapitalizm v Turcii,** Moskva 1966.

Blijniy Vostok, 1931, № 2–3.

Dantsig, B., "Puti Ekonomicheskogo Razvitiya Turcii" **Mirovoye Hozyzistvo I Mirovaya Politika**, № 12, 1926.

Dantsig, B., **Ocherki po Ekonomicheskoi Geografii Turcii,** Moskva 1930.

Dantsig, B., **Ekonomika Turcii (Uchebnoe Posobiye),** Moskva 1956.

Dantsig, B., "Inostranniy Kapital v Turcii", **Noviy Vostok**, №26-27, 1929.

Fadeeva, I., "Finansovoe Polozjeniye Turcii v 50- 60-h Godah XIX veka" **Voprosy Ekonomicheskogo Razvitia Stran Blizhnego I Sredn'ego Vostoka**, Moskva 1979.

Gasratian, M.-Oreshkova, S.-Petrosian, Yu., **Ocherki İstorii Turcii,** Yerevan 1986.

Ivanov, S., **Rossiya, Zapad i Musulmansiy Vostok v Kolonialnuyu Epohu,** Sankt-Peterburg, 1994.

Ivanov, S., **Osmanskaya Imperia v Mirovoy Ekonomicheskoi Sisteme (Vtoraya polovina XIX – Nachalo XX veka)**, Moskva 2004.

Kireyev, N., **Razvitiye Kapitalizma v Turcii: k Kritike Teorii "Smeshannoi Ekonomiki",** Moskva 1982.

Kireyev, N., **Istoriya Turcii,** XX vek., Moskva 2007.

Kireyev, N., **İstoria Etatizma v Turcii**, Moskva 1991.

Klyuchnikov, Yu.-Sabanin, A., **Mezhdunarodnaja politika Noveishgo Vremeni v Dogovorah, Notah I Deklaratsiyah**, P. I. - Moskva 1925.

Marx, K.-Engels, F., **Sochinenia**. İzdaniye 2, Moskva 1954.

Meyer, M. S., "Turcia – Model' Zavisimogo Razvitiya. (Obzor Sovremennoi Turetskoi i Zapadnoi İstoriografii)", **Sbornik Obzorov İNİON. Kritika Konsepciy Zavisimogo Razvitiya**, Moskva 1983, pp.77 – 113.

Novichev, A., **Ocherki Ekonomiki Turcii do Mirovoi Voinı,** Moskva–Leningrad 1937.

Petrosian, Yu. A., **Osmanskaya İmperia: Moguschestvo i Gibel**, Moskva 1990.

Potshveriya, B. M., **Turcia Mezhdu Dvumya Mirovymi Voinami. Ocherki vneshney Politiki**, Moskva 1992.

Put' Industrializatsii, 1929, №2.

Sheremet, V., **Voina i Biznes**, Moskva 1996.

Tchihatchef, P., **Velikie Derjavı i Vostoçnıy Vopros**, Moskva 1970.

Levent Şahverdi Arşivi

Todorov, N., **Balkanskiy Gorod 15 – 19 Vekov. Socialno-Ekonomicheskoe I Demograficheskoe Razvitiye,** Moskva 1976.

Turcia v XX Veke, Moskva 2004.

Urazova, E., **Etatizm, Ego Suschnos't i Znacheniye v Ekonomike Turcii**, Moskva 1959.

Urazova, E., **Osobennosti Ekonomicheskogo Razvitiya Turcii,** Moskva 1966.

Urazova, E., **Ekonomika Turcii: ot Etatizma k Rynku**, Moskva 1993.

Urazova, E., "Sudba Ottomanskogo Dolga (Turetskiye Finansı v Gody Pervoi Mirovoi Voiny)" **Ot Stambula do Moskvy,** Moskva 2004.

Vneshneekonomicheskiye Svyazi Osmanskoi Imperii v Novoe Vremya (konets XVIII – nachalo XX veka), Moskva 1989.

Levent Şahverdi Arşivi

II. Meşrutiyet Dönemi'nin İlk Evresindeki Politik Etkinlikleriyle Rıza Tevfik

Turhan ADA*

ÖZET

II. Meşrutiyet'in ilk evresinde, bir taraftan Fransız Devrimi'nin ilkesel propagandası üzerinde yoğunlaşan Rıza Tevfik, bir taraftan da oluşan yasal boşluğu istismar ederek seslerini yükselten kalabalıkların neden olduğu belirsizlik ortamında bozulan asayişi yeniden tesis edebilmek için Selim Sırrı (Tarcan) ile birlikte bir kolluk kuvveti gibi çalışmıştır. İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin (İTC) çağrısı karşısında, durumdan vazife çıkararak girişiği bu etkinlik bağlamında, Selamlık Resmi İnzibatı ve Beyoğlu Zabıta Müfettişi gibi çalışmış ve üstün hitap kabiliyetini kullanarak kalabalıkları yönlendirmeyi başarmıştır. Radikal görüşleriyle tanınan İTC önderi Kara Kemal'in, cemiyet içerisinde fazlasıyla ön plana çıkmasından endişe ederek kendisini uyarmasına kadar bu "görevine" devam eden Rıza Tevfik, ortaya koyduğu performans dolayısıyla kendisini Merkez-i Umumi'ye davet eden İTC önderlerinin çağrısı üzerine Selanik'e gitmiş, cemiyet içindeki hizipleri yakından tanıma fırsatını bulduğu kentte yerli Yahudilere hitap ettikten sonra sayısız Türk'ü öldüren Bulgar komitacısı Sandansky ile görüşmüş, hemen akabinde de İTC'nin desteğiyle girdiği seçimleri kazanarak Edirne Mebusu sıfatıyla Meclis-i Mebusan'a girmiştir.

Anahtar Kelimeler: II. Meşrutiyet, Selim Sırrı Tarcan, Zabıta, İttihad ve Terakki Cemiyeti, Selanik.

* Yrd. Doç. Dr. Rize Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.
e-posta:turhanada@yahoo.com

Levent Şahverdi Arşivi

Rıza Tevfik with his Political Approaches in the First Phase of Second Constitutional Era

ABSTRACT

In the first phase of Second Constitutional era, Rıza Tevfik who focused on principal propaganda of Frenc Revolution also worked as a police power with Selim Sırrı (Tarcan) in order to re-found the public order in the ambiguity caused by crowds who spoke up and abused the loooholes . As a part of this activith that he started after concerning himself upon İTC's call, he worked as Official Police of Selamlik and İnspector of Beyoğlu Constabulary and he managed to lead crowds using his superior rhetoric ability . Rıza Tevfik who kept his duty until İTC leader Kara Kemal, known for his radical view, was concerned that he could come in the prominence and warned him, went to Salanika upon the call of İTC leaders who invited him to Center due to high performance he exhibited. After addressing to Jews in the City where he had a chance to known the fractions in the community, he talked to Bulgarian bandit Sandasky who has killed numerous Turkish people. İmmediately afterwards he won the elections he entrered the Chamber of Deputies as Deputy of Edirne.

Key Words: Committee of Union of Progress, Selanik, Second Constitution Era, Selim Sırrı Tarcan, Police.

Levent Şahverdi Arşivi

Giriş

Bu çalışmanın amacı, İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin idealize ettiği temel paradigmalara tüm benliği ile bağlı olan, ilk gençlik yıllarından beri içselleştirdiği politik ve düşünsel yaklaşımların başarıya ulaşmasını coşkuyla karşılayan ve II. Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte derinleşen bu iki olgunun etkisiyle kendisini Cemiyet'in başat figürleri arasına sokacak kadar yüksek bir özgüven sergileyen Rıza Tevfik'in bu süreçteki politik etkinliklerini mercek altına alabilmektir.

Bu bağlamda kendisinin, değişen rejimin yeni sahiplerinden biri olduğunu vurgularcasına gönüllü bir kolluk kuvveti kimliğine bürünmesine yol açan bu süreçte yaşadığı ilk hayal kırıklıklarına rağmen Cemiyet'in lider kadrosu ile aynı dünya görüşünü paylaştığı için yörüngesinde bir değişikliğe gitmediğini de vurgulamak istedik.

Bu çalışmayı kaleme alırken resmi yayınlara ve dönemin önde gelen gazete ve dergilerine de başvurmakla birlikte, konuya daha çok temas eden hatırat ve araştırma-inceleme türündeki eserler üzerinde yoğunlaştım. Hiç şüphesiz, ele alınan hatıratların sübjektif değerlendirmeler içerdikleri gerçeği yadsınamaz; bununla birlikte konuyu olabildiğince nesnel biçimde yansıtabilmeyi amaçladım ve konuyla ilgili yetkin telif eserleri referans gösterme cihetine gittim. Kapsam açısından da II. Meşrutiyet'in ilanı ile bunu izleyen secim süreci arasında yer alan zaman periyodu üzerinde yoğunlaşmaya çalıştım.

II. Meşrutiyet Dönemi'nin İlk Evresindeki Politik Etkinlikleriyle Rıza Tevfik

Rıza Tevfik, II. Meşrutiyet döneminin henüz ilk günleri yaşanmakta iken, bir yandan İTC'nin, Hürriyet, Musavat ve Uhuvvet gibi Fransız Devrimi'nden ilham alan prensiplerine dayanan ilkesel propagandası üzerinde

Levent Şahverdi Arşivi

yoğunlaşmış,[1] bir yandan da Merkez-i Umumi'den aldığı emirle kendisi gibi propaganda çalışmalarına katılan[2] yardımcısı[3] ve jimnastik öğrencisi[4] Selim Sırrı (Tarcan) ile birlikte, İstanbul genelinde atlı polisleri çağrıştıran bir kolluk kuvveti gibi asayişin teminine çalışmıştı[5].

Devrim süreciyle birlikte, yığın eylemlerinin bayram coşkusu içinde sansür ve hafiyelik kaldırılmış, oluşan yasal boşluk nedeniyle her türlü toplantı ve gösteri kayıtsızca yapılır hale gelmiş, göstericilerle devlet adamları arasında yer yer doğrudan temaslar dahi söz konusu olmaya başlamıştı[6]. Anadolu gibi İstanbul'da da istikrar hızla bozulmaktaydı. Sultan Abdülhamid'in süt yeğeni Fehim Paşa'nın öldürüldüğü, Tahsin Paşa, Mektepler Nazırı Zeki Paşa, Ebulhüda Efendi, Bahriye eski Nazırı Hasan Rami Paşa,

---

1 *"Kendisini Meşrutiyetin ilanı üzerine üstad, Selim Sırrı Tarcan'la birlikte at üzerinde bulmuş, Tepebaşı bahçesinde bir masa üzerine çıkmış bir halde halka Fransız İhtilal-i kebirinin umdelerini izah eden siyasi nutuklar verirken görmüştüm. İstibdattan yeni kurtulduğumuz için Üstadın nazariyelerinden pek bir şey anlamayan o devrin diğer çocukları gibi ben de bu atlet vücutla gür sesin pervasız hareketli hatibin nutuklarının zevkine pek varamamıştım."* Cemalettin Saraçoğlu, *"Padişah ve Rıza Tevfik"*, **Yeni Asır**, 4 Ağustos 1955, s. 5.

2 Feridun Kandemir, **Kendi Ağzından Rıza Tevfik**, İstanbul 1943 s. 121.

3 **Filozof Rıza Tevfik, Hayatı Hatıraları, Şiirleri** (Ed. Hilmi Yücebaş), V. Baskı, Milliyet Dağıtım, İstanbul 1978, s.137'den naklen, Ahmed Hamdi Tanyeli, *"Geçmiş Günlerden Anılar"*.

4 Kandemir, **a.g.e.,** s.121.

5 Rıza Tevfik ile Selim Sırrı'nın bu etkinliği hakkında bkz., Rıza Tevfik Bölükbaşı, **Biraz da Ben Konuşayım**, (Ed. Abdullah Uçman), II. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2008, s. 31, 175; Enis Tahsin Til, *"Rıza Tevfik Bey"*, **Akşam**, 6 Ocak 1950, s. 5; **Ölümünden Sonra Rıza Tevfik**, **Tevfik** (Der.: Mustafa Ragıp Esatlı), Sinan Matbaası, İstanbul 1952, s. 18'den naklen Refi' Cevat Ulunay, *"Yeni Yılın Büyük Matemi"*. *"Rıza Tevfik, o günlerde adeta bir İstanbul muhafiz bölüğü kumandanı gibi, açık renk bir süvari elbisesi ve baldırlarında sarı getri ile bakla kırı bir at üstünde, vakur siması ile, hakiki bir kumandan edası ile caddelerde dolaşır dururdu."* **Filozof Rıza Tevfik, Hayatı Hatıraları, Şiirleri**, s. 137'den Tanyeli; Sina Akşin, **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, III. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara 2001, s. 246.

6 Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, C. III, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul 1989, s. 388.

Levent Şahverdi Arşivi

Mabeynci İzzet Paşa gibi devlet tecrübesine sahip isimlerin ise ancak İTC kasasına giren yüksek meblağlar sayesinde yurtdışına kaçabildikleri bilinen bir gerçekti[7]. Asayiş bozukluğunun Meşrutiyete atfedilmesinden endişelenen cemiyet, yayınladığı bir bildiri ile memurları göreve çağırmıştı. Bahriyeye bağlı bazı küçük rütbeli subaylarla erlerin işlerini bırakarak topluca terfi etmek istemeleri, yalnızca kumandanlarını değil İTC kadrolarını bile endişeye sevk etmişti[8].

İradesinin dikkate alınacağını tevehhüm eden geniş halk kitleleri, oluşmaya başlayan bu bilince dayanarak farklı talepler doğrultusunda mobilize olmuş, ihtilalin baş rol oyuncusu gibi doyumsuz bir kimliğe bürünmüştü[9].

Rıza Tevfik, arkadaşı ile giriştiği propaganda etkinlikleri bağlamında ilk önce bu probleme el attı ve İstanbul halkını ve özellikle kentli gençleri günümüzde İstanbul Üniversitesi merkez binası olarak kullanılan Serasker Dairesi'nin önünde topladı; hemen akabinde de uzun bir nutuk irad ederek kendisini dinleyenlerden "hürriyete" sadık kalacaklarına dair söz aldı[10].

Ancak, kendi inisiyatifi ile üstlendiği koruma ve kollama görevinin başlangıç noktası olan bu gelişmenin[11] önceki evrelerinden ciddi biçimde rahatsızlık duymuştu. Çünkü Meşrutiyetin ilanı ile birlikte arkadaşları Nureddin Ferruh, Kıbrıslı Tevfik ve Şevket Bey'lerle birlikte hareket eden Selim Sırrı Bey,[12] Serasker Dairesi önünde sarayı hedef alan ve halkı tahrik eden radikal bir konuşma yapmış, böylece Meşrutiyete geçilmiş olmasına rağmen hem can güvenliği tehlikeye girmiş hem de halkın Yıldız Sarayı'na yürümek istediği anlaşılmıştı.

---

7 Akşin, **a.g.e.,** s. 124.

8 Akşin, **a.g.e.,** s. 246.

9 Hüseyin Cahit Yalçın, "Meşrutiyet Hatıraları", **Fikir Hareketleri**, Sayı: 76, İstanbul, s. 375.

10 **Filozof Rıza Tevfik, Hayatı Hatıraları, Şiirleri**, s. 138'den naklen, Tanyeli.

11 Ayrıntılı bilgi için bkz., Selim Sırrı Tarcan, "Hatıralarım",**Canlı Şahitler**, C. IV, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1946, s.35-40.

12 Ahmed Bedevi Kuran, **Osmanlı İmparatorluğu'nda İnkılap Hareketleri ve Milli Mücadele**, Baha Matbaası, İstanbul 1956, s. 451.

Levent Şahverdi Arşivi

Bunun üzerine, sabahın erken saatlerinde bindiği vapurla Kıbrıslı Mustafa Paşa'nın Kandilli'deki yalısına gelmiş ve propaganda çalışmaları nedeniyle kısılan sesine rağmen dikkat çektiğimiz gelişme hakkında bilgi vererek fikir almaya çalışmıştı. Yapılan istişarelerden sonra kendisiyle görüşmek için hazırlattıkları sandalla Said Halim Paşa'nın Bebek'teki yalısına gelen Mustafa Paşa ile Selim Sırrı Bey'i karşısında gören Rıza Tevfik, Selim Sırrı Bey'i sert biçimde eleştirmiş ve basiretsizlikle suçlamıştı.

Toplum nezdindeki itibarını gündeme getirerek Selim Sırrı Bey'e destek olmasını isteyen Mustafa Paşa'ya ise olumlu cevap vermiş ve on yedi gün sürecek bir sorumluluğu kendisi ve arkadaşına yükleyerek "İstanbul Komiseri" gibi çalışmaya başlamıştı. Konuyla ilgili etkinlikleri bağlamında önce arkadaşıyla birlikte maşeri bir kalabalığa sahne olan Harbiye Nezareti önüne gelerek Selim Sırrı Bey'in yatıştırıcı bir konuşma yapmasını sağlamış ancak daha sonra arkadaşlarıyla birlikte geldiği Hasan Paşa Karakolu önünde beklemedikleri bir gelişme ile karşılaşmıştı.

İstibdat döneminde bu karakola adı verilen Hasan Paşa tarafından işkence ile öldürülen kişilerden yüksek sesle bahseden bir genç kalabalıkları harekete geçirmişti. Bunun üzerine derhal duruma müdahale eden Rıza Tevfik ve Selim Sırrı Bey olması muhtemel kanlı bir hadiseyi güçlükle önlemişler, ancak, halkı yatıştırmak isteyen Karakol Kumandanı Vasıf Paşa'nın protestocu grubun arasına sürüklenmesini önleyememişlerdi. Fakat, Rıza Tevfik ve Selim Sırrı Bey, çok geçmeden ulaştıkları Yıldız Cami'inin önünde, kendilerini çok farklı bir atmosferde bulmuşlardı. Meydan tamamen boştu, ortada ne silahşorlar, ne yaverler, ne de Mabeyn katipleri vardı. Sadece çalmakta olan bandonun sesi duyuluyordu.

Bir süre sonra Müşir Nuri Paşa, Yaver-i Ekrem Müşir Şakir Paşa, İkinci Fırka Kumandanı Müşir Şevket Paşa ve Çerkes Mehmet Paşa Mabeyn kapısından çıkmışlar, coşkuyla yapılan dualardan sonra Erkan-ı Harbiye Müşiri Abdullah Paşa padişahın *"Şevketmeab efendimizin cümlenize selamı var. Bunu tefhime beni memur buyurdular. Hissiyat-ı tazimkaranenizden de memnun ve mesrur oldular. Fakat bu sıcakta, herkesin burada bunalmamasını, iş ve güçlerine dönmesini irade buyurdular"* şeklindeki

Levent Şahverdi Arşivi

halkı sükunete davet eden beyannamesini yüksek sesle okumuş ve bunu işiten halk aynı noktadan yürüyüşe geçen bandoyu takip etmeye başlamıştı. Bu sırada, kalabalıkların, padişaha coşkun sevgi gösterilerinde bulunduğu görülüyor, hayatlarında bir kez olsun kendisine bakabilmek için birbirleriyle yarıştıkları dikkat çekiyordu. Çünkü, Selim Sırrı Tarcan'ın yıllar sonra yazacağı gibi, halk, istibdat dönemi uygulamalarından Sultan Abdülhamid'i değil, devlet kadrolarında yuvalanmış bazı istihbarat elemanlarını ve emniyet güçlerini mesul tutuyordu[13]. Ayrıca kamuoyu, Meşrutiyet'in ilan edildiği günlerde meydana gelen tedhiş olayları dolayısıyle böylesine sert tedbirlere başvuran bir kadronun Kanun-i Esasi'yi iyi niyetle yürürlüğe koyacağına da inanmamaktaydı[14].

Her zaman muhatabının düzeyine göre konuşmayı prensip edinen Rıza Tevfik neredeyse ara vermeksizin sürdürdüğü propagandaları esnasında, Kürt hamallara da hitap etti ve arkadaşı gibi kısık olan sesiyle, hedefine varmaya çalıştı[15].

Sultan II. Abdülhamid'in polis gücü sinmiş durumda olduğu için bu noktada ona ve arkadaşına önemli görevler düşmüştü[16]. Üç ay kadar süren bu kritik süreçte,[17] selamlık resmi inzibatı[18] ve Beyazıt Zabıta Müfettişi ola-

13 Tarcan, , "Hatıralarım", C. IV, s. 35.

14 Hüseyin Kazım Kadri, **Meşrutiyetten Cumhuriyete Hatıralarım** (Ed. İsmail Kara), II. Baskı, Dergah Yayınları, İstanbul 2000, s. 224-225.

15 Halide Edip Adıvar, "Hamallara Meşrutiyet Dersi", **Yeni İstanbul**, 5 Kasım 1955.

16 Adıvar, **a.g.m.,**

17 Adnan Adıvar, "Rıza Tevfik'le Başbaşa", **Her Hafta**, 3 Nisan 1948, s. 5.

18 **Biraz da Ben Konuşayım**, s. 31, 32. Rıza Tevfik anılarının bu bölümünde konuyla ilgili ayrıntılara temas ederken şöyle diyor: *"…evvelemirde Cum'a selamlığında padişahın şahsını temin ve bir kargaşalığa meydan vermemek için hizmette bulunduk. O zaman Padişah beni hatırladı. Çünkü ismen tanıyordu. İsmen nasıl tanıdığını da aşağıda anlatacağım. İşte Meşrutiyet'in ilanından sonra yaptığı ilk Cuma selamlığında bana teşekkür ettikten sonra Abdülhamid beni yemeğe alıkoydu:*

- Çok yorulmuştur, burada yemek yesin! Yolunda bir irade-i seniye çıktı ve Kilercibaşı Osman Efendi'ye emir verildi. Ben Kilercibaşı'nın dairesinde yemeğe alıkonuldum. Evvela i'tiraz etmek istedim. Kilercibaşı:

Levent Şahverdi Arşivi

rak kendisinden söz ettirmekte ve İTC'nin gösterdiği politik hedefler üzerinde yoğunlaşmaktaydı[19]. Ancak biraz da kurumlanarak[20] yerine getirdiği her iki görevini de, durumdan vazife çıkarmak suretiyle kendi inisiyatifi ile üstlenmişti[21].

Bu gibi etkinlikler için saraya dilekçe yazarak zorla bahşiş talebinde bulunan ve sayıları azımsanmayacak kadar fazla olan başıbozukların disiplin altına alınmalarını isteyen Sultan Abdülhamid'in emrine muhatap olan

---

- Aman böyle şey olmaz, padişahın nimeti reddedilmez, zat-ı şahane pek muğber olurlar! dedi.

O zaman halkın ve padişahın ve saray halkının bana o kadar teveccühü vardı ki Mabeyn Müşiri Şevket Paşa'nın bana kendi eliyle gönderdiği istirhamnameyi hala saklarım, evrakım arasındadır."

19 Rıza Tevfik'in II. Meşrutiyet'in ilan edildiği günlerde ortaya koyduğu etkinlikler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., **Bahçe**, nr. 4, 12 Ağustos 1324, s. 1-2; Selim Sırrı Tarcan, *"Filozof Rıza Tevfik'e Açık Mektup"*, **Akşam**, nr. 11223, 10 Ocak 1950, s. 5; Kuran, **a.g.e.,** s. 451; Halide Edip (Adıvar), **Memoirs of Halidé Edip**, New York 1926 s.259-260; Abidin Daver, *"Rıza Tevfik'e Dair"*, **Cumhuriyet**, nr. 9192, 3 Ocak 1950, s. 5; Bezmi Nusret Kaygusuz, **Bir Roman Gibi**, İzmir 1955, s.36. *"Meşrutiyetin ilanı günlerinde Rıza Tevfik'i Selim Sırrı ile at üzerinde İstanbul sokaklarında dolaşırken, nutuklar verirken gördüm, konferanslarını dinledim."* **Filozof Rıza Tevfik, Hayatı Hatıraları, Şiirleri**, s. 149'dan naklen Münir Süleyman Çapanoğlu, *"Çapanoğlu ve Rıza Tevfik"*; **Ölümünden Sonra Rıza Tevfik**, s. 25'den naklen Münir Süleyman Çapanoğlu, "Rıza Tevfik". Rıza Tevfik'in bahsi geçen etkinlikleri Mehmet Akif Ersoy tarafından alaycı bir yaklaşımla ele alınmıştır. Bkz., Mehmet Akif Ersoy, **Safahat**, XI. Baskı, İstanbul 1977, s. 406-407. Bu bağlamda, Ömer Seyfeddin'in de Ersoy ile benzeri bir tavır içinde olduğu görülmektedir. Bkz., Ömer Seyfeddin, **Efruz Bey: Hürriyete Layık Bir Kahraman**, İstanbul 1919; Abdullah Uçman, **Rıza Tevfik'in Şiirleri ve Edebi Makaleleri Üzerine Bir Araştırma**, Kitabevi, İstanbul 2004, s.14.

20 Rıza Tevfik'in bu yönünü açımlayan Orhan Seyfi Orhon, kendisinin meşrutiyetin ilanını fırsat bilerek gösterişli tavırlar içine girdiğini özellikle vurguluyor. Orhan Seyfi Orhon, *"Serab-ı Ömrüm"*, **Aydabir**, nr. 4, 1 Aralık 1935. Bizce Rıza Tevfik'in yurtdışında olduğu dönemde yapılan bu yorum biraz abartılı olsa gerek. Çünkü, o dönemde, böyle bir görevi üstlenmek bir çok riski beraberinde getirmekte, çeşitli zorlukları bünyesinde taşımaktaydı.

21 **Filozof Rıza Tevfik, Hayatı Hatıraları, Şiirleri**, s.144'den naklen, Ali Canip Yöntem, *"Rıza Tevfik Selanik'de"*.

Levent Şahverdi Arşivi

Rıza Tevfik, bunun üzerine derhal harekete geçerek arkadaşı ile Yıldız Sarayı'na gitti. Yakın dostlarından Reşad Halis Bey'i, maaşlarını geciktirdiği gerekçesiyle arabasının etrafını sarmak suretiyle tartaklayan tüfekçi Arnavutları ikna ederek kurtardıktan sonra [22] uygulamaya koyabildiği başarılı bir strateji ile bozulan asayişi tekrar tesis etti[23].

Bir kolluk kuvveti gibi etkin olduğu bu dönemde halkın diliyle konuşabildiği ve onlara ihtilalci bir önderden çok meşrutiyet prensiplerini izah eden bir profesör gibi hitap edebildiği için başarılı olmuş ve eğitimsiz kitleleri istediği istikamete yönlendirebilmişti. Bazı isimlere göre o dönemde bu performansı gösterebilecek [24] ve ortaya çıkması muhtemel bir takım kanlı olayları önleyebilecek başka bir isim de yoktu[25].

Rıza Tevfik, aynı dönemdeki bir diğer etkinliği ile oldukça yaygın olan piyesli konferanslara katılarak, toplumu, cemiyetin politikaları doğrultusunda mobilize etmeye çalıştı. Ancak, özellikle davet edildiği bu konferanslarda konunun bütünlüğüne aykırı biçimde farklı meselelere temas ederek sözü fazlasıyla uzattığı da görüldü[26]. Fakat, her şeye rağmen Şeyhülislam Cemaleddin Efendi'nin, Sultan II. Abdülhamid'in Kanun-i Esa-

22 Rıza Tevfik, tüfekçi Arnavutlara şöyle hitap etmişti: *"Merak etmeyiniz, efendi dostumdur. Ben her Cuma selamlık resm-i alisine geliyorum. Kefalet ederim ki, efendi alacağınızı iki günde tesviye edecektir."* Bkz., **Biraz da Ben Konuşayım**, s. 134.

23 Aynı yer.

24 Dönemin canlı tanığı Refi Cevat Bey'in bu açıklamaları oldukça dikkat çekici. Ayrıntılı bilgi için bkz., Refi' Cevat Ulunay, **Rıza Tevfik-Şiirleri ve Mektupları**, Semih Lütfi Kitabevi, İstanbul, s. 5.

25 **Filozof Rıza Tevfik, Hayatı Hatıraları, Şiirleri**, s.42'den naklen, Bedi Şehsuvaroğlu, *"Filozof Doktor Rıza Tevfik"*.

26 Ayrıntılı bilgi için bkz., Enis Tahsin Til. Til, bu makalesinde, konuyla ilgili bir anısını anlatırken:

"Bir akşam Şehzadebaşı'ndaki bir temsilde konferans vermek için sahneye çıktı. Gençti, yakışıklı ve sevimli bir insandı. Üzerinde şık bir redingot vardı. Sahneye çıkınca alkışlarla karşılandı ve söze başladı. Herkes alaka ile dinliyordu. Fakat gene mevzuun dışına çıktı. Konferans uzamağa başladı. Bir aralık sahne yanındaki locadan kendisine işaretler yapıldı. O zamanlar pek nadir olan kol saatine baktı ve şunları söyledi:

Levent Şahverdi Arşivi

si'yi eksiksiz tatbik edeceğine dair yemin ettiğini bildiren 28 Temmuz tarihli açıklamasından sonra da *"İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin nümayişlerinin hitam bulduğunu"* ifade etti ve olaylar tamamen yatışmamış olsa da imza attığı önemli başarıya dikkat çekti[27].

Rıza Tevfik, oldukça yorucu günler geçirdiği, hatta Selim Sırrı Bey ile Yüksekkaldırım'da at koşturduğu[28] bu dönemde, Halide Edip (Adıvar) Hanım'ın Burgaz Adası'ndaki köşküne giderek bir nebze de olsa İstanbul'un boğucu atmosferinden uzaklaşmaktaydı[29]. Ancak bir müddet sonra arkadaşı ile birlikte davet edildiği İTC İstanbul Merkezi'nde açık hava toplantıları v.b etkinliklerden pek de hoşlanmayan silahlı komitecilerden Kara Kemal'in aşırıya gidilmemesi yolundaki örtülü tehditlerine muhatap olunca yine arkadaşıyla birlikte derhal cemiyet merkezini terk etti ve bir daha bu tarz etkinlikler içine girmedi[30]. Yıllar sonra *"bir hürriyet bayrağı gibi semt semt korkmadan dolaştığı"* ve yeni rejim adına İstanbul'u teslim aldığı bu günlerini[31] hatırlayacak ve duygusallığı ile ön plana çıkan şu mısralara imza atacaktı:

"Söze başladığım zamandan beri üç çeyrek saat geçmiş. Halbuki locadaki zata yarım saat konuşacağımı vadetmiştim. Bana vakti geçirdiğimi anlatıyorlar. Hakları var…İçlerindekilerden birinin diline düşmekten bilhassa çekinirim. Onun için susacağım, beni mazur görün!" dedi ve alkışlar arasında sahneden çekildi. Herkes merakla locaya baktı. Burada Maliye Bakanı Cavit Bey ile birkaç arkadaşı vardı" diyor.

27 Akşin, **a.g.e.,** s.123.

28 Kandemir,**a.g.e.,** s. 65. Yine bu referanstan öğrendiğimize göre, Rıza Tevfik'in at koşturduğu bu mevkide yavaş yavaş yürürken kayarak düştüğü de vaki olmuş.

29 Halide Edip Adıvar, "Hamallara Meşrutiyet Dersi", s. 5.

30 **Filozof Rıza Tevfik, Hayatı Hatıraları, Şiirleri**, s. 145'ten Yöntem.

31 **Ölümünden Sonra Rıza Tevfik**, s.28'den naklen, Burhan Felek, *"Merhum Filozofu Nasıl Tanımıştım?"*. Felek makalesinin bu bölümünde *"Ben bu iki zata karşı daha o zaman sevdalandım…"* diyor. Ayrıca bkz., *"İkinci Meşrutiyet'in ilanında İstanbul günlerce onun sevk ve idaresiyle hürriyet heyecanlarını yaşamıştı; Rıza Tevfik o günlerde tam bir "hürriyet havarisi" idi."* **Ölümünden Sonra Rıza Tevfik**, s. 66'dan naklen, Refi' Cevad Ulunay, *"Üstadım Seni Unutmadık"*.

Levent Şahverdi Arşivi

"Kendimi gizledim her bir gönülde
Bin eda gösterdim bir gonca gülde
Aşkımla zarızar olan bülbülde
Vatan hasretiyle figana geldim.

Hey Rıza! hayali hakikat sanma
Çocukluk resmine bakıp aldanma
Sözüm efsanedir sakın inanma
Ben yalnız kendimi seyrana geldim."[32]

Rıza Tevfik Meşrutiyetin ilk evresinde bu etkinliklerle meşgulken çok istemesine rağmen İstanbul'a gelemediğini ve davasına omuz veremediğini düşündüğü Ali Kemal Bey [33] tarafından, "kendisine selamı bile çok görerek farklı çizgilerde yer aldığını vurgulamak isteyen bir kişi" olarak algılanmaktaydı[34]. Rıza Tevfik bu gerçeği öğrendikten sonra "herkesten fazla özgürlükçü olduğu için davası uğruna ciddi bedel ödemiş" olduğuna inandığı arkadaşının sahte kahramanlardan çok daha fazla sevinmeye hakkı olduğunu düşünerek işin içyüzünü araştırmaya başladı. Gençliğinden beri Fransız Devrim tarihini ve tanınmış Fransız devrimcilerinin biyografilerini okuyarak bilenen ve saltanata şiddetle muhalefet eden bir devrimcinin böyle bir konumda bulunmasına bir anlam verememekte, bu muammanın kendilerince çözülmediği takdirde objektif tarihçiler tarafından mercek altına alınacağını düşünmekteydi[35].

---

32 Ramazan Gökalp Arkın, **Rıza Tevfik, Hayatı-Şiirleri**, Arkın Kitabevi, İstanbul 1934, s. 114-115'den naklen Rıza Tevfik Bölükbaşı, *"Devriye"*.

33 **Biraz da Ben Konuşayım**, s.218. *"o halde tarih-i hayatında ilk defa hürriyetperverliğini gösterecek bir iyi fırsat elvermişken, ortaya atılıp meşrutiyetin takviye ve müdafaası uğrunda o ateşin mizacının bütün kabiliyetini ispat etmeli ve yalancı hürriyet kahramanlarına bedel, kendisi bi-hakkın şan kazanmalıydı. Kasırgalar içinde geçen hayatının tarihinde bir uğursuz tenakuz gibi göze çarpan bu muamma nedir?"* **Biraz da Ben Konuşayım**, s. 226.

34 **Biraz da Ben Konuşayım**, s. 226. Ali Kemal, bu süreç dahilinde tanık olduğu olayları "Ömrüm" isimli hatıratında dile getirmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz., Ali Kemal, **Ömrüm**, Hece Yayınları, Ankara 2004, s.210

35 **Biraz da Ben Konuşayım**, s. 226-227.

Levent Şahverdi Arşivi

Rıza Tevfik, işaret ettiğimiz sorulardan hareket eden bir yaklaşım tarzını benimsedikten sonra psikolojik çözümleme metodunu da kullanarak yaptığı araştırmalar sonucunda, sorunun temelinde, hizipler arası mücadele olgusunun yattığı yönünde bir tahminde bulundu[36]. Tabii, gelecekte kendisini de etkileyecek olan bu olgunun henüz dışında yer almakta, o anda olaylara çok farklı bir pencereden bakmaktaydı.

Diğer taraftan, bizzat kaleme aldığı anılarına bakılırsa, Rıza Tevfik, yakınları ile de uzak düşme pahasına, cemiyete hizmet edebilmek için çalışırken Doktor Nazım ve Bahaeddin Şakir gibi önde gelen İTC mensuplarının hedefi olmuştu. Politik kariyerinin henüz başında bir genç olduğu için de gücünün zirvesinde olan cemiyeti büsbütün karşısına almaktan çekinmiş ve sabırla beklemek zorunda kalmıştı. Söz konusu gelişmeye Kocabaş Arif ve ismini vermek istemediği bir dostunu referans göstererek temas eden Rıza Tevfik[37], yıllar sonra bile olsa İTC'nin neden olduğu korku atmosferinden kurtulamadığını gösteriyordu.

Fakat bu tepkilere rağmen, gösterdiği performans dolayısıyla, İTC camiasının bir çok önde gelen ismi tarafından takdirle karşılandığı da bir gerçekti[38]. Nitekim, bir süre sonra, İTC'nin Selanik'te bulunan Merkez-i Umumisi, İstanbul'a gönderdiği önemli simalarından Selanikli Rahmi Bey vasıtasıyla kendisini kutladı[39]. Hiyerarşik yapının en üstünde yer alan bu organ, cemiyetin fiili-hukuki etkinliklerinin merkez noktası konumundaydı ve gelecekte kurulacak olan "Fırka" ile cemiyet arasında koordinatör işlevi görecekti[40].

---

36 **Biraz da Ben Konuşayım**, s. 227.

37 **Biraz da Ben Konuşayım,** s. 219.

38 Kandemir, **a.g.e.,** s.121.

39 *"Selanikli Rahmi Bey, yanıma geldi, ismimi ve kim olduğumu iyice benden anladıktan sonra boynuma sarıldı, öpüştük ve:*

"Selanik'teki Merkez-i Umumi'den sana selamlar getirdim. Bütün kardeşler gözlerinden öpüyorlar. Ziyadesiyle memnuniyet beyan ediyorlar, hizmetinde ihtiyat ile devam et, bir kazaya uğramayasın. Yakında belki bir hafta on gün sonra hepsi buraya geleceklerdir. O vakit adamakıllı görüşür ve el birliği ile çalışırız dedi." **Biraz da Ben Konuşayım**, s.175.

40 Tunaya, **a.g.e.,** C. III, s. 221, 240.

Levent Şahverdi Arşivi

Fakat Rıza Tevfik, muhatap olduğu bu nazik jestin gerçek sahiplerinden Enver Paşa[41] dışında kimseyi tanımamaktaydı[42]. II. Meşrutiyet'e önderlik eden bu Osmanlı subayı ile, beş altı ay kadar önce, bir akşam yemeği münasebetiyle ziyaret ettiği Mehmet Emin Bey'in Serencebey yokuşundaki evinde tanışmıştı. *"Genç, mahcup, ciddi tavırlı, yüzü gözü düzgün bir zabit"* diye tanımladığı Enver Bey'i (Paşa) kendisine takdim eden Mehmet Emin Bey, *"ümit vaad eden, istidatlı, münevver ve hamiyetli bir genç"* şeklindeki övgü dolu ifadeleri kullanmıştı[43].

Rahmi Bey ile görüşmesinden bir süre sonra Merkez-i Umumi'den gelen bir davetname ile karşılaşan Rıza Tevfik, bulduğu ilk fırsatta Selanik'e gitti ve toplantı halindeki İTC önderlerinin arasına katıldı.

Bugün olduğu gibi o dönemde de Makedonya'nın merkezi sayılan ve çekici bir sahil kenti olan Selanik, Batının serbest ve kozmopolit kimliğine uygun bir ticaret ve siyaset merkezi olarak göz doldurmaktaydı. Tarihi süreç içinde yeni bir etnik unsur bölgeye yerleşmiş ve egemen olmuştu.

---

41 Enver Paşa (1881-1922) asker ve devlet adamı, ünlü Jön-Türk üçlüsünün en genci olmakla birlikte en ünlü üyesi. İstanbul'da küçük bir devlet memurunun oğlu olarak dünyaya gelmiş, 1902'de Harbiye'yi bitirerek III. Ordu'ya tayin edilmiştir. Manastır'da İTC'ye girmiş (1906), 1908 ayaklanmasının liderlerinden biri olarak adından söz ettirmiştir. Devrimden sonra İTC Merkez-i Umumi üyesi (1908) ve Berlin Askeri Ataşesi (1909) olarak çalışmış, 1911'de Libya direnişine katılmış, 1913'de de Balkan Savaşı'na iştirak etmiştir. 1914 yılında Harbiye Nazırı olan Enver Paşa I. Dünya Savaşı'na girmesinde başrolü oynadığı Osmanlı Devlet'inin ünlü "Sarıkamış faciasına" imza atmış ve Alman birliklerinin elini rahatlatmak için girişilen Çanakkale Savaşları'nda çoğu öğrenim çağında 250. 000 Türk askerinin kaybına neden olmuştur. Savaş sonrasında esir düşmesine neden olduğu Osmanlı Devleti'ni, sorumluluğu kendisiyle paylaşan arkadaşlarıyla yüzüstü bırakarak kaçmış yurtdışında Turan hayalleri yolunda çarpışırken de Ruslar tarafından öldürülmüştür. Ayrıntılı bilgi için bkz. Şevket Süreyya Aydemir, **Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa**, III. Baskı, C. I-III, Remzi Kitabevi, İstanbul 1981.

42 **Biraz da Ben Konuşayım**, s.175-176.

43 Bkz., **aynı yer**. Rıza Tevfik, o dönemde, Mehmet Emin Bey'i, milli unsurlara öncelik veren bir edebi tarz oluşturması için yönlendirmekteydi. Hatta Mehmet Emin'in ilk eseri olan "Türkçe Şiirler" isimli risalenin yarısından fazlası bizzat Rıza Tevfik tarafından kaleme alınan mukaddime ve takriz bölümlerinden oluşuyordu. **A.g.e.**, s. 176.

Levent Şahverdi Arşivi

Kent, sadece işaret ettiğimiz ticari kimliği ile değil bunun yanı sıra özgürlük mücadelelerinde önemli bir merkez olması ile de tanınır olmuştu. Bu etkinliğini özellikle oldukça kapalı örgütler olan Mason localarında göstermekteydi. Gerçi, Manastır ve Kosova bölgelerinde de geçmişten gelen bir duyarlılık söz konusuydu, ancak Osmanlı Avrupa'sının merkezi olarak da görülen Selanik çok daha elverişli bir konumdaydı[44]. İkinci sırada ise oldukça aktif durumdaki Serez Mason locası geliyordu[45].

Jön-Türk hareketinin uzantısı konumundaki bu kadro, Terakki ve İttihad Cemiyeti ile akdedilen antlaşmadan sonra faaliyetlerine hız vermişti. Kolektif idareyi esas alması hasebiyle kolejyal nitelik arz eden merkezleri[46] on üyeden oluşmakta, öncelik sıralamasına göre ilk dört ismin, Bursalı Tahir, Naki, Talat ve Mithat Şükrü Bey'ler oldukları, bunları, Bursalı Hakkı, Edip Servet, Ömer Naci, Kazım Nami, Rahmi[47] ve İsmail Canbolat Bey'lerin takip ettikleri görülmekteydi. Bu on devrimciden sonra cemiyete dahil olanlara "110"'dan başlayarak ardışık olarak çoğalan birer numara verilmiş, nizamname de Talat, Rahmi ve İsmail Canbolat Bey'ler tarafından hazırlanmıştı. Mason Locası'na dahil olan "ayrıcalıklı" üyelere "liebeveyn kardeş" (ana-baba bir kardeş), yalnız cemiyete üye olanlara ise

44 Tunaya, **a.g.e.,**, C. III, s. 15.

45 Tunaya, **a.g.e.,**, C. III, s. 412, 20. dipnot.

46 Tunaya , **a.g.e.**, C. III, s. s. 241.

47 Daha sonra İzmir Valisi olarak görev yapacak olan Rahmi Bey, İzmir suikastında parmağı olduğu gerekçesiyle "10 yıl sürgün" cezasına çarptırılacaktı. Ayrıntılı bilgi için bkz., **Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC),** (II. Devre), C. XXVII, İ: 2, (3 Kasım 1926), s. 16,17; Kandemir, **a.g.e.,** s.109-119; Osman Okyar- Mehmet Seyitdanlıoğlu, **Fethi Okyar'ın Anıları**, II. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1999, s. 43; Aslan Tufan Yazman, **Atatürk'le Beraber (1919-1939)**, III. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1984, s. 160,161; Ergun Aybars, **İstiklal Mahkemeleri**, II. Baskı, Milliyet Yayınları, İstanbul 1998. s. 391, 392; Erik Jan Zürcher, **Milli Mücadelede İttihatçılık** (Çev. Nüzhet Salihoğlu), İletişim Yayınları, İstanbul 2003 s. 232; Mete Tunçay, **Türkiye'de Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, Cem Yayınları, İstanbul 1989, s. 171; Mahmut Goloğlu, **III. Meşrutiyet,** I. Kitap, Başnur Matbaası, Ankara 1977, s.211, 212.

Levent Şahverdi Arşivi

"lieb kardeş" (baba bir kardeş) ismi verilmekteydi[48]. Açılan yeni sayfayla birlikte Selanik'teki kadro arasında yer alan Miralay Hasan Rıza, Erkan-ı Harb Kaymakamlarından Faik ve Cemal, aynı birime bağlı Binbaşı Fethi (Okyar), İsmail Hakkı, Rıza Tevfik yakın dostlarından dava vekili ve hukuk müderrisi Manyasi-zade Refik,[49] Talat, ve Rahmi Bey'lerin özellikle aktif durumda oldukları görülmekteydi[50]. O esnada posta memuru olarak görev yapmakta olan Talat Bey, hızla tırmanan otoritesini kullanarak, arkadaşları Mithat Şükrü ve Rahmi Beylerle birlikte Üstad-ı A'zamlığını Emmanuel Karasu'nun yaptığı Selanik Mason Cemiyeti'ne girmiş[51] ve Masonik çizgiyi İTC ile özdeşleştirebilmek için o gün için pek de bilinmeyen bu yaklaşım tarzının İslami prensiplerle örtüştüğünü iddia etmişti[52]. Talat Bey'in bu girişimleri neticesinde 16 Ağustos 1322 (29 Ağustos 1906) tarihi itibariyle Mason locasına giren İTC sempatizanı Türklerin sayısı 70'i bulmuştu[53]. İlginçtir ki, bu sonuçta en büyük pay sahibi olan Talat Bey'in

48 Kuran, **a.g.e.,** s.421-422.

49 Manyasi-zade Refik Bey, Meşrutiyetin ilanından sonra vefat edecek, ölümünden birkaç gün önce ziyaretine gelen bir yakınına:

"Biz meşrutiyeti ilan için canla başla çalıştık; fakat korkarım ki, "bu çocuklar" (İTC) *memleketi batıracaklar."* diyerek, yanında bulunan Ahmed Rıza Bey'in dikkatini çekecekti. **A.g.e.,** s. 428.

50 **A.g.e.,** s. 428. Tarık Zafer Tunaya, İTC'nin 1908 yılındaki Merkez-i Umumi üyelerinin ismen gizli tutulmakla birlikte Hüseyin Kazım Kadri, Mithat Şükrü (Bleda), Hayri, Talat (Paşa), Ahmet Rıza, Enver (Paşa), Habip (Bolu) ve Hafız İbrahim (İpek) Efendi şeklinde sıralandıklarını ve Talat, Dr. Nazım, Mithat Şükrü, Hacı Adil, gruba 1911'de katılan Ziya Gökalp, Dr. Bahaeddin Şakir, Dr. Rüsuhi ve Kemal Bey'lerin bu bağlamda süreklilik arz eden bir çekirdek kadro oluşturduklarına dikkat çekiyor. Bkz., Tunaya, **a.g.e.,** C. III, s. 240, 243.

51 Kazım Karabekir, **İttihat ve Terakki Cemiyeti (1896-1909)**, Emre Yayınları, İstanbul 1993, s. 175; Kemalettin Apak, **Ana Çizgileriyle Türkiye'de Masonluk Tarihi**, İstanbul 1953, s. 36-41; Fikret Çeltikçi, **Hürmasonluk Tarihinden Notlar**, İstanbul 1952, s. 283-284;. Emmanuel Karasu, çok geçmeden yetiştirdiği kadrolar eliyle ilan edilen II. Meşrutiyet ile tekrar gündeme ve gelecek ve sonrasında tertip edilen 31 Mart Vak'asıyla birlikte Sultan II. Abdülhamid'e hal'ini bildiren heyet içinde yer alacaktı.

52 Kuran, **a.g.e.,** s.434-435.

53 Karabekir, **a.g.e.,** s.175.

Levent Şahverdi Arşivi

kader çizgisi de Rıza Tevfik gibi Allinace İzraelit okulu ile çakışmış, Türkçe hocası olarak ders verdiği bu kurum sayesinde Fransızca dersleri de almıştı[54].

Ancak, iki isim arasındaki benzerlik bu kadarla kalmıyordu. Nitekim, Rıza Tevfik gibi, Talat Bey'in de, güvenli bir çalışma ve örgütlenme ortamı bulabilmek için yakınlık kurduğu Mason localarıyla ilişkisi, yüzyılın ilk yıllarına kadar uzanıyor[55]. Ramsaur'a göre Bektaşiliği tercih etmesi de benzer bir nedenden kaynaklanıyordu[56]. Rıza Tevfik, konuyla ilgili bir soruya cevap verirken Talat Paşa'nın da kendisi ve Şeyhülislam Musa Kazım Efendi gibi hem Mason hem de Bektaşi olduklarını açıklamıştı[57]. Ancak, bugün olduğu gibi o gün de böyle bir çizgiyi benimsemek, insan fıtratı ile telifi kabil olmayan bir takım şartların yerine getirilmesi gerekmekteydi. Nitekim, Jön-Türk örgütüne üye olmak isteyenler dehşet veren bir takım ritüellerden sonra bu amaçlarına ulaşmakta ve dönüşü ancak "ölüm" olan bir yola girdiklerini kabul etmekteydiler[58].

Tamamı bu esrarengiz süreçten geçtikten sonra cemiyete girmiş olan merkez üyeleri arasında Rıza Tevfik özellikle *"halinde biraz gurur sezer gibi oldum"* diye betimlediği Enver, Talat ve ilk kez tanışma imkanı bul-

54 Akşin, **a.g.e.,** s.445.

55 Ayrıntılı bilgi için bkz., Akşin, **a.g.e.,** s. 89-90.

56 Ernst Edmondson Ramsaur Jr., **Jön-Türkler ve 1908 İhtilali** (Çev. Nuran Ülken), Sander Yayınları, İstanbul 1972, s.132.

57 Akşin, **a.g.e.,** s.90.

58 Cemiyet, üye olmak isteyen adayı önce gıyabi soruşturmaya tabi tutuyor, netice olumlu çıktığı takdirde durumu kimseye açıklamamak şartıyla gizli teklifte bulunuyordu. Aday, bir gece vakti gözleri bağlı olarak aldığı bu teklifi kabul ettiğini, bağlı olduğu dininin kutsallık atfettiği kitabına el basmak suretiyle ve sol eli silah üzerinde olduğu halde ikrar ediyordu. Akabinde, loş bir odada gözleri açılan aday, omuzlarından ayaklarına kadar kırmızı bir kumaşa bürünmüş, yalnız gözleri açık siyah maskeli and içme kurulu önünde, kabul ettiği prensiplere hayatı bahasına sadık kalacağına dair yemin ediyor, gözleri tekrar bağlandıktan sonra da ilk buluşma noktasına götürülüyordu. Ayrıntılı bilgi için bkz., Akşin, **a.g.e.,** s. 88-89. "Tahlif" olarak adlandırılan örgüte katılış töreni için kama, tabanca, Kur'an-ı Kerim ve üç kişilik tahlif heyeti için üç kırmızı önlük ile üç siyah peçe gerekmekteydi. Karabekir, **a.g.e.,** s.170.

Levent Şahverdi Arşivi

duğu Mahmut Şevket Paşa, Enver, Talat (Paşa), Rahmi, Doktor Nazım, Doktor Bahaeddin Şakir ve yakın dostu Cavit Bey'leri karizmatik bulmuştu[59]. Tanıma imkanı bulamadığı için hayıflandığı Kolağası Niyazi Bey ise katılımcılar arasında bulunmamaktaydı[60]. Anılarında ifade ettiği gibi Bahaeddin Şakir ve Dr. Nazım bile kendisini saygı ile karşılamışlardı.

Sonuçta, Cavit Bey'in yönlendirmesiyle cemiyet için düzenlenen yardım kampanyasına katılan Rıza Tevfik, yüklüce bir bağış yapan Mahmut Şevket Paşa ile temas kurdu[61] ve kentteki ilk icraatlarından birine imza attı.

Cemiyette başat rol oynayan Talat Bey,[62] o dönemde henüz rekabet içine girmediği dava arkadaşları Enver ve Cemal Beyleri milli kahraman olarak görüyor ve halkın da bu şekilde tanımasını yeni rejimin oturması bakımından yararlı görüyordu. Fakat bu düşüncesini açtığı Rıza Tevfik, milli kahramanlığın ilanla değil kazanılarak elde edileceği gerçeğinden hareketle onun bu yaklaşımını doğru bulmadığını açıkça ifade ederek[63] cemiyet içindeki yerini daha da sağlamlaştırdı.

Öteden beri sürdürdüğü propaganda maksatlı açık hava toplantılarına Selanik'te de devam eden Rıza Tevfik, bir gün önce kentin ünlü kıraathanelerinden Olimpospalas'ta yaptığı uzun bir konuşmadan sonra Beyazkule bahçesine giderek kentteki Musevi azınlığa hitaben İbranice bir konferans verdi. Bir soru üzerine ifade ettiği gibi, çocukken öğrenim gördüğü Sion mektebi Alliance İzraelit'de öğrendiği İspanyol tarzı İbranice'siyle verdiği bu konferansa ciddi biçimde ilgi gösteren kentteki Osmanlı Musevilerini düşünceleriyle etkiledi, nükteleriyle de keyiflendirdi. Hatta, kimi zaman yüksek sesle dile getirdikleri takdirlerine bile mazhar oldu[64].

---

59 **Biraz da Ben Konuşayım**, s.176.

60 **Biraz da Ben Konuşayım**, s.177.

61 **Biraz da Ben Konuşayım**, s.176-177.

62 Kuran, **a.g.e.,** s.422; Akşin, **a.g.e.,** s.443.

63 **Biraz da Ben Konuşayım**, s.180-181.

64 **Filozof Rıza Tevfik**, **Hayatı Hatıraları, Şiirleri**, s. 144'den naklen Yöntem. Yine bu referanstan öğrendiğimize göre, Rıza Tevfik, daha sonra da birkaç kez Selanik'e gelecek, hatta bu ziyaretlerinden birinde, Ali Canip Bey ile birlikte, karısını toprağa veren Cavit Bey'in koluna girerek mezara kadar eşlik edecekti.

Levent Şahverdi Arşivi

Balkanların kozmopolit yapısını çok iyi yansıtan bir çarşı olarak gördüğü Hürriyet Meydanı'nda ünlü Bulgar Komitacısı Sandansky[65] ile yaptığı görüşme ise Rıza Tevfik'in kentteki son etkinliği oldu. Müslüman halka şiddetin her türlüsünü uygulayan bir isim olarak gördüğü bu olumsuz figür ile, bir önceki etkinliği gibi, yine Cavit Bey'in aracılığı temas kurduğu bilinmekte ve ortak düşmanları olan yerleşik Osmanlı politik rejimi hakkında görüş alış verişinde bulunduğu zannedilmekteydi[66]. Nitekim çok geçmeden dönemin Selanik Valisi İbrahim Bey'den cesaret alan Sandansky, Sofya'da gerçekleştirdiği bir dizi bombalama eylemiyle Bulgar ayrılıkçı hareketine önderlik edecek ve kurulacak hükümette Adliye Nazırı payesini kazanacak kadar itibar sahibi olacaktı[67].

Fakat konunun çok daha ilgi çekici bir tarafı daha vardı. İTC, özellikle Makedonya odaklı ayrılıkçı Bulgar hareketini saf dışı edebilmek için organize olduğunu iddia etmekte ve rejimin hafiyelerine yem olmadan hedefine ulaşabilmek için İstanbul'u değil Selanik'i merkez ittihaz ettiğini ifade etmekteydi. Nitekim, O dönemde İstanbul'daki İTC örgütü ancak on kişiden oluşmakta ve son derece dar bir alanda faaliyet göstermekteydi[68].

Rıza Tevfik, Selanik'de bu şekilde bir çalışma içindeyken azimli, enerjik ve hevesli bir devrimci olarak tanıdığı Ali Kemal Bey, herkesçe takdir edilen tarih bilinci ve politik birikimi açısından Talat, Enver, Dr. Nazım ve Bahaeddin Şakir Bey'lerden çok daha ileri bir noktada olmasına rağmen Selanik'teki kadronun da içinde yer almıyordu. Ancak, Rıza

---

65 Yané Sandansky (1872-1915) Dahili Makedonya İhtilal Komitesi'nin önderlerindendir. Ayrıntılı bilgi için bkz., Mete Çetik, *"Osmanlı Solundan Bir Portre: Yané Sandansky"*, **Tarih ve Toplum**, C.XXII, Sayı: 128, Ağustos 1994, s.77-81. 1893 yılından itibaren Makedonya bölgesinde etkin olmaya başlayan Bulgar çeteleri, dokuz yıl sonra faaliyetlerini arttırmış, 1903 yılında kurulan ve kendisiyle eşzamanlı olarak ortaya çıkan Beynelmilel Islahat Komisyonu'ndan destek alan Makedonya Umumi Müfettişliği'nin denkleme dahil olması ile de gücünün doruğuna çıkmıştı. Kuran, **a.g.e.,** s.479.

66 **Biraz da Ben Konuşayım**, s.177.

67 Kuran, **a.g.e.,** s.593.

68 Kadri, **a.g.e.,** s.70.

Levent Şahverdi Arşivi

Tevfik'e göre bu kasıtlı bir tavrın neticesi olmayıp yalnızca bir talihsizliğin eseri idi[69].

Cemiyete sadakati ve bu ve benzeri hizmetleri İTC önderlerince takdirle karşılanan Rıza Tevfik, 1908 yılında yapılacak olan seçimlerde İTC listesinden Edirne Mebus adayı olarak seçimlere katıldı. Cemiyet, Sadayı Millet gazetesinin 6 Ekim 1908 tarihli nüshasında yayınlanan seçim beyannamesiyle, vekillerin Meclise karşı sorumlu olacaklarını, görev süreleri sınırlandırılacak olan a'yan üyelerinin $^2/_3$'ünün halk tarafından belirleneceğini ve padişaha sürgün yetkisi veren Kanun-i Esasi'nin ilgili 113. maddesinin kaldırılacağını taahhüt ediyordu[70]. Ancak, beyannamesinde böylesine yoğun bir liberalizm taraftarı kesilen cemiyet, adaylarını tespit ederken gerçek yüzünü gizleyememiş ve kendi rıza ve desteğinden mahrum kişilerin yolunu ciddi biçimde kesmişti[71]. Nitekim, cemiyetin aday gösterdiği kişilerin çoğu, şehirlerdeki serbest meslek sahipleri ile feodal toprak sahipleri arasından gelmekteydi[72].

2 Ağustos 1908 tarihinde Padişah tarafından onaylanarak yürürlüğe giren İntihab-ı Mebusan Kanunu'na göre seçimler iki dereceli olarak yapılacaktır[73]. Canlı bir propaganda döneminin yaşandığı bu seçim süreci,

---

69 Kuran, **a.g.e.,** s.218. Rıza Tevfik işaret ettiğimiz referansta, konuyla ilgili bir yorum getirirken *"Ben öteden beri böyle düşünürdüm ve düşündükçe de meşhur Fransız şairi Victor Hügo'nun bir beytinde hitabına mahzar olan bir Fransız Kumandanın ismini değiştirip -içimden- merhum Ali Kemal'e hitap ederek: "Harbe iştirak edemeyen falan kumandan gibi, bu yangında bulunamadığına ağla!…" derdim"* diyor.

70 Tunaya, **a.g.e.,** C. I, Belge: XI, s. 98-100. Anayasa düzenlemeleri için bkz., Kenan Olgun, **1908-1912 Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın Faaliyetleri ve Demokrasi Tarihimizdeki Yeri,** Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2008, s.111-247; Şeref Gözübüyük, **Açıklamalı Türk Anayasaları**, İşlenmiş Basım, Turhan Kitabevi, Ankara 1995, s. 24, 25, 30; Bülent Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)**, V. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2000, s. 192-197; Feroz Ahmad, **İttihat ve Terakki (1908-1914)** (Çev.: Nuran Yavuz), II. Baskı, İstanbul 1984, s. 96-97; Akşin, **a.g.e.,** s.152-156.

71 Ahmad, **a.g.e.,** s.53.

72 Ahmad, **aynı yer**.

73 Olgun, **a.g.e.,** s.55.

Levent Şahverdi Arşivi

Kasım ve Aralık aylarındaki oy verme işleminden[74] sonra birçok yerde arzusu istikametinde adaylar bulamadığı için aristokrat adaylara yönelmek zorunda kalan İTC'nin göreceli başarısıyla neticelendi[75]. Ancak, Rıza Tevfik'i de 281 üyeden oluşan Mebusan Meclisi'nin[76] bir parçası yapan bu başarının[77] pek de adil olmayan bir oy verme işlemi sonucunda ortaya çıktığı reddedilmesi mümkün olmayan bir gerçekti. Yalnızca Türkçe bilen ve vergi veren erkeklere seçme ve seçilme hakkı tanınmış[78], o gün için oldukça azınlıkta olan muhalifler, toplum nezdinde hatırı sayılır ölçüde taraftarı bulunan İTC'den çekindikleri için dikkate değer bir eleştiride bulunmaktan çekinmişlerdi[79]. Ayrıca seçimlerde nisbi temsil sistemi yerine her elli bin kişilik nüfusa bir Mebusun düştüğü dar bölge sistemi uygulanmış, her sancak ve nahiye bir seçim bölgesi kabul edilmişti[80]. Bu da seçim sürecine gölge düşüren diğer bir sebepti.

II. Meşrutiyet döneminin ilk günlerini bu şekilde geçiren Rıza Tevfik çok geçmeden bu ve benzeri olumsuzlukların artarak derinleştiğini görecek ve şiddetli bir hayal kırıklığına uğrayarak tavır değiştirmek zorunda kalacaktı.

---

74 Seçimler hakkında bkz., Olgun, **a.g.e.,** s.56-68.

75 Akşin, **a.g.e.,** s.158-159.

76 **Meclis-i Mebusan Birinci Devre-i İçtimaiye**,4 Kanun-i Evvel 1324-5 Kanun-i Sani 1327, Meclis-i Mebusan Başkitabeti, İstanbul 1 Mart sene 1328. Meclis-i Mebusan üyelerinin isimleri ve seçim bölgeleri için bkz., Olgun, **a.g.e.,** s.437-443.

77 **İkdam**, nr. 5232, 18 Kânun-i Evvel 1908; **Feylesof Rıza Tevfik**, Hürriyet ve İ'tilaf Kütüphanesi Neşriyatı, No: 1, İstanbul 1328, s.9; İbnü'l-Emin Mahmud Kemal İnal, **Son Asır Türk Şairleri**, II.Baskı, İstanbul 1969, s.1490; **Ölümünden Sonra Rıza Tevfik**, s.18'den naklen Ulunay, *"Yeni Yılın Büyük Matemi"*; **Filozof Rıza Tevfik, Hayatı Hatıraları, Şiirleri**, s.45'den naklen, Şehsuvaroğlu; Uçman, **a.g.e.,** s.14.

78 Olgun, **a.g.e.,** s.56.

79 Özellikle Tanin gazetesi başyazarı Hüseyin Cahit (Bey)'in kuvvetli kalemiyle destek verdiği bu adaletsiz seçim süreci hakkında bkz., Kuran, **a.g.e.,** s.453. Rıza Tevfik, suskunlukla karşıladığı bu muameleye çok geçmeden bizzat muhatap olacaktı.

80 Tunaya, **a.g.e.,** C. III, s.166.

Levent Şahverdi Arşivi

Sonuç

II. Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte, İTC'nin Fransız Devrimi'nden ilham alan temel prensiplerinin ilkesel propagandası üzerinde yoğunlaşan Rıza Tevfik, uğruna mücadele ettiği hareketin iktidarı ele geçirmiş olmasından kaynaklanan aşırı bir özgüvenle, kendisini olduğundan çok daha kudretli görerek, ortaya çıkan otorite boşluğunu bir nebze olsun telafi edebilmek için İstanbul genelinde gönüllü kolluk kuvveti gibi çalışmıştır. Ancak, üstün hitap kabiliyetini ve aktif kişiliğini kullanarak yerine getirdiği ve Sellim Sırrı Bey ile birlikte çalıştığı bu etkinliği sırasında ortaya koyduğu performans nedeniyle fazlasıyla ön plana çıkınca, cemiyetin radikal kanadının müdahalesiyle karşılaşmış ve İTC'nin birbirleriyle mücadele eden hiziplerden oluşan siyasi bir yapı olduğunu fark etmiştir.

Üç ay kadar süren bu dönemden sonra etkinliklerini takdirle karşılayan Umumi Merkez'in çağrısı üzerine gittiği Selanik'te sözkonusu hakikati bizzat müşahede etmesine rağmen geri adım atmayarak İstanbul'da başladığı etkinliklerine burada da devam eden Rıza Tevfik, dillerini çok iyi bildiği için yerli Yahudiler'e propaganda yapmış, Osmanlı Devleti'ne isyan ederek bir çok katliama imza atan Bulgar Komitacısı Sandansky ile görüşmüş ve Cemiyet'in Edirne Mebus adayı olarak girdiği tartışmalı seçimlerden başarı ile çıktıktan sonra da siyaset dünyasına adım atmıştır.

Yukarıda bahsedilen böylesine olumsuz yaklaşım ve uygulamaları ilk kez fark eden Hürriyetçi bir idealist olarak politik yörüngesini değiştirme gereği duymaması kendisinin siyasi ikbali uğruna prensiplerinden taviz vermiş olabileceği ihtimalini hatıra getirmektedir. Bu bağlamda Cemiyet'in lider kadrosuna mensup bir çok isimle aynı toplumsal örgütlenmeler içinde yer almış olması da göz ardı edilmemesi gereken bir realitedir.

Levent Şahverdi Arşivi

Kaynaklar

Ahmad, Feroz, **İttihat ve Terakki (1908-1914)** (Çev. Nuran Yavuz), II. Baskı, İstanbul 1984.

Akşin, Sina, **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, III. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara 2001.

Adıvar, Adnan, "Rıza Tevfik'le Başbaşa", **Her Hafta**, 3 Nisan 1948.

Adıvar, Halide Edip, "Hamallara Meşrutiyet Dersi", **Yeni İstanbul**, 5 Kasım 1955.

_____, **Memoirs of Halidé Edip**, New York 1926.

Ali Kemal, **Ömrüm**, Hece Yayınları, Ankara 2004.

Apak, Kemalettin, **Ana Çizgileriyle Türkiye'de Masonluk Tarihi**, İstanbul 1953.

Aybars, Ergün, **İstiklal Mahkemeleri**, II. Baskı, Milliyet Yayınları, İstanbul 1998.

Aydemir, Şevket Süreyya, **Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa**, III. Baskı, C. I-III, Remzi Kitabevi, İstanbul 1981.

Bahçe, nr. 4, 12 Ağustos 1324.

Bölükbaşı, Rıza Tevfik, **Biraz da Ben Konuşayım**, (Ed. Abdullah Uçman), II. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2008.

Bölükbaşı, Rıza Tevfik, *"Devriye"*, Arkın, Ramazan Gökalp; **Rıza Tevfik, Hayatı-Şiirleri**, Arkın Kitabevi, İstanbul 1934.

Çapanoğlu, Münir Süleyman, *"Çapanoğlu ve Rıza Tevfik"*, **Ölümünden Sonra Rıza Tevfik**,(Der. Mustafa Ragıp Esatlı), Sinan Matbaası,İstanbul 1952.

Bölükbaşı, *"Rıza Tevfik"*, **Filozof Rıza Tevfik**, **Hayatı Hatıraları, Şiirleri** (Ed. Hilmi Yücebaş), V. Baskı, Milliyet Dağıtım, İstanbul 1978.

Çeltikçi, Fikret, **Hürmasonluk Tarihinden Notlar**, İstanbul 1952.

Çetik, Mete, "Osmanlı Solundan Bir Portre: Yané Sandansky ", **Tarih ve Toplum**, C. XXII, Sayı: 128, Ağustos 1994.

Daver, Abidin, "Rıza Tevfik'e Dair", **Cumhuriyet**, nr. 9192, 3 Ocak 1950.

Ersoy, Mehmet Akif, **Safahat**, XI. Baskı, İstanbul 1977.

Felek, Burhan, "Merhum Filozofu Nasıl Tanımıştım?", **Ölümünden Sonra Rıza Tevfik.Feylesof Rıza Tevfik**, Hürriyet ve İ'tilaf Kütüphanesi Neşriyatı, No: 1, İstanbul 1328.

Goloğlu, Mahmud, **III. Meşrutiyet,** I. Kitap, Başnur Matbaası, Ankara 1970.

Gözübüyük, Şeref, **Açıklamalı Türk Anayasaları**, İşlenmiş Basım, Turhan Kitabevi, Ankara 1995.

İkdam, nr. 5232, 18 Kânun-ı Evvel 1908 (1324).

İnal, İbnü'l-Emin Mahmud Kemal İnal, **Son Asır Türk Şairleri**, II Baskı, İstanbul 1969.

Levent Şahverdi Arşivi

Kadri, Hüseyin Kazım, **Meşrutiyetten Cumhuriyete Hatıralarım** (Ed. İsmail Kara), II. Baskı, Dergah Yayınları, İstanbul 2000.

Kandemir, Feridun, **Kendi Ağzından Rıza Tevfik**, İstanbul 1943.

Karabekir, Kazım, **İttihat ve Terakki Cemiyeti (1896-1909)**, Emre Yayınları, İstanbul 1993.

Kaygusuz, Bezmi Nusret, **Bir Roman Gibi**, İzmir 1955.

Kuran, Ahmed Bedevi, **Osmanlı İmparatorluğu'nda İnkılap Hareketleri ve Milli Mücadele**, Baha Matbaası, İstanbul 1956.

Meclis-i Mebusan Birinci Devre-i İçtimaiye,4 Kanun-i Evvel 1324-5 Kanun-i Sani 1327, Meclis-i Mebusan Başkitabeti, İstanbul 1 Mart sene 1328.

Okyar, Osman- Seyitdanlıoğlu, Mehmet, **Fethi Okyar'ın Anıları**, II. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1999.

Olgun, Kenan, **1908-1912 Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın Faaliyetleri ve Demokrasi Tarihimizdeki Yeri,** Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2008.

Orhon, Orhan Seyfi, "Serab-ı Ömrüm", **Aydabir**, nr. 4, 1 Aralık 1935.

Ömer Seyfeddin, **Efruz Bey: Hürriyete Layık Bir Kahraman**, İstanbul 1919.

Ramsaur Jr., Ernst Edmondson, **Jön-Türkler ve 1908 İhtilali** (Çev. Nuran Ülken), Sander Yayınları, İstanbul 1972.

Saraçoğlu, Cemaleddin, "Padişah ve Rıza Tevfik", **Yeni Asır**, 4 Ağustos 1955.

Şehsuvaroğlu Bedi, "Filozof Doktor Rıza Tevfik", **Filozof Rıza Tevfik**, **Hayatı, Hatıraları, Şiirleri**.

Tanör, Bülent, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)**, V. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2000.

Tanyeli, Ahmed Hamdi, "Geçmiş Günlerden Anılar", **Filozof Rıza Tevfik**, **Hayatı, Hatıraları, Şiirleri**.

Tarcan, Selim Sırrı, "Filozof Rıza Tevfik'e Açık Mektup", **Akşam**, nr. 11223, 10 Ocak 1950.

_____; "Hatıralarım", **Canlı Şahitler**, C. IV, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1946.

Til, Enis Tahsin, "Rıza Tevfik Bey", **Akşam**, 6 Ocak 1950.

Tunaya, Tarık Zafer, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, C. III, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul 1989.

Tunçay, Mete, **Türkiye'de Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, Cem Yayınları, İstanbul 1989.

TBMM ZC (Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi) (II. Devre), C. XXVII.

Levent Şahverdi Arşivi

Uçman, Abdullah, **Rıza Tevfik'in Şiirleri ve Edebi Makaleleri Üzerine Bir Araştırma**, Kitabevi, İstanbul 2004.

Ulunay, Refi' Cevat, **Rıza Tevfik-Şiirleri ve Mektupları**, Semih Lütfi Kitabevi, İstanbul.

_____; "Üstadım Seni Unutmadık", **Ölümünden Sonra Rıza Tevfik**.

_____; "Yeni Yılın Büyük Matemi", **Ölümünden Sonra Rıza Tevfik**.

Yalçın, Hüseyin Cahit, "Meşrutiyet Hatıraları", **Fikir Hareketleri**, Sayı: 76, İstanbul.

Yazman, Aslan Tufan, **Atatürkle Beraber (1919-1939)**, III. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1984.

Yöntem, Ali Canip, "RızaTevfik Selanik'de", **Filozof Rıza Tevfik**, **Hayatı Hatıraları, Şiirleri**,

Zürcher, Erik Jan Zürcher, **Milli Mücadelede İttihatçılık** (Çev.: Nüzhet Salihoğlu), İletişim Yayınları, İstanbul 2003.

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ
2011 YILI DİZİNİ

Arslan, Mukaddes, Türkiye-Ortadoğu Uluslararası Dostluk ve İşbirliği Sempozyumu, Cilt XXVII, Sayı 80, Temmuz 2011, s. 461-472.

Bal, Mehmet Akif, Trabzon'un Rus Donanmasınca Bombardımanı ve Bombardımanın Trabzon'a Etkileri (1914-1916), Cilt XXVII, Sayı 81, Kasım 2011, s. 545-576.

Berber, Şarika Gedikli, Osmanlı'nın Son Döneminden Cumhuriyet'in İlk Yıllarına Liberalizm-Devletçilik Çatışması,Cilt XXVII, Sayı 80, Temmuz 2011, s. 209-240.

Burgaç, Murat, Cumhuriyet Döneminde Trakya'da Örnek Bir Sağlık Kampı Uygulaması: Azat Obaları, Cilt XXVII, Sayı 81, Kasım 2011, s. 651-672.

Dikici, Ali, Millî Şef Dönemi İç Güvenlik Anlayışı ve Türk Polisi, Cilt XXVII, Sayı 80, Temmuz 2011, s. 389-460.

Dönmez, Cengiz, Atatürk ve Harf İnkılabı, Cilt XXVII, Sayı 79, Mart 2011, s. 37-70.

Eraslan, Cezmi - Kaşkaya, Alper, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Dersi'nin Uygulanmasına Yönelik Öğretim Üyesi Görüşleri: Sorunlar ve Çözüm Önerileri, Cilt XXVII, Sayı 80, Temmuz 2011, s. 325-350.

Evcin, Erol, Millî Mücadele Döneminde Bolu Livasında Düzenlenen Mitingler, İhtifâller ve Tezâhürât, Cilt XXVII, Sayı 80, Temmuz 2011, s. 241-292.

Karadoğan, Umut C., Milli Mücadele yıllarında Türk Bahriyesinin Durumu ve Faaliyetleri, Cilt XXVII, Sayı 81, Kasım 2011, s. 603-650.

Köstüklü, Nuri, TMT Öncesi Kıbrıs Türklerinin Durumuna Dair Türkiye'nin Kıbrıs Konsolosluğunca Hazırlanan Bir Rapor ve Düşündürdükleri, Cilt XXVII, Sayı 81, Kasım 2011, s. 533-544.

Levent Şahverdi Arşivi

Köstüklü, Nuri, 1920'li Yılların Başlarında Kırım ve Kazan Türkleri'nin Yaşadığı Açlık Felâketi ve Türkiye'nin Yardımları, Cilt XXVII, Sayı 80, Temmuz 2011, s. 209-239.

Olgun, Kenan, Türkiye'de Cumhuriyetin İlanından 1950'ye Genel seçim Uygulamaları, Cilt XXVII, Sayı 79, Mart 2011, s. 1-36.

Sancaktar, Fatih Mehmet, Ali Fethi (Okyar) Bey'in Bulgaristan Sefirliği Dönemindeki Faaliyetleri (Ekim 1913-Aralık 1917), Cilt XXVII, Sayı 81, Kasım 2011, s. 577-602.

Sarınay, Yusuf, Cumhuriyet Döneminde Balkan Ülkelerinden Ankara'ya Yapılan Göçler (1923-1990),Cilt XXVII, Sayı 80, Temmuz 2011, s. 351-388.

Taş, Barış – Yiğit, İlker, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Beyşehir Kazasında Nüfus, Cilt XXVII, Sayı 81, Kasım 2011, s.489-532.

Tosun, Hüseyin, VII. Uluslararası Atatürk Kongresi (17-22 Kasım 2011,Makedonya), Cilt XXVII, Sayı 81, Kasım 2011, s. 673-770.

Yeşilçayır, Neşe, Çok Partili Döneme Geçiş Sürecinde Türk Basını, Cilt XXVII, Sayı 79, Mart 2011, s. 131-192.

Yetim, Fahri, Milli Mücadele Dönemi Türk Dış Politikasında İlkesel Yaklaşımlar ve Uygulama Örnekleri, Cilt XXVII, Sayı 79, Mart 2011, s. 71-96.

Yüksel, Dilek Yiğit, İngiliz Büyükelçiliği yıllık Raporlarında Türkiye'de Demokrat Parti (1954-1957), Cilt XXVII, Sayı 79, Mart 2011, s. 97-130.

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ YAYIN İLKELERİ

Yayın hayatına Kasım 1984 yılında başlayan Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, dört ayda bir Mart, Temmuz ve Kasım olmak üzere yılda üç sayı yayımlanır. Her yılın sonunda Derginin yıllık dizini ve 12 sayıda bir olmak üzere de genel dizini çıkarılır; uluslararası indeks kurumlarına ve abonelere yayımlandığı tarihten itibaren bir ay içerisinde gönderilir.

Derginin Yayın Amacı

Atatürk ilke ve inkılâpları hakkındaki bilimsel araştırmaları, Atatürk'ün en büyük eseri olan Türkiye Cumhuriyeti'ne ilişkin bilgi ve belgeleri yayımlayarak ulusal ve uluslararası düzeyde bilim dünyasıyla paylaşmaktır.

Derginin Konusu

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, yakın dönem tarih dergisidir. Derginin konusu, Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti'nin içinde doğduğu siyasî, sosyo-ekonomik ve kültürel ortamı; beşeri ve sosyal bilimler bağlamında bilimsel ölçütlere göre inceleyen yorumları, önerileri ve yeni stratejileri geliştiren yazıları içermektedir.

Derginin İçeriğinde Yer Alacak Çalışmalar

Alanında boşluğu dolduracak, araştırmaya dayalı özgün makaleler;

İncelenen konuları zengin bir kaynakçaya dayanarak değerlendiren, eleştiren ve bu konuda yeni ve dikkate değer görüşler ortaya koyan araştırma, inceleme ve derleme yazıları;

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti tarihi ile ilgili konularda hazırlanan proje kapsamında geliştirilmiş araştırmalar;

Levent Şahverdi Arşivi

Millî Mücadele ve Türkiye Cumhuriyeti ile ilgili eser, şahsiyet ve ilmi faaliyetleri tanıtan yazılar olmalıdır.

Gönderilecek yazıların, daha önce bir başka yayın organında yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere kabul edilmemiş olması gerekir. Daha önce bir bilimsel kongrede sunulmuş bildiriler, bu durumun belirtilmesi koşuluyla yayımlanabilir.

Makalelerin Değerlendirilmesi

Gelen yazılar, yayın ilkelerine uygunluğu bakımından Yayın Kurulunca incelendikten sonra, alanında uzman iki hakeme gönderilir. Hakem raporlarından biri olumlu, diğeri olumsuz olduğu takdirde, yazı üçüncü bir hakeme gönderilebilir. Hakemlerin isimleri gizli tutulur ve raporlar beş yıl süreyle saklanır.

Yazar(lar), hakemlerin ve Yayın Kurulu'nun eleştiri, öneri ve düzeltmelerini dikkate alırlar. Katılmadıkları hususlar varsa, gerekçelerini bildirme hakkına sahiptirler. Yayıma kabul edilen ve edilmeyen makale/yazıların yazar(lar)ına bilgi verilir ancak makale/yazı metinleri iade edilmez.

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi'nde yayımlanan yazıların telif hakkı Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı'na devredilmiş sayılır. Telif hakkı, yazılı, görsel ve sanal ortamda yayımlanmayı da kapsar.

Yayımlanan makale/yazılardaki görüşlerin sorumluluğu yazarlarına aittir. Yazı ve fotoğraflardan kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

Yayımlanması kararlaştırılan makale/yazıların yazar(lar)ına ve hakemlerine, telif ve inceleme ücreti yayın tarihinden itibaren iki ay içerisinde ödenir. Ücret miktarı Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu ile Bağlı Kuruluşları Telif Hakkı, Yayın ve Satış Yönetmeliği'ne göre tespit edilir.

Levent Şahverdi Arşivi

Yazım Dili

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi'nin yazım dili Türkçe ve İngilizcedir. Ancak her sayıda derginin üçte bir oranını geçmeyecek şekilde, diğer dillerde yazılmış makalelere de -Yayın Kurulu kararıyla- yer verilebilir.

Yayımlanacak makalelerin Türkçe ve İngilizce özetleri de, yazarları tarafından tespit edilen anahtar kelimeler ile birlikte verilir.

Yazım Kuralları

Makalenin Yapısı

Makalenin genel olarak aşağıda belirtilen düzene göre sunulmasına özen gösterilmelidir:

1- Başlık, koyu karakterde büyük harflerle yazılmalıdır.

2- Yazar ad(lar)ı ve adres(ler)i (Latin/Türk harfleriyle); yazar ad(lar)ı, soyad(lar)ı büyük olmak üzere normal karakterde ortalanarak yazılmalı, yazarların görev yaptığı kurum ve e-posta adresleri dipnotta verilmelidir.

3- Özet (anahtar kelimeler eklenerek)

4- İngilizce başlık ve İngilizce özet (anahtar kelimeler eklenerek)

5- Makale, amaç, kapsam ve çalışma yöntemlerini belirten bir Giriş, ana metin bölümleri, Sonuç ve Bibliyografyayı içerecek şekilde düzenlenmelidir.

Özet

75 kelimeden az, 200 kelimeden fazla olmayacak şekilde Türkçe ve İngilizce olarak ayrı ayrı yazılmalıdır. Özet, makalenin ana fikrini ve katkısını yansıtacak nitelikte olmalıdır. Özetin altında bir satır boşluk bırakılarak en az 4, en çok 8 anahtar kelime verilmelidir.

Levent Şahverdi Arşivi

Ana Metin

Makale, A4 boyutunda kâğıtların üzerine 1.5 satır aralıkla ve 12 punto Times New Roman yazı karakteri ile MS Word programında yazılmalıdır. Yazılar ortalama 3000-7000 kelimeden oluşmalıdır.

Bölüm Başlıkları

Makalenin yapısını belirlemek ve ana metinde düzenli bir bilgi aktarımı sağlamak üzere, yazıda ana, ara ve alt başlıklar kullanılabilir.

Ana başlıklar büyük harflerle; ara ve alt başlıklar ise ilk harfleri büyük olmak üzere küçük harflerle ve koyu (bold) yazılmalıdır.

Şekil, Çizelge ve Resimler

Şekiller, çizelgeler ve resimler birden başlayarak numaralandırılmalı ve açıklayıcı dipnotlara hemen altlarında yer verilmelidir. Şekil, çizelge ve resimler toplam 10 sayfayı aşmamalıdır.

Alıntılar

Alıntılar tırnak içinde verilmelidir. Beş satırı geçen alıntılar metnin sağından ve solundan 1,5 cm içeride ve 11 punto ile yazılmalıdır.

Kaynak Gösterme

Kaynaklar dipnot şeklinde yazılmalı, 10 punto ve tek aralık olmalıdır.

a-Kitap: Baş harfleri büyük olmak üzere önce yazarın adı, soyadı, koyu olacak şekilde kitabın adı, (varsa) Cilt, yayınevi, yayın yeri ve tarihi ve sayfa numarası verilmelidir.

Mehmet Saray, **Türk-İran İlişkileri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1999, s.18.

Levent Şahverdi Arşivi

b-Makale: Baş harfleri büyük olmak üzere; yazarın adı, soyadı, tırnak içinde makalenin adı, koyu olacak şekilde içinde yer aldığı yayının adı, Cilt, Sayı, yayın tarihi (varsa), yayın yeri ve yılı, sayfa numarası verilmelidir.

Kenan Olgun, "Türkiye'de Cumhuriyetin İlanından 1950'ye Genel Seçim Uygulamaları", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Cilt XXVII, Sayı 79, Ankara 2011, s.1.

Çok yazarlı kitap ya da makalelere atıf yapılırken, ilk yazar adı belirtilmeli, diğerleri için vd. harfleri kullanılmalıdır. Ancak bibliyografyada bütün yazarların isimleri yer almalıdır.

İki yazarlı: Cezmi Eraslan-Kenan Olgun, **Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyet ve Parlamento,** 3F Yayınları, İstanbul 2006, s.68.

İkiden fazla yazarlı: Durmuş Yalçın vd., **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi,** Cilt I, 7. Baskı, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2010, s.511.

Mülakat ve röportaj tarzı görüşmeler, metin içinde ad-soyad ve tarih belirtilerek değinilmeli, ayrıca bibliyografyada da gösterilmelidir.

Tekrarlanan atıflarda; soyadı, eser kitap ise **a.g.e.,** makale ise **a.g.m.,** yazılmalı ve sayfa numarası eklenmelidir.

Saray, **a.g.e.,** s.82.

Eraslan-Olgun, **a.g.e.,** s.68.

Olgun, **a.g.m.,** s.5.

Kaynaklar

Yazar soyadlarına göre ve alfabetik olarak sırayla yazılmalıdır.

a-Kitap: Yazar(lar)ın soyadı, adı, kitabın adı, yayınevi, yayın yeri ve tarihi.

Eraslan, Cezmi-Olgun, Kenan, **Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyet ve Parlamento,** 3F Yayınları, İstanbul 2006.

Levent Şahverdi Arşivi

b- Süreli Yayın: Yazar(lar)ın soyadı, adı, makalenin başlığı (tırnak içinde), süreli yayının tam adı, Cilt, Sayı, yayın yeri ve tarihi, sayfa aralığı.

Olgun, Kenan, "Türkiye'de Cumhuriyetin İlanından 1950'ye Genel Seçim Uygulamaları", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Cilt XXVII, Sayı 79, Ankara 2011, s.1-35.

c- Bildiri: Yazar(lar)ın soyadı, adı, bildirinin başlığı (tırnak içinde), sempozyumun veya kongrenin adı, düzenlendiği yerin adı, düzenlenme tarihi, **Bildiriler**, varsa editör(ler)in adı, Cilt, basımevi/yayınevi, yayın yeri ve tarihi, sayfa aralığı.

Eraslan, Cezmi, "Atatürk'ün Türk Çiftçisinin Topraklandırılmasına Bakışı", **Altıncı Uluslararası Atatürk Kongresi,** Ankara**,** 12-16 Kasım 2007, **Bildiriler**, Cilt II, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2010, s.1999-2008.

Yazıların Gönderilmesi

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi'nde yayımlanmak üzere yayın ilkelerine uygun olarak hazırlanmış yazılar, bir nüshasında yazarın tanıtıcı bilgileri (ad-soyad, kurum, telefon, e-posta vb) olmak üzere 3 (üç) nüsha halinde CD kaydı ile birlikte aşağıdaki adrese gönderilir. Yazarlar Yayın Kurulu'nca, esasa yönelik olmayan küçük düzeltmeler yapılabileceğini kabul etmiş sayılırlar.

YAZIŞMA ADRESİ

Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı
Ziyabey Cad. No:19 Balgat - Çankaya / ANKARA
Tel: (0 312) 285 65 11 - 285 55 12 - 284 34 18
Belgegeçer: (0 312) 285 65 73
e-posta: dergi@atam.gov.tr. • **web:** http://www.atam.gov.tr

Levent Şahverdi Arşivi

JOURNAL OF ATATÜRK RESEARCH CENTER
EDITORIAL PRINCIPLES

Journal of Atatürk Research Center which began publishing in November 1984, is published every four months March, July and November, in three issues per year. At the end of each year an annual index of the journal and after each 12th edition a general index are issued. The international index is sent to its institutions and subscribers within one month from the date of publication.

Purpose of Publication of the Journal

It's purpose is to share with the world science in national and international level by publishing the scientific researches of Atatürk's Principles and Reforms, the information and documents related to the Republic of Turkey which is Atatürk's greatest work.

Subject of the Journal

The Journal of Atatürk Research Center is a near-term history journal. The subject of this journal includes the political, socio-economic and cultural environment in which Atatürk and the Republic of Turkey were born; the comments examined in the context of the humanities and social sciences according to scientific criterias,the proposals and the articles developing new strategies.

Studies will be included in the journal's contents

- The original articles based on research to fill the gap in their field;

Levent Şahverdi Arşivi

- Research, investigation and review articles which evaluate and critize the examined studies according to a rich bibliography, and reveal opinions on new and noteworthy.

- The developed researches within the project which are prepared on issues related to Atatürk and the Republic of Turkey;

- They should be works, personage concerned with the National Struggle and the Republic of Turkey, and articles promoting scientific activities.

The articles which will be sent, should not have been published previously or accepted for publication elsewhere. The declarations previously submitted to a scientific congress are issued if this is stated.

Evaluation of articles

After looking for the eligibility of the principles of the Editorial Board, incoming articles are sent to two referees expert in their field. In case of one of the reports is positive and another negative, the article can be sent to a third referee. Names of the referees are kept confidential and reports are kept for five years. The author(s) takes into account the corrections and suggestions of the referees and the Editorial Board. If they disagree, they have right for justification report. They give information to the author of articles / writings shall be accepted or not for publication, but the article / writing texts will not be refunded.

The copyright of the published articles in the Journal of Atatürk Research Center shall be turned over Presidency of Atatürk Research Center. The copyright also includes to be published in the written, visual and virtual environment.

Responsibility of the published articles/writings belongs to their authors. Text and photos can be cited by stating the source.

Levent Şahverdi Arşivi

Copyright and investigation fees are paid within two months from the date of publication to author(s) and referees of the articles/writings agreed for publication. The amount of the fees is fixed according to the Copyright, Publishing and Sales Regulations of "Atatürk Supreme Council for Culture, Language and History" and related instutions.

Official Language

The official language of Journal's Atatürk Research Center is English and Turkish. However, articles written in other languages can be allowed by the decision of the Editorial Board providing that they do not exceed one-third of each issue of the journal.

English and Turkish summary of the published articles can be given with the keywords determined by their authors.

Spelling Rules

Structure of the article

In general, the article must be taken into the order specified below :

1. The title should be written in bold capital letters.

2. Author name(s) and address(es) should be written by the Latin/Turkish Alphabet ; author's name(s) and surname(s) should be written in normal character and set in the midst;authors' institution and e-mail address should be given in the footnote.

3. Abstract (with keywords)

4. English title and abstract in English (with keywords)

5. An introduction should indicate article, purpose, scope and methods of work and sections of the main texts should be arranged to include Conclusion and Bibliography .

Levent Şahverdi Arşivi

Abstract

The abstract should have no more than 200 words or less than 75 words and it should be written separately in Turkish and English. The abstract should reflect the contribution and the main idea of the article. Minimum 4 and maximum 8 keywords should be given by leaving one blank line below the summary.

Main text

The article should be written in MS Word Program with an A4 size sheets with 1.5 line spacing and 12 pt Times New Roman font. Article length should be 3000-7000 words.

Section Headings

The main heading, headings and sub-headings can be used to determine the structure and to ensure an orderly transfer of information in the main text.

The main heading should be written in capital letters; the first letters of headings and sub-headings should be in capital letters and bold.

Figures, Tables and Pictures

Figures, tables and pictures should be numerated beginning with one and the footnotes should be given beneath them. Figures, tables and pictures should not exceed 10 pages.

Citations

Citations should be in quotes. The citations passing five-line should be formatted left and right 1.5 cm and written in 11 pt.

Levent Şahverdi Arşivi

References

References should be written in the form of a footnote, and should be 10 pt. with one line space.

a-Book: *Author's name and surname should be written in capital letters; title in bold, (if any) Volume, publisher, date and place of publication and page numbers of the book should be given.*

Mehmet Saray, ***Turkey-Iran Relations,*** *Atatürk Research Center Publications, Ankara 1999, p.18.*

b-Article: *Author's name and surname should be written in capital letters; title of article should be in quotes; name in bold , Volume, Number, publisher, date(if any), place, year and page numbers of the publication should be given.*

Kenan Olgun, "General Elections from the Declaration of the Republic until 1950 in Turkey", ***Journal of Atatürk Research Center,*** *Volume XXVII, Number 79, Ankara 2011, p.1.*

When you refer to a book or articles with more than one author, you should specify the first author's name and for the others the letters ao should be used. But the bibliography should include all authors' names.

By two authors: Cezmi Eraslan-Kenan Olgun, ***Monarchy and Parliament in the Ottoman Empire,*** *3F Publications, Istanbul 2006, p.68.*

More than two authors: Durmuş Yalçın ao., ***History of the Republic of Turkey,*** *Volume I,7. Edition, Atatürk Research Center Publications, Ankara 2010, p.511.*

The interview and the interview-style conversations should be mentioned in the text by specifying the name -surname and date and also they should be shown in te bibliography.

In the repeated references : surname should be written; if work is a book you should write ***ibid*** *but if work is an article you should write* ***ibid****; page number should be added.*

Levent Şahverdi Arşivi

*Saray, **ibid,** p.82.*

*Eraslan-Olgun, **ibid,** p.68.*

*Olgun, **ibid,** p.5.*

Bibliography

Bibliography should be put in alphabetical order by last names of authors.

***a-Book:** Author's (s') surname, name, the book's title, publisher, place and date of publication.*

*Eraslan, Cezmi-Olgun, Kenan, **Monarchy and Parliament in the Ottoman Empire,** 3F Publications, Istanbul 2006.*

***b- Periodical:** Author's (s') surname, name,title of article (in quotes), periodical's full name, Volume, Number, place and date of publication, page range.*

*Olgun, Kenan, "General Election Applications in Turkey from the Declaration of the Republic until 1950", **Journal of Atatürk Research Center,** Volume XXVII, Number 79, Ankara 2011, pp.1-35.*

***c- Report:** Author's (s') surname, name, title of declaration (in quotes), symposium's or congress' name,name of organization place, date of issue,**Declarations**, (if any) editors' name, Volume, printing house/publishing house, place and date of publication, page range.*

*Eraslan, Cezmi, "Atatürk's View of Making Farmers Landowner", **The Sixth International Congress on Atatürk,** Ankara, 12-16 November 2007, **Declarations**, Volume II, Atatürk Research Center Publications, Ankara 2010, pp.1999-2008.*

Levent Şahverdi Arşivi

Submission of Writings

The writings prepared in accordance with the principles of publishing articles to be published in Journal of Atatürk Research Center are sent 3 (three) copies, one of them includes author's identifying information (name, institution, phone, e-mail, etc.), along with CD recording to address below. According to Authors Editorial Board, they are deemed to have accepted that minor corrections can be made.

CONTACT INFORMATION

Presidency of Atatürk Research Center
Ziyabey Caddesi No:19 Balgat - Çankaya / ANKARA
Tel: *(0 312) 285 65 11 - 285 55 12 - 284 34 18*
Fax: *(0 312) 285 65 73*
e-mail*: dergi@atam.gov.tr.* • ***web:*** *http://www.atam.gov.tr*
e-magaza@atam.gov.tr

Levent Şahverdi Arşivi